

ULUSLARARASI EŞİTLİK POLİTİKALARI DERGİSİ

ISSN: 2792-0895

Cilt/Volume: 1 – Sayı/Issue: 1

Aralık/December – 2021

[\(https://www.esitlikve kapsayicilikagi.org/\)](https://www.esitlikve kapsayicilikagi.org/)

Uluslararası Eşitlik Politikaları dergisi Küresel Eşitlik ve Kapsayıcılık Ağı Derneği tarafından yayınlanan akademik bir dergidir

<https://www.esitlikve kapsayicilikagi.org/uluslararasi-esitlik-politikalari-dergisi/>

Baş Editörler

Ayşe KAŞIKIRIK

Güney Ferhat BATI

Editör Kurulu

- Arzu ULUSOY
- Erdal BAYRAKTAR
- Melek TOPRAK
- Işıl BAYRAKTAR

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Halim KAZAN – İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER – İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Erol KUTLU – Eskişehir Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Veysel BOZKURT – İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Himmet KARADAL – Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Serkan DİLEK – Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA – Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Süha ATATÜRE – İstanbul Gedik Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR – Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK – İstanbul Kent Üniversitesi

Prof. Dr. Cüneyt YÜKSEL – İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Şaban Halis ÇALIŞ – Konya Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN – Konya Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Aysel ERCİŞ – Erzurum Atatürk Üniversitesi

- Prof. Dr. Kamuran REÇBER – Bursa Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet YÜCE – Bursa Uludağ Üniversitesi
- Prof. Dr. Alâeddin YALÇINKAYA – Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Muhittin ATAMAN – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
- Prof. Dr. Ali AKDEMİR – İstanbul Arel Üniversitesi
- Prof. Dr. Cenap ÇAKMAK – Eskişehir Anadolu Üniversitesi
- Prof. Dr. Sedat AYBAR – İstanbul Aydın Üniversitesi
- Doç. Dr. Ramazan DURGUT – İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa
- Doç. Dr. Mehmet Emin ERENDOR – Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi
- Doç. Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ – Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
- Doç. Dr. Cemile ŞAHİN – Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
- Doç. Dr. Fatih KIRIŞIK – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
- Doç. Dr. Gökhan GÜNEYSU – Eskişehir Anadolu Üniversitesi
- Doç. Dr. Fahri ERENEL – İstanbul İstinye Üniversitesi
- Doç. Dr. Deniz TANSİ – İstanbul Yeditepe Üniversitesi
- Doç. Dr. Ozan ÖRMECİ – İstanbul Kent Üniversitesi
- Doç. Dr. Bora YILDIZ – İstanbul Üniversitesi
- Doç. Dr. Faruk KALAY – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- Doç. Dr. Erdal ŞEN – Fenerbahçe Üniversitesi
- Doç. Dr. İsmail ŞAHİN – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Doç. Dr. Fethi DEMİR – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- Doç. Dr. Abdullah OĞRAK – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
- Doç. Dr. Yusuf ÇINAR – Bitlis Eren Üniversitesi
- Doç. Dr. Halit Burç AKA – Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
- Doç. Dr. Gökhan AYDIN – İstanbul Medipol Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU – Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Pelin Pınar GİRİTLİOĞLU – İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Sevim BUDAK – İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Nihan YILDIRIM – İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Bahar YENİGÜL – Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Hüdayi SAYIN – İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Seda YURTCANLI DUYMAZ – İstanbul Üniversitesi

Dr. Kağan SUSUZ – Gaziantep Üniversitesi

Dr. Süleyman ÖZMEN – İstanbul Rumeli Üniversitesi

Dr. Aylin LÖLE – Yeditepe Üniversitesi

Dr. Ferhat UĞURLU – İskenderun Teknik Üniversitesi

Dr. Sina KISACIK – Kıbrıs İlim Üniversitesi

Dr. Samet YILMAZ – Bursa Uludağ Üniversitesi

Dr. Hanefi YAZICI – Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Dr. Ramazan Vedat SÖNMEZ – Şırnak Üniversitesi

Dr. Ahmet GÜL – Şırnak Üniversitesi

Dr. Ayhan KOÇ – İstanbul Üniversitesi

Dr. Barış ADIBELLİ – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Dudu Banu ÇAKIR – İstanbul Aydın Üniversitesi

İçindekiler/Contents

Jenerik.....	1
<i>Ulus İnşası ve Uluslaşma</i>	
Hüsamettin İNAÇ & Mohammed Rafiq SADA.....	6
<i>Küresel Sorunlara Mahalli Çözümler: Katılımcı Perspektifle Salgına Dirençli Mahalleler İnşa Etmek</i>	
Ayşe KAŞIKIRIK & Hilal DOKUZCAN.....	20
<i>Geleneksel Diplomasiden Modern Diplomasiye Diplomasinin Tarihsel Evrimi</i>	
Erdem EREN.....	32
<i>Dördüncü Endüstri Devrimi Daha Eşitlikçi ve Kapsayıcı Politikalar İçin Bir Katalist Olabilir mi?</i>	
Arzu ULUSOY.....	56
<i>Güç Dengesi Bağlamında Rusya'nın Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasındaki Rolü</i>	
Yadigâr NAGİYEV.....	78
<i>Farklı Boyutlarıyla Kamu Yararı Kavramına Değınmek</i>	
Dilek TOPÇU MUMLU.....	97
<i>İstanbul Tarihine Akademik Bir Bakış: İstanbul Tarihi Odağındaki Lisansüstü Tezler Özelinde Bir İnceleme</i>	
Melek Toprak & Ayşe KAŞIKIRIK.....	110
<i>Türk Dış Politikasınının Mihenklerinden: Balkan Paktı</i>	
Güney Ferhat BATI.....	122

ULUS İNŞASI VE ULUSLAŞMA

Hüsamettin İNAÇ*

Mohammed Rafiq SADA**

Özet

Kimlik siyaseti günümüz dünya politikasının en belirgin alamet-i farikalarından birisidir. Etnik, dini, mezhepsel ve ulusal kimlikler uluslararası siyasetin en temel araştırma alanları arasında yer almaktadır. Kimliğin mahiyeti ve farklı sosyopolitik konjonktürlerde ulusal kimliğin nasıl inşa edildiği hususu oldukça önemli ama önemli olduğu kadar da karmaşık bir süreci ihtiva etmektedir. Bu bağlamda bu çalışma kimliğin bir kurgu olduğunu ve halihazır konjonktürün ihtiyaç duyduğu parametreler üzerinden şekillendiğini iddia etmektedir. Bu iddianın bir uzantısı olarak biz bu çalışmada ulus inşa sürecini sosyal inşacılık, sembolik etkileşimcilik, sosyal kimlik kuramı ve post-modern kimlik teorisi bağlamında irdeledik ve ulus inşa stratejilerinin nasıl halkı vatandaş haline dönüştürdüğünü analiz ettik.

Anahtar Kelimeler: Ulus İnşa Stratejileri, Sosyal İnşacılık, Sembolik Etkileşimcilik, Sosyal Kimlik Kuramı ve Post-Modern Kimlik Teorisi

NATION AND NATION BUILDING

Abstract

Identity politics can be seen as the general framework of today's world politics. Ethnic, sectarian, religious and national identities are prominent as the referential points of international politics. Nevertheless, it is not so easy to comprehend what is identity and how the national identity can be built in different socio-political circumstances. In this context, this study argues that identity is a construction and formed in accordance with the exigencies of the existing conjuncture. In line with this argumentation we attempt to elaborate the nation building process within the framework of social constructivism, symbolic interactionism, social identity and postmodern identity theories and analyzed how the nation building strategies transformed the volk/populace into the citizen.

* Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, husamettin.inac@dpu.edu.tr

** Bilim Uzmanı, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, duhanfaruk7@gmail.com

Keywords: Nation-building strategies, social constructivism, symbolic interactionism, social identity and postmodern identity theories

Giriş

Ulus inşası ve uluslaşma sürecinin hangi tarihsel dönemlerde ne tür stratejiler ve parametreler bağlamında nasıl oluştuğu konusunda belli ölçüde anlaşmazlıkların mevcudiyeti başlı başına bir sorundur. Aslında ulus inşası denen modern olgunun veya zihinsel kurgunun inşasıyla inşa edicilerin hedeflediği şey toplumsal örgütlenmenin mevcut sorunlarına kapsayıcı, sürdürülebilir ve kalıcı bir çözüm arayışıdır. Ancak ulus inşası hususunda teorisyenler arasındaki fikri ihtilaf, konunun anlaşılmasını zorlaştırmasının yanı sıra uluslaşma sürecine dair yeniden yapılandırma ve kalkınma metot ve tanımlarının da çeşitlenmesine de yol açmıştır. Dolayısıyla biz bu müphem ve tartışmalı kavramlar olan ulus inşası ve uluslaşma sürecini tarihsel, kavramsal ve kuramsal anlamda irdeleyerek ulus inşa stratejileri bağlamında uluslaşma sürecinin sosyo-politik analizini yapacağız.

1. Tarihsel Analiz

Avrupa’da ortaya çıkmış olan ulus oluşumunun arka planı ortaçağa kadar uzanmaktadır. Ortaçağda siyasal düzen, başlıca üç sosyal sınıftan oluşuyordu. Bu üç sınıf sırasıyla soylular, rahipler (kilise), köylüler ve serflerden ibarettir. Kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılan bu sosyal sınıfların içinde ayrıcalıklı olanlar, soylular ile rahiplerdi (Smith, 2013: 50-52). Maliyeti yüksek oluşundan dolayı merkezi ordunun olmayışı, askeri varlığı finanse eden ve üretim araçlarını elinde tutan soylu sınıfı imtiyazlı hale getiriyordu. Soyluların bu ayrıcalıklı konumu onlara krala karşı başkaldırma ve kralın tüm ülke üzerinde mutlak egemenlik kurmasını engelleme fırsatını sunmuştur. Öte yandan tüm Hıristiyan dünyasında toplumsal yapıyı kendine çıkarlarına göre tanzim etme kudretine sahip bir ruhban sınıfı ve kilise mevcuttu. Kilise o kadar sert ve baskıcı bir tutuma sahipti ki Kral Papa’nın tahakkümü altına alınmıştı. Toplumun büyük kısmını oluşturan özgür köylüler ve toprağa bağlı serflerin siyasal hakları bulunmamaktaydı (Tunçay, 2006: 41-43). Ancak siyasal düzendeki mevcut sorunları gidermek için çözüm odaklı faaliyetler de bazen devreye girmektedir.

Bu faaliyetlerinden biri Haçlı Seferleridir. Ancak haçlı seferleri her ne kadar ticareti Doğu ve Batı’da genişletip geliştirmiş ise de skolastik düşüncüyü bir nebze de olsa zaafa uğratmıştır. 8 ve 12. Yüzyıllar arasında hakim olan feodal düzen, Ortaçağ Avrupa’sının siyasal ve sosyal yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Yaşanan bu dönüşüm zammala köylülerin daha çok

üretmesine ve kazanmasına yol açmıştır. Köylülerin şehre göç etmesiyle birlikte geçimlik ekonomi yerini kent ve rant ekonomisine bırakmış, şehirler adeta ticari faaliyetin merkezi haline gelmiştir. Ticaretle uğraşanlar zamanla zenginleşerek burjuva sınıfını oluşturmuşlardır. Kilise ticaretin genişletip çeşitlendirmesi nedeniyle halkın dünyevileşmesi Kilise baskısını azaltan en önemli unsur olmuştur. Öyle ki coğrafi keşiflerin yaygınlık kazandığı 15. yüzyılda toplumsal yaşam beklenmedik bir ivme kazanmıştır ve farklı formasyonlar kazanmıştır. 1450 yılında başlayan matbaacılık hareketi, sekülerleşme ve rasyonelleşme sürecini tetikleyerek Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma dönemini başlatmıştır (Tutar, İnaç ve Güner 2006:43-45).

Özellikle sanat, edebiyat ve bilim alanında atılan önemli adımlar sonucunda teknolojik gelişmelerin yaşanması ve özgürlükçü ortamın varlığı kilisenin konumunun sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir (Yiğit, İnaç ve Güner 2007: 88). Üretim ilişkileri, üretim biçimleri ve üretim araçlarının değişmesi, ticaretin gelişmesi ve dinin toplumdaki belirleyici rolünü zamanla yitirmesi, kilise ile kral arasında iktidar savaşının başlamasına neden olmuştur. Böyle bir savaş ortamında burjuva sınıfı kilise ve feodal monarklara karşı tüm gücüyle krala destek vermişlerdir. Burjuva sınıfı kurduğu bu geniş kapsamlı ittifakla sadece kilisenin tekel yapısını bozmakla kalmadı, aynı zamanda Avrupa'nın papalık etrafında şekillenen evrensel kilisesin yerine krala bağlı ulusal kiliselerin ortaya çıkmasına imkân sağladı.

Nitekim ulusal egemenlik de merkezi krallıkların güçlü olduğu dönemde kurumsallaşmaya başlamıştır. Ulusal egemenlik anlayışı üzerine inşa edilen mutlakiyetçi monarşiler toplumsal düzeni sağlamak, eğitim, ordu ve yargı gibi kamusal hizmetleri hayata geçirmek için ekonomik politika olarak merkantilizmi benimsemişlerdir (İnaç 2021: 11). 1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlaşmasıyla birlikte siyasal birim ulus devlete dönüşmesine rağmen, burjuva sınıfı hala kralı kendi varlığı için tehdit olarak görmeye devam etmiştir. Zira ortada mülkiyetin kime verileceği ve nereye dayanacağı konusundaki sadakat sorunu mevcuttur. Sonunda bütün bireyleri içine alan ve sorunun çözümü için uygun bir icat olarak "ulus" kavramı düşünülmüştür. Ancak burjuva sınıfı ulusal sadakat algısına karşı çıkmamakla beraber ulus kategorisinin içini dolduracak bir aidiyet duygusu olarak ulusal ideolojiye ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda 1789 Fransız İhtilaliyle ulaşılan ulus kategorisi ve ulusalcı ideolojinin altyapısı, işte bu sınıflar arası mücadele neticesinde varılan uzlaşmaya dayanmaktadır (Armaoğlu, 2014: 20-25).

Uluslaşma süreci kuşkusuz kapitalizm, ticaretin yaygınlaşması, kentlerin oluşması, bireyselleşme ve sanayileşme gibi olguların neticesinde ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilali'nin

“tek dil, tek kültür, tek tarih” üzerinden inşa ettiği tarih yazımı bu uluslaşma sürecine somut bir içerik kazandırmıştır. Ne var ki ihtilal sadece Fransa ile sınırlı kalmamış “özgürlük, kardeşlik ve eşitlik” idealleri Tanrısal kaynağa dayanan monarşileri tehdit etmiş ve zamanla Almanya ve İtalya da bu cereyanın tesiri altına girmiştir. Kimine göre bu süreç doğal bir seyir izlerken teorisyenlerin büyük çoğunluğuna göre ulus-devlet, modern değerlerin dayattığı bir kurgu (construction), inşa (building) ve icat (inventing) olarak görülmektedir. Bu bağlamda Fransız ulusalcılığı kültürel değerler üzerinden inşa edilirken Alman ulusalcılığı ırk ve etnikliğe bağlı organik bir karakter taşımaktadır (İnaç, 2016: 66-80). Bu bakımdan uluslaşma süreci kesinlikle bir tepki ya da devrim olarak görülmemelidir. Ne var ki kimi ülkeler ulus inşa etme ameliyesini geliştirmekte olan ülkeleri sömürmek için kullanmış ve gerektiğinde askeri güç kullanarak evrensel değerleri empoze etmede ulus-devleti araçsallaştırmıştır (Fukuyama, 2015: 38-39).

Sonuç itibarıyla uluslaşma, Avrupanın kendine özgü değerlerinin evrenselleştirilmesi, toplumsal entegrasyonun sağlanması ve modern endüstriyel toplumun inşası için kaçınılmazdır. Ne var ki merkezileşme, homojen bir kültürün yaratılması ve ortak dil, ortak mitler, ortak semboller, biz duygusu ve kendi kaderini tayin etme hakkı gibi parametreleri bünyesinde barındıran uluslaşma sürecini tamamlayamayan devletler, etnik ayrışma, bölünme ve anarşi tehdidiyle karşı karşıya bulunmaktadır.

2. Kavramsal ve Kuramsal Analiz

Latince’de doğmak anlamına gelen “nasci” kelimesinden türeyen ve İngilizce’de “nation” kavramıyla ifade edilen ulus, Habermas’a göre ulus-devleti modern boyutlarıyla yansıtan özgün bir aynadır (İnaç, 2007: 27). Romalılar ulus kavramını “natio” kelimesine dayandırarak oluş ve doğuşun tanrıçasına atıfta bulunmuşlardır. Moğol ve Türk kaynaklarında kullanılan “ülüş” kavramı ise hanedanın her bir üyesine tahsis edilen ülke, toprak ve devlet kategorisine tekabül etmektedir (İnaç, 2003: 347). Ancak günümüzde ulus kavramı çoğunlukla ırk, etnik grup, halk, devlet ve ülke gibi kavramlarla eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. İlk kez 1884 yılında ulus kavramı modern anlamında İspanya kraliyet akademisi tarafından hazırlanan sözlükte kullanılmıştır (İnaç, 2016: 63-64). Zira daha önceki dönemlerde devletin meşruiyeti halkın egemenliğine değil, Tanrısal unsurlara dayanmaktaydı.

Arapça’da ulus kavramını ifade eden kelime millettir ve din anlamına geldiği gibi doğası bozulmamış kişiliğe ve isabetli bir tutum almaya doğru bir yönelişe karşılık gelir (Al-i İmran, 3/95. Nahl,14/123). Osmanlıda millet kavramı dini ve etnik cemaat anlamında kullanılmaktadır. Örneğin Ermeni milleti denildiğinde hem Ortodoks kimliği ve hem de

Ermeni etnik kökenini kapsayan bir kategori aklımıza gelmelidir. Urduca'da ise ulus kavramının mukabili "kavim" kelimesidir ancak geçmişte yaşamış olanları ve gelecekte yaşayacak olanları da içine kapsayan objektif ve sübjektif unsurları içine barındıran bir kavram olarak "ulus" konsepti ile kavim tam olarak örtüşmemektedir.

Ulus inşasına yönelik teorilere ve teorisyenlere baktığımızda ilk dikkat çekici tartışmanın -tam da çalışmamıza uygun olarak- her topluluğun ulus olup olamayacağına yönelik olduğunu görürüz (Janoski ve Alford: 261-262). Başka bir ifadeyle ulus-devlet evrensel bir olgu mudur, yoksa ulus olmak için birtakım şartların ve sosyopolitik koşulların oluşması mı gerekmektedir? Nitekim biz çalışmamızın pek çok yerinde bu tartışmayı Afganistan özelinde dillendirecek ve burada belirttiğimiz teorik çözümlemeyi Afganistan'a uygulayacağız.

Her toplumun ulus olabileceğini ifade eden Anthony Smith'e göre toplum, Roma'daki en küçük birim olan genden başlayarak klan, kabile, aşiret ve nihayet en sonunda ulus olmaya doğru evrilerek ilerler. Zira her toplumun primordial kökleri mevcuttur ve bu kökler tarihi gelişim seyri içinde değişmeden günümüze kadar taşınır (İnaç, 2004: 36). Ernest Gellner bu yaklaşıma radikal bir biçimde karşı çıkar. Zira ona göre ulus olmak modern bir olgudur. Modernleşmeyen, sanayileşmeyen, bireyler halinde ayrıışmayan bir toplum kesinlikle ulus olamaz. Çünkü ancak modernleşme ve sanayileşme ile birey rasyonelleşir, dini ve geleneksel bağlarından kurtulur (İnaç, 2004: 33). Bu durumda din artık birleştirici bir payda olmaktan çıkar ve ortak payda olarak dini kimlik, zamanla yerini ulusal kimliğe bırakır. Eric Hobsbawm ise ancak geleneği olan toplumların uluslaşabileceğini iddia eder.

ABD gibi geleneği olmayan toplumlar ya da Avrupa Birliği gibi ulus inşa etmeye çalışmakla beraber inşa için elzem olan gelenekten yoksun yapılar, ulusal kimliğe sahip olabilmek için mutlaka "gelenek icat etmek" (inventing traditions) mecburiyetindedirler (İnaç, 2016: 64-65). Ulus inşasında (nation building) volk (halk) kavramını merkeze taşıyan Benedict Anderson ise ulus kategorisini bir kimlik inşa edecek kapasiteye ve yetkinliğe sahip bulmaz ve bu nedenle ulus onun için "hayali bir cemaatten" (imagined communities) ibarettir. Demokrasi ve halk egemenliği kavramları da ulusun yüksek bir kültür inşa edeceği inancından hareketle insanları eşit, irade sahibi ve kendi geleceğini tayin edebilecek "vatandaşlar" haline dönüştürür.

Rasyonel bireyin inşasıyla anlam kazanan vatandaşlık (citizenship), ancak devletle bir bütün olabildiği ölçüde karşılıklı etkileşim yaratabilir. Ancak yapı-aktör arasında sözkonusu olabilecek bu etkileşim, aidiyet bilinciyle işlerlik kazanır. Ulusal kimliğin (national identity) inşa edilebilmesinin ilk şartı olarak, geçmiş tarihsel tecrübe (memory) ve bu tecrübenin

yaşandığı müşterek toprak (territory) gösterilmektedir. Nitekim Gellner'e göre vatan (patrie) fikri, tarihsel bellekle kamu kültürünün birleşiminden tezahür eder (Delanty 2013: 49-54). Ulusal kimlik, ikinci olarak, halk üzerine inşa edilir. Zira ulusun gerçek varisi, temsilcisi ve ulusal kimliğin asıl taşıyıcısı olan halktır.

Ulusal kimlik geriye dönük (backward looking) ya da ileriye dönük (forward looking) olarak inşa edilebilir (Haviland, 2002: 168). Köklü bir geçmişe ve uzun bir tarihsel tecrübeye sahip olan uluslar geçmişte yaşanan ortak kader ve değerler üzerinden ulus inşasını tercih ederler. Türk kimliği bunun en bariz örneğini oluşturur. ABD ve Avrupa Birliği gibi köksüz ve tarihi olmayan yapılar ise gelecekte birlikte yaşama azmi ve kararlılığına vurgu yaparak ancak bir ulus yaratabilirler. Bu kabil yapılar geçmiş tarihsel tecrübeyi ileriye dönük hedefler için çarpıtarak bugünkü siyasal yönelimlerine referans haline getirirler ve bu sayede halihazır eylem ve söylemlerine tarihi kullanarak meşruiyet kazandırmış olurlar.

Bu noktada tarih yazımı (histiyografya) önemli bir kriter haline dönüşür. Bu bakımdan tarih de kimlik gibi bir kurgudan (construction) ibarettir. Zira tarihe atıfta bulunurken kimliğin hangi parametresi öncelik taşıyorsa ona göre bir seçmecilik (antoloji) yapılır (İnaç ve Ünal 2013: 225). Nitekim güçlü ve sağlam bir tarihsel tecrübeye sahip olmayan toplumlar, ortak bir trajedi ve seçilmiş bir travma (selected trauma) üzerinden insanları ulus kategorisi altında birleştirmeye çalışırlar. Örneğin Ermeniler, tarihte bu kabil bir soykırımın yaşanmadığını bildikleri halde sözde soykırım trajedisi üzerinden ulus olmaya ve uluslaşmaya çalışmaktadırlar (İnaç, 2017: 114). Zira uluslaşmak için asgari müştereklerde birleşmek ve bu birlikteliği ileriye taşıyacak güçlü bir aidiyet (belongingness) duygusu geliştirmek gerekir. Geçmiş tarihsel tecrübe toplumsal bir çimento işlevi görececek bir birikime sahip değilse ortak acılar, bu boşluğu doldurmak için kullanılan yarayışlı malzemeler haline dönüşecektir. Bu bakımdan Avrupa Birliği'ni adeta bir ulus-devlet gibi düşünerek inşasına yönelik kuram geliştiren Habermas, ulus-ötesi anayasal vatandaşlık (post-national constitutional citizenship) kuramıyla ulusal kimliği din, dil ve etnik köken gibi unsurlardan bağımsız olarak sadece anayasaya ve anayasada belirtilen hak ve özgürlüklere indirgemıştır.

Ulusal kimliğin (national identity) inşasına dair kuramların en bilineni sosyal inşacılık olarak da adlandırılan konstrüktivizmdir. Güvenlik, kimlik ve kültür kavramları arasında güçlü bir korelasyon kuran sosyal inşacılık, ulusal kimliğin yapı-aktör arasındaki etkileşim vasıtasıyla inşa edildiğini iddia eder (Wendt, 2016: 45). Kuramda yapı devlete, aktör de birey ya da vatandaşa karşılık gelmektedir. Bu iki unsur arasındaki etkileşim, karşılıklı bir şekillendirme sürecini de beraberinde getirir. Bu sürecin en önemli dayanağı ise tarih ve kültürün ortaya

koyduğu bütüncül (holistic) değerler sistemidir (İnaç, 2016: 77). Bu bütüncüllük –realistlerin savunduğunun aksine- devleti sosyal bir alan, uluslararası sistemi ise sosyal ilişkilerin oluşturulduğu bir totalite olarak değerlendirmeyi zorunlu kılar. Buna mukabil uluslararası sistemi organik bir bütün olarak açıklayan fonksiyonalist teorisyenler de bu kategori içinde yer almaktadır. Bunlardan birisi olan Pareto'ya göre, sistemi oluşturan bir bütün, parçalardan oluşur. Her parçanın birbirinden bağımsız ve özerk bir işlevi vardır. Ayrıca birbirinden bağımsız ve özerk işlevi olan parçalar arasında da işlevsel bir ilişki bulunur. İşte bütün değimiz şey, birbirinden bağımsız ve özerk işlevi olan parçaların bir araya gelmesinden daha fazlasını ifade eder (İnaç, 2017: 56). Sosyal süreci hızlandıran, değişim ve dönüşüme sürekliliğini kazandıran ve kimliklerin ve çıkarların yeniden üretilmesini sağlayan unsur, aktörün sürece dâhil olmasıdır. Konstrüktivistler bu ifadeyle maddi olandan daha çok, maddi olmayan düşünce ve normatif değerlere yaptıkları vurguyu öne çıkarmış olurlar (Berting, 2018: 183). Sosyal inşacılara göre birey kendisini kendi (self) ve öteki (other) dikotomisi üzerinden tanımlar. Bu tanımlama, bireyin benliğinin bilincine varmasını ve çıkarlarını tespit etmesini mümkün kılar (İnaç, 2016: 142-147). Kimlik ve çıkarlar arasındaki korelasyon zaman içerisinde kendini yeniden üretmeye devam eder.

Ulusal kimliğin (national identity) inşasına dair kuramlardan bir diğeri sembolik etkileşimcilerdir. Kimlik inşası hususunda aktörün benliğine aktif rol yükleyen bu yaklaşım, benliği toplumun bir ürünü ve birey davranışlarının belirleyicisi olarak tanımlar. Ampirik olarak test edilmeyen bilginin doğruluğundan şüphe duyan sembolik etkileşimci yaklaşım, toplumu farklı katmanlardan oluşan ve evrensel anlamları paylaşan organizasyon olarak görür. Stryker insanların sosyal etkileşim aracılığıyla gerçekleşmiş yapısal ortamları önemseydiğini ve bu sayede kendini geliştirdiğini savunur (İnaç, 2020: 20). Bu yaklaşıma göre nesnelere paylaşılan anlamları, aktörler arasındaki etkileşimle farklı çağrışımlar kazanır. Büyük ölçüde Mead'ın sosyal psikolojik görüşlerini temel alan sembolik etkileşimci yaklaşım bireyin fiziksel varlığından daha çok, bireyin öz benliğine vurgu yapar. Cooley ve Blumer'e göre müşterek eylem, benliğin kendisi (self) ve çevresiyle olan etkileşimiyle mümkündür. Öte yandan Stryker'e göre toplumsal karmaşıklık sosyal ilişkilere yansımaları, benlikte de karmaşa yaratır. Nitekim benlik oluşumu rol ve sosyal yapıdan müteessir olur ve sosyal yapının etkileşimiyle şekillenir (Tutar, İnaç ve Güner 2006: 290). İnsan öteki tarafından nasıl tanımlandığını önemseyen bir anlamlar bütünüdür (İnaç 2018: 308). Sonuç itibarıyla Kimlik, Ben ve Öteki arasındaki ilişkilere bağlı olarak dil ve temsil gibi sembolik unsurların nasıl

şekillendiğine odaklanan sembolik etkileşimcilik, kimliğin inşasına dair gelenekselcileri eleştiren farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Ulus inşa süreçlerine dair ele alacağımız bir diğer kuram ise, ilk kez psikolog Willia James tarafından ortaya konulan sosyal kimlik kuramıdır. Kuram 1970'lerin ortalarında Henri Tajfel ve John Turner tarafından geliştirilmiştir. Bu kuram bireyi aynı anda birden çok benliğin taşıyıcısı olarak ele alır. Bireyin toplumsal normlar temelinde toplum diğer üyelerle kurduğu çeşitli ilişkiler neticesinde toplum diğer üyelerin zihninde Ben'e ilişkin imajları inşa ederek Beni bu imajlar üzerine tanımlar. Bireyin kurduğu ilişkilerin birbirinden farklı olması, kimliğin çeşitliliğine de yol açar. Sosyal kimlik toplumsal normlar içerisinde üyeler arası ilişkilerin bir sonucudur. Nitekim birey içine/içinde doğduğu toplumun inançlarını, örflerini, adetlerini, geleneklerini ve referans çerçevelerini hayat boyu içselleştirir ve bu süreçte toplum bireye birtakım norm ve standartları bünyesinde barındıran bir kimlik verir (İnaç, 2004: 35). Toplum kimliği veren, birey ise bu kimliği kabullenen ve içselleştiren aktör konumundadır. Gordon'a göre sosyal kimlik, bireyi ötekilerden ayıran ve onlarla etkileşime geçiren değerlerin kombinasyonu olarak tanımlanır. Ben'i Öteki'nin zihnindeki imajlar üzerine tanımlayan bu yaklaşımın en büyük zaafı, aktörleri sabit varlıklar olarak tanımlamak ve bireyi sihinsel imajlar üzerinden algılamaktır (Birkök, 1994: 97-99). Tajfel'e göre sosyal kimlik, bireyin benlik algısının, bir sosyal gruba ya da grupların üyeliğine ilişkin bilgisinden ve bu üyeliğe yüklediği değerden ve duygusal anlamlılıktan kaynaklanan parçasıdır (İnaç, 2003: 345). Diğer bir ifadeyle sosyal kimlik yaklaşımı grup üyelerin bilişsel ve algısal yönleri toplumsal normlar çerçevesinde ele alarak grup üyelerin ait olduğu grup arasındaki ve grubun dışındaki diğer gruplar arasındaki ilişkisini inceler. Sosyal kimlik aidiyet duygusunu temel alma açısından psikolojik bir kuram olarak da ele alınmaktadır.

Ulusal kimlik ve kimlik inşasında güncel olan ve en son irdeleneceğimiz kuram, post-modern kimlik teorisidir. Modernizme eleştiri olarak ortaya çıkan bir fikir akımı mesabesindeki postmodern kimlik teorisi, modernistlerin bireyi ve rasyonel aklı aşırı yüceltme olgusunu, siyasi sınırları revize etmek, büyümeye dayalı toplumsal homojenleşme, modern kimlik inşası ve birey özerkliği için araçsallaştırdığını iddia eder (Berting, 2018: 27). Modernistler arasında bireyin özerkliğiyle en fazla ilgilenen isim Anthony Giddens, modernitenin bir tansiyon, gerilim ve rekabet yarattığını, bireyin bu ortamda fizyolojik ve biyolojik güvenliğini sağlayabilmek için kimliğe ihtiyaç duyduğunu belirtir (İnaç, 2017: 62-63). Bu bağlamda potmodern toplum sanat, mimari ve edebiyatla bireyi modern toplumun kısıtlayıcı denetleyici ve disipline edici boyutundan kurtararak özgürleştirir (Berting, 2014: 31-36). Haddi zatında

Giddens modern toplumun bireyi mutlu ve özgür kılmak için sanayi ve teknoloji geliştirdiğini ama zamanla bireyin bu üretilen teknolojinin esiri haline geldiğini iddia eder ve bu olguyu amaç-araç paradoksu olarak adlandırır (İnaç 2003: 346). Bütüncül bir kimlik inşasına itiraz eden postmodernistler bireyin kendi özgün kimliğini bireysel taerihinden hareketle inşa etmesinin en makul çözüm olduğunu savunurlar. Bu bakımdan alt kimlik, üst kimlik, çokkültürlülük gibi kavramlar postmodernistler tarafından üretilmiş parametrelerdir.

3. Ulus İnşa Stratejileri

Bir ulusun ulusal kimlik altında birleştirilebilmesi ve aidiyet ve biz duygusunun oluşturulabilmesi için birtakım parametrelere ihtiyaç bulunmaktadır. Nitekim tarihsel gelişim seyri içerisinde ilk önce devletin ortaya çıktığını, devleti yöneten elitin ulusal ideoloji vasıtasıyla bir ulus inşa ettiğini ve ulus-devletin bu süreçler neticesinde şekillendiğini görmekteyiz (İnaç, 2016: 3-27). İşte iktidar sahiplerinin birtakım ortak değerler ve ideolojiler çerçevesinde halkı vatandaş haline dönüştürürken kullandıkları yöntemle ulus inşa stratejileri denilmektedir. Başka bir ifadeyle hiçbir siyasal eğilimi, ideolojik yönelimi ve aidiyet duygusu olmayan topluluğun siyasallaştırılması, ideolojikleştirilmesi ve kimlik kategorisi içine sokulması ulus inşa stratejileri aracılığıyla gerçekleşir. Böylelikle siyasallaşan ve bir ulusal ideolojiye sahip olan devlet, kendi kimliğini tanımlayarak bu kimlik üzerinden dost, düşman ve tehdit algılarını şekillendirmiş olur. Kendi ötekisiyle olan farklılıkları belirgin hale getirerek ayrımcılığı teşvik etmekle ulus devletin ömrünü de uzatmaktadır (İnaç, 2003: 349). Ulus inşa stratejileri sadece siyasi ve kültürel birim olarak ulus inşasında ve homojenleşmesinde rol oynamaz. Aynı zamanda kolektif kimliklerin; ortak pratikler, sembolik işaretler ve ritüeller vesilesiyle milli şuur, bilinç ve duygu ve düşünceleri de canlı tutmaktadır. Krizler ve tehditleri önlemede işlev göre bu stratejiler, ötekinin inşasını da sürekli bir biçimde yeniden kurgular. Hobsbowm'a göre "rutinleştirilmiş sembolik ritüeller" olarak tanımlanan bu stratejiler, ulusal istikrarı sağlamada hayati roller üstlenirler (İnaç, 2007: 27). Özetle bu stratejileri ortaya koyacak olan devlettir. Önce ulus-devlet inşa edilir, devlet kendi ideolojisi üzerinden halkı vatandaş haline dönüştürür ve ulusalcı düşünce toplumda hakim hale getirilerek homojen bir toplum ortaya çıkarılmış olur. Nitekim İtalya'nın birleşmesi ve devletin kurulmasında etkin rol oynayan devlet adamı Massimo d'Azeglio'nun (1798-1866) şu sözü çok meşhurdur: "İtalya'yı kurduk, şimdi sıra İtalyanları yaratmada" (Budak, 2019: 17).

Ulus inşa stratejilerinde kullanılan temel parametreler anayasa, ordu, bayrak, marş, vergi, para, tarih, dil, kurtuluş günü ve hatta pasaport ve sürücü belgesi gibi unsurlardır (Delanty,

2013: 66-69). Bu unsurları kısaca ele aldığımızda anayasanın toplumun tüm kesimleriyle devlet arasında bir mutabakat zaptı olduğu sonuca varabiliriz. Ayrıca anayasa devletin siyasi kimliğini, egemenliğin kullanılma biçimini ve yönetim anlayışını tanımlayan en üst siyasi belgedir. Bu belge devletle vatandaş arasındaki ilişkileri şekillendirir, hak ve özgürlükler çerçevesinde karşılıklı iletişim köprüsü oluşturur ve kurumların işleyişini tanzim ve tertip eder. Uluslararası sistemle bütünleşme, başka devletler tarafından tanınma, bireysel hak ve özgürlükleri teminat altına alma ve devletin bağımsızlığının deklarasyonu anayasanın işlevleri arasında yer almaktadır. Anayasanın işlerlik kazanmasında halk desteği önem taşımakla birlikte, bir dönem hâkim olan gücün anayasayı yaptığı da bir vakıdır. Dolayısıyla anayasanın teşkilinde toplumsal konsensüsün miktarı ve oranı tartışılmakta olan bir konudur.

Ulus inşa stratejilerinde kullanılan bir diğer parametre ise ordudur. Ulus-devletlerin oluşum süreçlerine baktığımızda, bu devletlerin büyük çoğunluğunun ulusal orduların verdiği bir bağımsızlık mücadelesi sonucunda kurulduğu görülecektir. Bu bakımdan genel olarak -en azından kuruluş aşamasında- ordunun ve asker bürokrasinin devlet kimliğinin inşasında ve anayasanın teşkilinde önemli bir ağırlığının olduğu da malumdur. Diğer yandan askere alma ve ordu teşkil etme devlet olmanın ve siyasi egemenliğin en temel göstergelerinden birisi olarak kabul edilir. Ordu yalnızca ulus inşasında önemli rol oynamakla kalmaz, aynı zamanda devletin güvenliğini sağlayarak ulusun geleceğini ve devlet bekasını temin eder. Ordu bir ulusun belirlediği ulusal ideoloji bağlamında stratejik hedeflerini gerçekleştirmek için teşkilatlandırılmış dinamik ve vurucu güçtür. İdeal anlamda ordu; operasyonel kapasitesi yüksek, profesyonel, teknolojik bakımından mücehhez, eğitim açısından uzmanlaşmış, sürekli ve standardize edilmiş norm ve kurallara bağlı olmalıdır (Berting, 2014: 105-108). Haddi zatında ordudan beklenen, içeride kamu düzenini sağlamak, dışarda ise caydırıcı bir güç olarak potansiyel tehditleri önlemektir. Kuşkusuz ulus inşasında birleştirici mitler (unifying myths), kurucu liderler, kahramanlık hikâyeleri, destanlar, askeri başarı ve zaferler çok önemli işlevler üstlenmektedir (Berting, 2018: 77).

Bayrak, ulus inşasında en önemli sembolik unsurlardan birisidir. Bir ulusun birliğini, bütünlüğünü, bağımsızlığını ve egemenliğini sembolize eden bayrak, uluslararası sistemde devlet olarak tanınmanın *sine qua non* (olmazsa olmaz) kriteridir. Haddi zatında farklı etnik köken, din ve mezhebe sahip olan kültürlerden müteşekkil toplumlarda, -eğer uluslaşma süreci yeterince gerçekleşmemişse- ayrılıkçı ve bölücü hizipler, öncelikle bir bayrak ihdas ederek bu taleplerini ilan ederler. Bir ulus-devlette ulusal bayrak, ulusal kimlik gibi tektir ve bir ikincisine asla müsaade edilmez (İnaç, 2003: 344). İngilizcesi (flag) Farsçası (parçam)

Urducası (janda) Afganca ve Türkçesi (bayrak) sözcüğü, etimolojik olarak Türkçede “mızrak” anlamına gelen Oğuzca’da “Batarak” Uygurcada “Batırmak” kavramlarından türetilmiştir. Ulusal kimliğin dalgalanan yüzü olarak bayrak, geçmiş tarihsel tecrübeyi, acıları, sevinçleri ve gelecekte birlikte yaşama azmini bünyesinde barındıran bir kutsallıktır.

Ulusal marş bir ulusun ortak sevinç ve zaferini anlatan kahramanlık sedası olarak ulusal bilincin, ulusal arzunun, bir ulusun istiklale olan düşkünlüğünün ve istikbale dair umudunun ve birlikte yaşama tasavvurun müzikal bir tasviridir (Kolçak, 2003: 11). Marş bir ulusun kuruluş ve inşa sürecinde şekillenen ve göz ardı edilmeyecek kadar ehemmiyet taşıyan uluslaşma sürecinin ana stratejilerden biridir. Çünkü bir ulusun milli marşı o ulusun ortak geçmiş ve geleceği arasında kültürel bir köprü görevi görmektedir (İnaç ve Yaman 2015: 27). Öte yandan milli marş bir ulusun ulusal şuuru, müşterek duygu ve düşünceleri ve dayanışma kültürünü toplumun tüm fertlerine ulaştırıran ve vatandaşları birbirine bağlayan çözülmesi zor bir bağıdır.

Ulus inşasının elzem unsurlarından birisi olan vergi, vatandaşla devlet arasındaki ilişkiyi yani vatandaşlık bağına güçlendirir. Vergi sağlık, eğitim, ulaşım ve savunma gibi devletin tedarik ettiği kamusal hizmetlere binaen devletin vatandaşından istediği ekonomik bedeldir. Devlet egemenlik ilkesi gereği vergi koyma ve kaldırma hakkına sahiptir (İnaç ve Yaman 2015: 21). Öte yandan vergi modern çağda, devletin kamusal ihtiyaçlarını gidermek için finans kaynağını üretmek ve ekonomik, sosyal hayatı düzenlendirmek, vatandaşları kontrollü bir biçimde yönlendirip takip etmek için olmazsa olmaz araçlarındandır. Vergi otoritenin merkezileştirilme, devletin kurumsallaştırmasında, toplumun homojenleşmesinde, sosyal refahın sağlanmasında, okuryazarlığın yaygınlaşmasında ve nihayet ulusal bilincin inşasında hayati önem arz etmektedir. Vergi vatandaşın, vatandaşlık bağından doğan devlete karşı sadakat borcunun bir gereği ve ulusal bütçenin büyümesine katkı sağlama aracıdır (Yiğit, İnaç ve Güner 2007: 89).

Ulus inşa sürecinin en temel stratejilerinden olan ve ulus devletin iktisadi bağımsızlığını simgeleyen parametre, şüphesiz ulusal para birimidir. Ulus ve ulusal kimlik inşasında parasal ve ekonomik kaynaklar tarihi ve kültürel dokular kadar önemlidir (Tutar, İnaç ve Güner 2006: 290). Ulusal para birimi diğer milli sembolik ortak değerler gibi bir ulusun kurgulanmasında ve gündelik yaşamın anlamlandırmasında hayati önem arz eder. Buna ilaveten para, yönetim aygıtı olan devletin hem kendi ulusal çıkarlarıyla örtüşen ekonomik politikaların inşa etmesinde ve hem de küresel ekonomiye entegre olma açısından temel bir faktördür. Ulusal para birimi bir ulusun eşsizliğinin ve diğer devletlerle eşit statüye sahip olduğunun göstergesi

olmasının yanı sıra iktisadi bağımsızlığın da ifadesidir. Tarih boyunca para basmak, siyasi egemenliğin en belirleyici unsuru olmuştur.

Sosyal bilimlerin temel zeminini oluşturan tarih, farklı ulusların kendine has ulus inşa stratejilerinin de temelini oluşturmaktadır (Budak, 2019: 17). Ulusal tarih bir ulusun siyasi, sosyal ve kültürel özdeşliğini pratiğe aktarma yolunda kat ettiği mesafeyi gösteren, zafer, destansı kahramanlık ve başarıları içeren ortak yaşam öyküsünün ve yaşanmışlığın bugüne yansımadır ve bu açıdan tarih, geleceğe ışık tutan sosyal ve siyasal olguların yanlışlanma ihtimali en az olan zamansal anlatımıdır. Ulusal tarih ulus inşa sürecinde ve “biz duygusunun” (we feeling) şekillenmesinde veya yeniden canlandırmasında önemli rol oynamaktadır (İnaç ve Yaman 2015: 24). Ne var ki tarih de kimlik gibi bir kurgudur. İktidar sahipleri bazı tarihi olayları ve tarihi kişilikleri ön plana çıkararak ya da ön planda olan süreç ve aktörleri görmezden gelerek farklı ve birbiriyle çelişen tarih yazımları (histiyografya) ortaya koyabilirler. Tarih bir yandan bir ulusun geçmişe olan özlemini ifade ederken, öte yandan geçmişe dönük bir kimlik inşa etmede ve geleceğe dair kalıcı ve sürdürülebilir bütünlük içerisinde birlikte yaşama arzusunu gerçekleştirmede hayati bir rol oynamaktadır (İnaç, 2004: 36).

Zamanın mekân üzerindeki etkisi ve insanın mekân zaman ikilemi arasında verdiği varlık mücadelesi bakımından tarih, bir ulusun ülke sınırlarını belirleme ve sınırlara ilişkin anlaşmazlıkları çözme, egemenlik haklarının kullanımı, öncelik ve sonralık (halef-selef) bakımından meşruiyet gerekçelerini oluşturucu ve güçlü bir delilidir. Sosyal ve siyasal olgular arasındaki korelasyonu araştırma ilmi olarak tarih, gerçeklerin tasnifinde ve haklı haksız ayırımında yaşanmış hayata dair geçmişten tevarüs eden bilgi birikimini ifade etmektedir. Roke’ye göre tarihin amacı geçmişte yaşanan olaylar ve olgular serisini yargılamak değil, yaşanan gerçekliği anlayıp idrak etmektir. Nitekim İbn-i Haldun da Mukaddime’inde sosyal gerçekliğin, sosyal hayatın zaman ve mekân düalizminin getirdiği determinasyon çerçevesinde incelemesi gerektiğini ileri sürer (İnaç, 2021: 11).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Ulus inşa stratejilerin her biri, bir ulusun tüm üyelerinin aidiyet duygusunu geliştirerek ulus devlete olan bağlılığını güçlendirmek için kullanılan vasıtalarlardır. Söz ettiğimiz bu ulusal bağları, siyasi ve kültürel bağlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Kültürel bağlarda ortak toplumsal geleneğin ve dini inancın etkisi büyükken, siyasi bağlar ise yönetici elit tarafından siyasi amaçlara ulaşmak için geliştirilmiş ve popülerleştirilmiş milli çağrışımlarla yüklü bağlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Hobsbawm, 2017: 57-66). İşte ulusal dil, ulus olmanın

en bariz kriteri olarak toplumun bütünlüğüne, devletin istikrarına ve vatandaşların etkin iletişimine hizmet eden bir parametredir. Tek bir ulusal dil konusunda anlaşamayan devletlerin çöküşü kaçınılmazdır. Zira dil konusunda birlik oluşturulamazsa toplumun farklı kesimleri arasında kültürel bağlar kurulamaz, var olan kültürel birikim sonraki kuşaklara aktarılamaz ve uluslaşma süreci tamamlanamaz. Bu bakımdan örgün ve yaygın eğitim de gerek ulusal bilincin oluşmasında, gerek vatandaş kimliğinin inşasında ve gerekse ulusal dilin yaygınlaştırılmasında etkin rol oynamaktadır.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (2014). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Berting, J. (2014). *Siyasi Kriz Çağında Yaşamak* (H. İnaç, Çev.). İstanbul: Ka Kitap.
- Berting, J. (2018). *Kimlik Siyaseti* (H. İnaç, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Budak, A. (2019). *Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat
- Delanty, G. (2013). *Avrupa'nın İcadı* (H. İnaç, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2017). *Milletler ve Milliyetçilik* (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnaç, H. (2003). Makro Toplumsal Kuramlar Açısından Postmodernizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*: C.8, 341-351
- İnaç, H. (2004). "Identity Problems of Turkey during the European Union Integration Process," *Journal of Economic and Social Research*, 6 (2), 33-62
- İnaç, H. (2007). "Rethinking Democracy and Governance in the EU", *Journal of Academic Studies*: Vol. 9, No. 32, 1-31, February- April 2007
- İnaç H. ve F. Ünal (2013). The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective. *International Journal of Humanities and Social Science* Vol. 3 No. 11, 223-232, June 2013
- İnaç H. ve M. Yaman (2015). Ulus İnşa Stratejileri Bağlamında Avrupa Milli Marşlarının Sosyo-Politik Mukayesesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Y.2015, C.20, S.3, s.17-34.
- İnaç, H. (2016). *Türkiye'nin Kimlik Problemleri*. Ankara: Adres Yayınları
- İnaç, Hüsamettin (2017), *Faşizmin ve Sosyalizmin Sosyo-politik Kökenleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2. Baskı

İnaç, H. (2018) The Possibility of Multicultural Practice During The Age of Collective Identities In Line With Arab Spring, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Ocak-Şubat 2018, Sayı 65,ss.306-315.

İnaç, H. (2020). Pandemi Sonrası Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası. İçinde: Değişen Dünyada Yükselen Türkiye (Ed. Şahmurat Arık), Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya DPÜ, 1-21

İnaç, Hüsamettin (2021). “WhatDoesTurkeyPromiseForTheMiddle East And North Africa?”. *Türk Kamu Yönetimi Dergisi*, 1(1), 1-13.

Fukuyama, F. (2015). Devlet İnşası. İstanbul: Profil Yayıncılık.

Kolçak, O. (2003). *Ulusal Kimliğimizin Sesi Marşlarımız*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.

Tunçay, M. (2006). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tutar, A.E., Hüsamettin İnaç ve Ümit Güner. (2006). “Dış kaynak Kullanımının (Outsourcing) Makroekonomik Etkileri”. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, Sayı:2, Sonbahar 2006. 279-296

Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik* (Ü. H. Yolsal, Çev.). Ankara Atıf Yayınları.

Yiğit, Mehmet, Hüsamettin İNAÇ ve Ümit GÜNER (2007), “Genişleme, Mali Yardım ve Ekonomik Büyüme Perspektiflerinden AB'nin İlk Dört Genişlemesinin Analizi”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, (81-96).

Wendt, A. (2016). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi* (H. Sarı Ertem ve S. G. İhlamur Öner, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları

KÜRESEL SORUNLARA MAHALLİ ÇÖZÜMLER: KATILIMCI PERSPEKTİFLE SALGINA DİRENÇLİ MAHALLELER İNŞA ETMEK

Ayşe KAŞIKIRIK*

Hilal DOKUZCAN**

Özet

Salgın gibi kriz dönemlerinden çıkmak olağanüstü çabaları gerektirir. Ancak, olağanüstü çabaların cinsiyetlere göre dağılımı eşit olmalıdır. Hakların var olması bu hakların pratikte eşit kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Bunun için toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadınların ve erkeklerin hayatın her alanında eşit yurttaşlar olarak görülmesi, eşit temsil edilmesi ve hakların kullanımında tam anlamıyla eşitliğin sağlanması gerekmektedir. Tam bu noktada, yerelin yereli olan mahalleler yurttaşların mahalleye dair sorunlarına çözüm bulma, demokratik katılma ve temsil sağlama açısından çok özgün bir yönetim modelidir. Kentler artan nüfus yoğunlukları nedeniyle tarih boyunca salgınların merkez üssü olmuştur. Benzer durum, 2019'un son günlerinde Çin'in Wuhan kentinden ortaya çıkan ve kısa zamanda tüm dünyayı derinden etkileyen Covid-19 pandemisi için de geçerlidir. Bu çalışmada, Covid-19'un en yüksek vaka sayısına sahip ili olan İstanbul'un en yoğun nüfuslu ilçesi Esenyurt'ta kadın muhtarların Covid-19 salgınına yönelik çalışmaları, salgına dirençlilik ve katılım açısından analiz edilmektedir. Araştırma kapsamında, 43 mahallesi olan Esenyurt ilçesinin 5 kadın muhtarının hepsi ile yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Kadın Muhtarlar, Dirençli Mahalle, Katılım, Temsil

LOCAL SOLUTIONS TO GLOBAL PROBLEMS: BUILDING PANDEMIC- RESILIENT NEIGHBORHOODS WITH A PARTICIPATORY PERSPECTIVE

Abstract

Coming out of crisis periods such as the epidemic requires extraordinary efforts. However, the gender distribution of extraordinary efforts should be even. Existence of rights does not mean that these rights are used equally in practice. For this, it is necessary to ensure gender equality, to see women and men as equal citizens in all areas of life, to be represented equally and to

* İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktorant, aysekasikirik@yahoo.com, Orcid ID: 0000-0003-0624-1107

** Küresel Eşitlik ve Kapsayıcılık Ağı (KAPI) Kurucusu, hilal9can@gmail.com

ensure full equality in the use of rights. At this point, neighborhoods that are local to the local are a very unique management model in terms of finding solutions to the problems of the citizens regarding the neighborhood, providing democratic participation and representation. Cities have been the epicenter of epidemics throughout history due to increasing population densities. A similar situation is also valid for the Covid-19 pandemic, which emerged from the city of Wuhan in China in the last days of 2019 and deeply affected the whole world in a short time. In this study, the work of female headmen in Esenyurt, the most densely populated district of Istanbul, which has the highest number of cases of Covid-19, is analyzed in terms of resistance to the epidemic and participation. Within the scope of the research, semi-structured in-depth interviews were conducted with all 5 female headmen of Esenyurt district, which has 43 neighborhoods. Obtained findings are presented comparatively.

Keywords: Covid-19, Female Headmen, Resilient Neighborhood, Participation, Representation

Giriş

Covid-19 salgını toplumun farklı kesimleri arasındaki fırsat eşitsizliğini bir kez daha görünür hale getirmiş, hatta derinleştirmiştir. Çünkü bireylerin sahip olduğu sosyoekonomik düzey, etnik köken, maddi olanaklar, cinsiyet, yaş gibi faktörler başta sağlık hizmetleri olmak üzere kentsel hizmetlere erişimi de önemli ölçüde etkilemektedir.

Günümüzde kentler artan nüfus yoğunluğu sebebiyle Covid-19 gibi salgınlar karşısında son derece kırılgan ve savunmasızdır. Bu nedenle, salgınlara çözüm üretilmesinde yerel yönetimlerin politikalarının ve hizmetlerinin kritik önemi bulunmaktadır. Salgınla mücadelede kimsenin geride kalmadığı, toplumun her kesiminin mahalle ölçeğinde daha dirençli ve daha güçlü hale geldiği katılımcı bir yönetim modeline her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü Covid-19 küresel bir salgındır ancak çözümü yereldedir. Bu bağlamda, salgına dirençli mahallelerin inşasında kadınların ve erkeklerin sürece dengeli katıldığı bir yönetim yaklaşımı benimsenmelidir.

Bu çalışmada, İstanbul'un Esenyurt ilçesinde kadın muhtarların salgına dirençli mahallelerin inşasındaki rolü çok boyutlu perspektifle analiz edilmektedir. Esenyurt'un 43 mahallesinin 5'i kadın muhtarlar tarafından yönetilmektedir. Bu araştırmada, Esenyurt'un 5 kadın muhtarı ile yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılarak Covid-19 küresel salgınının Esenyurt'ta kadın muhtarların yönettikleri mahallelerin asıl etkilediği katılım ve dirençlilik boyutuyla ele alınmaktadır. Aynı zamanda, salgın sürecinde kadın muhtarların "mahalle

odaklı katılım” açısından yarattığı farklılıklar da tespit edilmektedir. Pandemi sürecinde mahalle odaklı katılımcı çözüm önerilerini içeren bu özgün çalışma ile kadın muhtar olmanın bu süreçte yarattığı fark ortaya konulmaktadır. Bu çalışma ile salgın sonrası yeni normalde, mahalle odaklı katılım uygulamalarının daha eşit, adil, kapsayıcı ve sürdürülebilir olmasına katkıda bulunmayı hedefliyoruz.

1. Salgınlar ve Kentler

Dünyanın dört bir yanındaki topluluklar, gündelik yaşamlarını derinden etkileyen ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşılmasını engelleyen şoklarla giderek daha fazla maruz kalarak, savunması hale gelmektedir. Şehirler, yalnızca yetersiz drenaj sistemlerinden kaynaklanan sel baskınları veya yetersiz su kaynağından kaynaklanan kuraklık gibi günlük risklerle değil, aynı zamanda deprem, kasırga veya pandemi gibi şoklarla da karşı karşıya kalmaktadır (UCLG, 2020: 9).

Çin’in Wuhan kentinde Aralık 2019’da ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir. Aynı tarihte, Türkiye’de de ilk vaka kayıtlara geçmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Covid-19’un hızlı bir sürede yaygınlaşarak pandemi ilan edilmesi aynı zamanda bir kentleşme problemidir. Geçmişten günümüze salgın hastalıklar kentlerifarklı düzeylerde etkilemektedir. 19. yüzyıl ortası arındırma sistemleri ve Londra Metropolitan Board of Works gibi kent planlaması ve yönetimindeki en sembolik gelişmelerden bazıları, kolera salgınları gibi halk sağlığı krizlerine yanıt olarak geliştirilmiştir. New York ve Mexico City'deki 1918 İspanyol gribi veya 2014'te Batı Afrika'daki Ebola Virüsü Hastalığı gibi, Covid-19 kentsel alanlarda kalıcı izler bırakması muhtemel uzun bulaşıcı hastalıklar listesine katılmıştır (Bloomberg City Lab, 2020).

Yüksek nüfus yoğunluğuna sahip olmasına rağmen Singapur ve Hong Kong kentlerinde “Erken Uyarı Sistemleri” sayesinde Covid-19 vaka sayısı hızlıca kontrol altına alınmış ve böylece yayılması daha kolay önlenmiştir. Aslında bu kentler 2003 yılındaki SARS salgını deneyimi ile bu tür salgınlara daha dirençli daha gelmişlerdir. Bu nedenle, Çin ile sıkı ilişkileri olduğu halde önlemlerini hızlı bir şekilde alıp, virüsün etkilerinin en aza indirilmesini sağlamışlardır. Öyleyse, halk sağlığı ve arazi kullanımı arasındaki ilişki iyi koordine edildiğinde, salgınlara karşı daha dirençli olunabilmektedir (Özuduru, 2020: 12).

2. Mahalle Düzeyinde Salgına Dirençlilik

Kentsel alanlar, iklim değişikliği, demografik değişimler ve yetersiz ve/veya eskiyen altyapı nedeniyle giderek artan bir şekilde risk merkezleri haline gelmektedir. Artan zorluklara rağmen, yerel düzeyde kapasite eksikliği, daha fazla şehir sakinini felaketten korumanın önündeki en büyük engel olmaya devam etmektedir (UN Habitat, 2021). Afetlerden kaynaklı kentleri ve toplumları etkileyen kayıplardaki artış, Birleşmiş Milletler başta olmak üzere çok sayıda kuruluşun kentsel dirençlilik konusunu gündeme almasına ve detaylı çalışmalar yapmasına neden olmuştur. Sürdürülebilir kalkınma için küresel amaçlardan biri (Amaç 11) “Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak” olarak belirlenmiştir (Küresel Amaçlar, 2016). Dirençlilik; sürdürülebilirlik, ekonomi, ekoloji, iklim değişikliği ve risk yönetimi gibi konularla ilişkili bir kavramdır. Güncel yaklaşımlarda bu kavram sistemin şoklara uyum kapasitelerini ve dönüşüm süreçlerini içerecek biçimde gelişmiştir (Akay, 2020: 30).

Kimsenin geride kalmadığı, daha dayanıklı, kapsayıcı ve sürdürülebilir şehirler inşa ederek, Covid-19 gerçeğine ve gelecekteki olası pandemilere hızlı yanıt verebilmek için kentleri dönüştürmeye acil ihtiyaç duyulmaktadır (UN, 2020: 4). Dirençlilik, kırılabilirliği azaltmak ve bu duruma uyum sağlamakla ilgilidir. Dirençlilik üzerine mevcut literatür, disiplinler arası bir yaklaşımla gelişmiştir. Dirençlilik; ekolojik, psikolojik, sosyal ve ekonomik bilimlerin onu sırasıyla ekosistemlerin, insanların, toplumların, ekonominin ve daha yakın zamanda kentsel sistemlerin rahatsızlıkla başa çıkma kapasitesine atıfta bulunmak için kullanmaya başladığından beri moda bir kelime haline gelmiş görünmektedir. Aslında, “dirençli şehir” sloganının tam olarak ne anlama geldiği belli değildir (Chelleri, 2012: 287-290).

Yerel yönetimlerin politikaları ve hizmetleri, tüm vatandaşların gündelik hayatlarının tüm alanları ile ilişkilidir. Demokratik, kapsayıcı ve katılımcı bir bakış açısıyla yönetilen kentler, vatandaşların yaşam kalitelerini yükseltir (Kaşıkırık & İzci, 2019: 12). Bu bağlamda, toplum yapısının temel öğelerinden olan muhtarlık kurumu, yerel yönetimlere vatandaş katılımının artırılmasına önemli katkılar sunmaktadır. Vatandaş, muhtarlık kurumları aracılığıyla resmî kurumlarla daha kolay ilişki kurma şansı kazanmaktadır (Keleş, 2019:303).

3. Mahalle Muhtarlıklarında Kadınlar

Yerel yönetimler, tüm vatandaşların mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını tespit etmekten ve çözmekten sorumludur. Toplumsal cinsiyete duyarlı olmayan planlar, politikalar ve hizmetler, kentsel alanda kadınların ve erkeklerin farklı ihtiyaçlarının olduğu gerçeğini ihmal

etmektedir (Kaşıkırık, 2021: 82-84). Muhtarlıklar, vatandaşlara en yakın birimler olması, temsil ve katılım bakımından geniş imkanlar içermesi, hizmetlere erişim ve ihtiyaçların tespitinde birinci basamakta yer alması, komşuluk kültürünün ve dayanışma ağlarının güçlü olması gibi özellikleri nedeniyle yerelde eşitliği sağlamada başat aktörlerdendir (Dokuzcan, 2021: 70).

David Harvey'in yazdığı gibi, Covid-19 krizini atlatmak için atılan acil adımlar aynı zamanda bize sermayeye borçlu olmayan farklı bir toplumu nasıl inşa edebileceğimizi de göstermektedir. Bu nedenle, Covid-19'un kolektif ikilemine karşı kolektif bir yanıt ihtiyacımız vardır (Jacobin, 2020). Bu bağlamda, Türkiye'ye özgün bir yönetim modeli olan muhtarlık kurumunun önemi daha da artmaktadır.

Yerelin yereli olan muhtarlık kurumu kadın erkek eşitliğinin teoriden pratiğe geçirilmesinde öncü kuruluşlardandır. Kadınların seçimle ve atama ile gelen tüm karar alma mekanizmalarındaki eksik temsil sorunu muhtarlık kurumlarında da devam etmektedir. Küresel Eşitlik ve Kapsayıcılık Ağı Derneği (KAPI) tarafından yayımlanan "6 Haziran'da Yapılan Ara Seçimlerde Kadın Muhtar Sayısı 1.119 oldu!" başlıklı basın bültenine göre, 2014 yerel seçimlerinde kadın muhtar oranı sadece %1,3'tür. 2019 yerel seçimlerinde kadın muhtar sayısı 1071 olmuş ve oran %2,14'e yükselmiştir. 6 Haziran 2021 tarihinde 753 yerde yapılan ara seçimler sonucunda kadın muhtar sayısı 1.119'a yükselmiştir (KAPI, 2021).

2.Saha Araştırması

2.1.Esenyurt İlçesi Analizi

Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre Esenyurt'un nüfusu 957 bin 398'dir ve İstanbul'un en kalabalık ilçesidir. Esenyurt'un 43 mahallesi bulunmaktadır. 43 mahallenin 5 tanesi kadın muhtarlar tarafından yönetilmektedir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında, İstanbul'un Esenyurt ilçesinde görev yapan beş kadın muhtar ile yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerden dört tanesi (Koza Mahallesi Muhtarı, Barbaros Mahallesi Muhtarı, Akevler Mahallesi Muhtarı ve Sultaniye Mahallesi Muhtarı) yüz yüze muhtarlık binasında ve biri (Mevlâna Mahallesi muhtarı) online olarak gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmelerde muhtarlardan izin alınarak ses kayıtları gerçekleştirilmiş ve etik kurallar çerçevesinde deşifre edilmiştir. Elde edilen veriler, niteliksel araştırma

yöntemlerinden olan içerik analizi yöntemi ile yorumlanmıştır. Böylece, salgına dirençli mahallelerin oluşumundakadın muhtarların rolünün analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Derinlemesine görüşmeler için sorduğumuz sorular şöyle sıralanmıştır

1. Mahalle çalışmalarınızda uyguladığınız katılımcı yöntemler nelerdir?
2. Mahallenin sorunlarının çözümünde merkezi yönetimin ve yerel yönetimlerin kararlarına katılım sağlayabiliyor musunuz?
3. Pandemi sürecinde mahallenizde yaptığınız çalışmalar nelerdir? Pandemi sürecinde ne tür sorunlar yaşadınız ve çözümünde hangi kurumlardan destek aldınız?
4. Pandemi sonrası mahallerinin daha dirençli hale getirilmesi için hangi yöntemler ve örgütlenme şekilleri uygulanmalı? Önerileriniz nelerdir?
5. Pandemi sürecinde kadın muhtar olmak nasıl bir fark yarattı? Ne tür zorluklar ve kolaylıklar yaşadınız?

Araştırma İstanbul Esenyurt ilçesinin kadın muhtarları ile sınırlandırılmıştır. Örneklem olarak Esenyurt'un seçiminde, İstanbul'un en kalabalık ilçesi olması, çok fazla yurt içi ve yurt dışı göç alması, genel olarak vatandaşların sosyo-ekonomik düzeyinin düşük ve bu nedenle İstanbul'un en çok sosyal yardım alan ilçesi olması gibi özellikleri öne çıkmıştır. Bu araştırma Haziran- Eylül 2021 döneminde gerçekleştirilmiştir.

2.3. Araştırmanın Analizi

Çalışmamız yukarıda sıraladığımız beş soru odağında ilerlemiştir. Sorular ile pandemi sürecinde kadın muhtarların ne tür çalışmalar gerçekleştirdikleri, hangi sorunları yaşadıkları, kimlerden destek aldıkları, hangi kuruluş ve kurumlarla iş birliğine gittikleri vb. konularda durum tespiti yapılmış, çözüm önerileri oluşturulmuştur. Her bir soru için verilen yanıtlarda zaman zaman iç içe geçişlilik olsa da soruların yanıtları 5 grup halinde analiz edilmiştir.

2.3.1. Mahalle çalışmalarınızda uyguladığınız katılımcı yöntemler nelerdir?

Bu soru ile pandemi sürecinde ve öncesinde de mahallelerine yönelik meclisler, komiteler, sivil toplum kuruluşlarıyla yakın ilişkiler, gönüllüler, dayanışma ağı vb. yöntemlerden hangilerini kullanıp kullanmadıkları öğrenilmeye çalışılmıştır. Bu soruya muhtarlardan aldığımız yanıtlara aşağıda yer verilmektedir:

“Vatandaşın görüşünü alma noktalarından en önemlisi birebir görüşmeler.”

“Araya pandemi girince örgütlenme WhatsApp grupları sosyal medya üzerinden oluyor.”

“Mahalle meclisi var ve mahalle meclisinde çalışmalarım var.”

“Beni arayan taleple talep ileten vatandaşlarımıza diyorum ki evet benim sekiz tane azam var ama siz ayrıca bizim sokaktaki gözümüz, kulağımız, biz hata yapabiliriz, görmeyebiliriz, sıkıntı yaşıyorsanız, lütfen bize iletin.”

Alınan cevaplar arasında komiteler, kadın grupları, sosyal medya grupları, gönüllü ağı, azaların katılımı ve mahalde yer alan sivil toplum örgütleri ile yaptıkları çalışmalar genel olarak öne çıkmaktadır. Mahallede çalışmalar ve ilişkiler birebir görüşmeler şeklinde yürütülmektedir.

2.3.2. Mahallenin sorunlarının çözümünde merkezi yönetimin ve yerel yönetimlerin kararlarına katılım sağlayabiliyor musunuz?

Görüşme yaptığımız muhtarlar genel olarak merkezi ve yerel yönetimler ile ilişkileri olduğunu, pandemi sürecinde belirli çalışmalarını birlikte yaptıklarını söylemişlerdir. Zaman zaman daha sürdürülebilir bir çalışma metoduna ihtiyaçları olduğunu ifade etmişlerdir. Hepsinin ortak ifadesi *“İcracı değil ricacı bir kurumuz, bu yüzden sorunların çözümünde veya katılım noktasında daha çok kişisel çabalarımız ya da ilişki ağımız ile yol almaya çalışıyoruz”* olmuştur. Bu noktada talepleri kalıcı yetkisi ve bütçesi olan modellerin geliştirilmesi üzerine olmuştur.

“Bir yetkimiz ve bir bütçemiz yok. Bu bizi bağlıyor. Yani şöyle bağlıyor. Adım atma konusunda veyahut da çözüm üretme konusunda sıkıntılar yaşıyoruz. Zorlukta yaşıyoruz ancak vatandaşla belediye ve kaymakamlık arasında bir köprü olabiliyoruz. Belediyenin ve kaymakamlığın mevcut olanaklarına vatandaşı yönlendiriyoruz. Onlardan yararlanmaları için aracı oluyoruz, yol gösteriyoruz. Fakat tabii bunlar yeterli olmuyor.”

2.3.3. Pandemi sürecinde mahallenizde yaptığımız çalışmalar nelerdir? Pandemi sürecinde ne tür sorunlar yaşadınız ve çözümünde hangi kurumlardan destek aldınız?

Genelde pandemi sürecinde sahaya çıkan ilk grup olarak muhtarları gördük. Hep sahada olmaları en kolay ulaşılan kesim olarak bu dönemde de muhtarlara daha farklı bir

ulaşılabilirlik sağladığı ifade edildi. Direk sahada olmaları sağlık sorunları yaşamalarına neden olmuş. Öncelikli gruplar içinde olmaları gerektiğini söylediler.

“Filyasyon ekibinde yer aldık dolayısıyla yani direkt sahadaydık yani ziyaretlerde ve denetimde bulunduğumuz için sağlık çalışanlarıyla birlikte bizim de aşılmanımız gerekiyordu”

“Muhtarlar, STK'lar, belediye, kaymakamlık Yeri geldiğinde büyükşehir, valilik herkes koordineli bir şekilde hareket etti.”

Yaptıkları çalışmaları ise şu şekilde ifade etmişlerdir.

“Alternatif çözüm yolları arıyoruz. Mahallemizde varsa iş adamları veya hayırseverler yardım yapmak isteyen kişilere ulaşmaya çalışıyoruz. Ya da onlar bize ulaşıyorlar. Ben bu pandemi sürecinde gerçekten esas onlardan faydalandım ve yarar gördüm diyebilirim. İşte ekonomik anlamda bana ulaşan kişilerim, benim zaten bir listem oluştu. Bu listem işte pandemiyle birlikte arttı. Alışveriş kartı, işte nakdi yardım vesaire konusunda biz bu vatandaşlarımızın desteğini çok gördük. Tabii ki yoğun işten çıkarmaların olduğu dönemdir. Mart ile işte Haziran arasındaki dönemde ciddi sıkıntılar yaşadık”

Mahallelerde özellikle kırılğan grupların daha çok zorlandığı ifade edilmiştir. Sorunlar genellikle ekonomik ve psikolojik boyutu üzerinden tanımlanmıştır.

“Ekonomik anlamda zaten dar gelirli aileler daha da alım gücü düştü. İşte işten çıkarmalar oldu. Özellikle hizmet sektöründe çalışan kişilerin işlerine biliyorsunuz bir müddet ara verildi. İşte süresiz eve gönderildi vesaire. Daha sonrasında işte hani biz gelen kişilerin işte bize başvuran işte muhtarım zor durumdayım işte ya da sıkıntı yaşıyorum şu şu nedenlerle diyen insanların sayısı tabii ki arttı bize bu anlamda zorlandık.

“Kadınlar ve çocukların yaşadığı bir takım şiddet problemleri arttı. Bunlardan yansımalar oldu bize. Bu şekilde zor bir süreci geçirdik. Zor dememizin nedeni şu çünkü muhtarlıkların herhangi bir yetkisi yok. Tüzel kişiliğimiz yok.”

3.3.4. Pandemi sonrası mahallerinin daha dirençli hale getirilmesi için hangi yöntemler ve örgütlenme şekilleri uygulanmalı? Önerileriniz nelerdir?

Merkezi ve yerel yönetimler ile daha koordineli çalışmak, mahalle içinde dayanışma ağının kurulması, önceden salgınlara ve doğal afetlere yönelik acil eylem planlarının yapılması gibi

önerileri olmuştur. Özellikle pandemi döneminde sosyal medyayı daha çok kullandıkları ve sonrası dönem içinde daha etkili kullanmaları gerektiği öne çıkmaktadır. Toplantıların internet üzerinden gerçekleştirilebileceği onları bu konuda daha çok çalışmaya götürmüştür. Bu konuda mahallelerde internet ulaşımında akıllı telefonlara kadar teknoloji ile mahallelerinin buluşması noktasında yeni proje ihtiyaçlarını ortaya çıkarmış. Teknoloji ve mahalleye özgü uygulamaları ile talepleri vardır.

Muhtarların daha etkin olabilmeleri için belediye yönetiminde sözlerinin olmasını talep etmişlerdir.

“Yani mecliste bir temsilcimizin olmasını isteriz tabii ki. Yani katılımçılık açısından bazı şeylerin değişmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bir yerel yönetim modeli olarak ve kadınların aslında adım atacağı bir alan olarak yasalarla ya da yönetimle işte bir katılımçılık modeli açısından neler olmayı da aslında hani aslında bu kentlerle yerel yönetimde muhtarlığın önemi üzerine gidiyoruz. Dolayısıyla muhtar arkadaşlarımızın Mahallelerinde aslında bir belediye meclis üyesi olsun olmasın, kararlara katılım ve işte sorunların dile getirilmesi noktasında yasal anlamda bir hakkı, söz hakkı, oy hakkı olmalı mı? Oy hakkımız olsa. Çok güzel olur.

3.3.5. Pandemi sürecinde Kadın muhtar olmak nasıl bir fark yarattı? Ne tür zorluklar ve kolaylıklar yaşadınız?

Bu soru çerçevesinde yapılan görüşmelerde 4 ortak özellik öne çıkmıştır. Bu özelliklere aşağıda yer verilmiştir:

1. İletişim özelliklerinin güçlü olması ve 1-1 iletişim sağlanması
2. Mahalleli ile muhtar arasında güven ilişkisinin kurulması
3. Kadın muhtarların mahalleye ve mahalleliye karşı sorumluluk duygularının çok yüksek olması
4. Pandemi dönemi olmasına rağmen daha çok çalışmaları

Yaptığımız görüşmelerde kadın muhtarlara duyulan güven ve iletişim biçimine yönelik olarak öne çıkan görüşler:

“Kartları olanların da dedi ki muhtarım ben sana kartımı vereyim. Sen git benim paramı çek. Şifresini de veriyor. Bana getir. Çocuğuna güvenmiyor. İşte ya da bir yakınına güvenmiyor. Bir komşusuna vermiyor o kartını ve şifresini bana veriyor”

“Çünkü biz bir eve girdiğimizde o evde gerçekten bir annenin mutfağına girdiğinde ihtiyacı olup olmadığını biz tek gözümüzle anlayabiliyoruz. Ya da o annenin gözündeki çaresizliği, çocuğuna baktığı o çaresizliği, çocuğunu yokluk içinde büyüttüğünü, gözündeki acı, yüreğindeki acıyı bir anne olarak zaten anlıyoruz. O yüzden erkeklerden en büyük farkımız zaten bu. Ve yani bence kadınlar daha merhametli”

“Çünkü biz burada mahallenin doktoruyuz, psikoloğuyuz, bilirkişisiyiz, uzlaştırıcısıyız. Muhtar olarak biz bunların hepsini yapıyoruz”

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular doğrultusunda, kadın muhtarların Covid-19 sürecinde mahallelinin her an yanında yer alarak ve destek olarak yerel halkı toplumsal dirençlilik açısından güçlendirdiği söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Pandemi süreci hayatın her alanını doğrudan etkilemiştir. Küresel olarak tüm dünyayı sarsan bu gelişme aynı zamanda yerelin önemini çok vurucu bir şekilde önümüze koymuştur. Her türlü iletişimin tıkanıdığı, insanların evlere kapandığı, en yaşamsal ihtiyaçlarını bile zor karşıladığı bu dönemde yerelde yapılacak çalışmalar ve dayanışmanın gerekliliği muhtarlık kurumunun varlığını daha anlamlı kılmıştır. Küresel bir sorunun, yereldeki dirençli yapılar ile çözüme gidebileceğini göstermesi açısından bu dönemde “küresel sorunlara yerel çözümler” bulunabileceği gerçeği çarpıcı bir şekilde karşımızda durmaktadır.

Kadın muhtarlar ile yaptığımız görüşmelerde hepsinin ortak bir şekilde dile getirdiği konu “pandemi döneminde sahaya ilk çıkan kesimin muhtarlar” olduğudur. Vatandaş en zor döneminde muhtarlara ulaşarak ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Mahalle hayatının ve komşuluk ilişkilerinin öne çıktığı bu dönemde mahallelerde gelişecek katılımcı modeller ve yapılanmaların hayatı daha kolaylaştıracağı aşikârdır. Bu konuda yapılacak çalışmalara öncelik tanınmalıdır.

Sorduğumuz sorular karşısında benzer yanıtlar almamız, mahallelerin sosyo-ekonomik farklılıklarına rağmen pandemideki sorunlar karşısında ortak refleksler göstermektedir. Muhtarların kadın olmaktan dolayı yaşadıkları sorunlar neredeyse aynı düzeydedir. Çözüm ve iletişim noktasında kadın olmanın avantajını belirtmeleri -mahallelerde dayanışma ve iş birliği açısından- dirençli mahallelerin oluşmasında oldukça önemli potansiyele sahip olduklarının bir göstergesi olabilir. Kadın muhtarların salgınlar gibi kriz durumlarında yerel ihtiyaçların tespit edilmesinde ve etkin olarak çözüme kavuşturulmasında katılımcı yönetim araçlarına sıklıkla başvurdukları tespit edilmiştir.

Halk ile iletişimde, halkın sorunlarını tespit ve taleplerini yetkili makamlara iletmede bu potansiyelin özellikle de pandemi döneminde çok daha önemli hale gelmektedir. Küresel bir sorunun yerelde mahalle ölçeğinde çözümünün mümkün olabileceği, komşuluk ilişkileri içinde dayanışmanın ve mahalle kültürünün gelişebileceği noktada kadın muhtarların bir adanmışlık içinde çalışmaları onları daha özgün kılmaktadır.

Ezcümle, kentlerin geleceği, kentlerde yaşayan tüm vatandaşların sürece dahil edildiği katılımcı bir yönetim anlayışı ile belirlenmelidir. Daha eşit, adil, kapsayıcı, sürdürülebilir ve kimsenin geride kalmadığı bir dünya için çözüm yereldedir.

Kaynakça

Akay, A. (2020). *Belediyeler İçin Afetlere Dirençli Kentler Rehberi*, T.C. Cumhurbaşkanlığı Yerel Yönetim Politikaları Kurulu, Kent Araştırmaları Enstitüsü.

Bloomberg City Lab (2020). <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-06/how-the-coronavirus-could-change-city-planning> (Erişim tarihi: 10.10.2021).

Chelleri, L. (2012). From the «Resilient City» to Urban Resilience. A review essay on understanding and integrating the resilience perspective for urban systems, *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, vol. 58/2., 287-306.

Dokuzcan, H. (2021). Yerelde Eşitlik Mücadelesi: Muhtar Kadımlar, *Küreselleşen Dünyada Kadın ve Siyaset II* (1. Baskı) içinde (s. 67-80), Transnational Press London.

Harvey, D. (2020). We Need a Collective Response to the Collective Dilemma of Coronavirus, *Jacobin Mag*, <https://jacobinmag.com/2020/04/david-harvey-coronavirus-pandemic-capital-economy> (Erişim tarihi: 13.10.2021).

KAPI (2021). Basın Bülteni, *Gelecek Seçimler İçin Bir Kapı da Sen Aç*, https://ankahaber.net/haber/detay/kadin_muhtar_sayisi_1119a_yukseldi_46744 (Erişim tarihi: 12.10.2021).

Kaşıkırık, A. (2021). Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitliği Şartını İmzalayan Belediyelerin Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Perspektifi. *Econder International Academic Journal*, 5 (1), 81-101. DOI: 10.35342/econder.933325.

Kaşıkırık, A. ve İzci, İ. (2019). *Kapsayıcı Belediye Yönetişim Karnesi*, Kadın Adayları Destekleme Derneği Yayınları ve Argüden Yönetişim Akademisi Yayınları.

Keleş, R. (2019). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, 11. Basım, Cem Yayınevi.

Küresel Amaçlar (2016). <https://www.kureselamaclar.org/amaclar/surdurulebilir-sehirler-ve-topluluklar/>(Erişim tarihi:10.10.2021).

Özöduru, B. H. (2020). *Covid-19 ve Şehirler*, 1. Baskı, Kent Araştırmaları Enstitüsü.

UCLG (2020). Resilience Learning Module I: Fundamentals of Resilient Governance & Development, https://www.uclg.org/sites/default/files/resilience_learning_module_i_eng.pdf.

UN (2020). *Policy Brief: COVID-19 in an Urban World*, https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-07/sg_policy_brief_covid_urban_world.pdf.

UN Habitat (2021). <https://unhabitat.org/programme/city-resilience-profiling-programme> (Erişim tarihi: 10.10.2021).

T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html>(Erişim tarihi: 08.10.2021).

GELENEKSEL DİPLOMASİDEN MODERN DİPLOMASİYE DİPLOMASİNİN TARİHSEL EVRİMİ

Erdem EREN*

Özet

İnsanlık tarihinde kökeni yazılı dönem öncesine dayanan diplomasi, toplumlar ve devletlerarasında ortaya çıkabilecek sorunların çözümü ve ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada diplomasinin ilk ortaya çıkışından günümüze kadar geçirdiği tarihsel evrim incelenmiştir. Barışçıl yöntemler ile müzakereler uygulayan diplomasi, ad hoc diplomasiden sürekli diplomasiye, geleneksel diplomasiden modern diplomasiye büyük evrimler geçirmiş, uluslararası ilişkilerdeki işlevselliğinden ötürü meslek, sanat, bilim, süreç ve görev gibi kodlarla tanımlanmaya çalışılmıştır. Hititler ve Eski Mısırlılardan günümüze kadar olan süreçte diplomasi geçirdiği evrimlerle, medeniyetlerin katkıları, Rönesans ve Reform hareketleriyle ise günümüzdeki mevcut formuna erişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Ad Hoc Diplomasi, Sürekli Diplomasi, Geleneksel, Klasik ve Modern Diplomasi

DIPLOMACY'S HISTORICAL EVOLUTION FROM TRADITIONAL DIPLOMACY TO MODERN DIPLOMACY

Abstract

In the history of humanity, diplomacy has emerged to solve the problems that may arise between societies and states and to develop relations. In this study, the historical evolution of diplomacy from its first emergence to the present has been examined. Through diplomacy, ad hoc diplomacy, permanent diplomacy, traditional diplomacy and modern diplomacy, major innovations have been underway and codes of professional, art, science, process and task have been tried to define because of their international relevance. From the Hittites and the Ancient Egypt, the contributions of civilizations, the Renaissance and the Reform movements reached today's present form.

* İstanbul Rumeli Üniversitesi, Rumeli Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Doktorant – Araştırma Görevlisi, erdemeren2234@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-9891-1763.

Keywords: Diplomacy, Ad Hoc Diplomacy, Permanent Diplomacy, Traditional Diplomacy, Classical Diplomacy, Modern Diplomacy.

1. Kavramsal Olarak Diplomasi

Uluslararası ilişkiler devletlerin birbirleri arasındaki siyasi, ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel ilişkilerde etkileşim sağlamasını öngörmekte, bu bağlamda da dış politika büyük önem kazanmaktadır. Diplomasinin en nihai amacı dış politika ve ilgili konularda meydana çıkan sorunların barışçıl yöntemler ve müzakereler yolu ile çözümlenmesini sağlamaktır. İlgili bu görev ise diplomatlar ve çeşitli sorumlular vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Diplomatlar bu görevlerinin yanında görev yaptıkları ülkelerde kendi ülkelerini askeri, iktisadi, siyasi ve ticari olarak birçok alanda temsil de etmektedirler (Daban, 2016: 23-24). “Diplomasi” kavramının en çok karıştırıldığı kelimelerden biri işte “dış politika” kavramıdır. Dış politika, bir devletin uluslararası ilişkilerinde izleyeceği temel yolu gösterirken; diplomasinin de amaçlarını ve görevlerini belirler. Diplomasi ise dış politikanın gerçekleştirilmesine yönelik araçları, yöntemleri ve öteki pratik önlemlerin tümünü içerir. Bu tanımlarla ikisini birbirinden ayırmak gerekmektedir (Tuncer, 1984: 50).

İnsanlık tarihinin neredeyse ilk dönemlerinden beri diplomasi, toplumlar ve devletlerarasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlayan anahtar bir kavram olagelmıştır. Bununla birlikte diplomasinin hem kavramsal hem de işlevsel boyutunu tarif edebilmek için birçok tanım da ortaya konmuştur. Bu tanımların birçoğunda uluslararası ölçekte toplum, devlet, hukuk ve çıkar kavramları ortak olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak diplomasi kavramını tüm ortak paydalarıyla ifade etmeden ya da tanımları incelemeyen önce diplomasi kelimesinin etimolojisini yani kelimenin kökenini incelemek gerekmektedir.

Diplomasi kavramının kökeni ile ilgili ilk açıklamaya göre kavram Yunancadan türetilmiş olup, “çift veya iki kat” anlamına gelen “diplos” ya da “iki yan veya iki taraf” kelimelerinden türetildiği ifade edilmektedir (Özcan ve Çınar, 2014: 153). Diplomasi kelimesinin kökeni ile ilgili diğer bir görüş incelendiğinde ön plana çıkan ilk kelime Yunanca *Diplomeis* kelimesidir. Bu kelimeden ise Latince “çift” anlamına gelen *Diploma* sözcüğü türemiştir. Bu sözcük eski Yunan ile Roma İmparatorluğu dönemlerinde ayrıcalıkları içeren resmi belgeleri ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır (Meray, 1956: 81). Süreç içerisinde ise resmi belgeleri deşifre etme ve arşivleme gibi faaliyetler *diplomasi* kavramı ile isimlendirilmeye başlanmış, diplomasinin günümüzdeki anlamıyla kullanılması 18. yüzyılda olmuştur (Tuncer, 1991: 4).

Diplomasi kelimesinin kökenini ele aldıktan sonra kavramı ve ilgili tanımlara değinecek olursak farklı bakış açılarını içeren ve kavramı farklı boyutlarıyla ele alan birçok tanımın olduğunu da söylemek gerekir. İlk olarak en genel anlamıyla diplomasi; “milletlerarası ilişkileri yürütme ve yönetme mesleği ile bu mesleğin uygulama alanıdır” (Girgin, 1975: 134). Diplomasinin devletleri ve özellikle de hükümetleri öne çıkaran bir tanımına göre ise diplomasi; “bir hükümetin belli konulardaki kanı ve görüşlerini doğrudan doğruya diğer devletlerin karar vericilerine iletme sürecidir” (Gönlübol, 1975:112). Diplomasinin uygulamacılarını ifade eden bir diğer tanımda diplomasi; “devletlerarasında barışçıl ilişkilerin hükümet görevlileri ve yetkili ajanlar aracılığıyla icra edilmesidir” (Hamilton ve Langhorne, 1995: 1).

Diplomasiyi devletler arasındaki ilişkileri yürütmeye araç olarak gören birçok tanımda diplomasinin bu işlevinin bir sanat olarak ifade edildiği görülmektedir. Bu durumlara örnek verecek olursak diplomasi;

- “uluslararası ilişkilerin barışçıl yol ve araçlarla yürütülmesi sanatıdır” (Tuncer, 1982: 17).
- “uluslararası ilişki ve görüşmeleri kendi çıkarlarına uygun biçimde yürütme sanatıdır” (Dağ, 2005: 153).
- “uluslararası ilişkilerin görüşmeler aracılığıyla büyükelçiler ve diğer diplomatik kadro üyeleri tarafından yürütülmesi görev veya sanatıdır” (Nicholson, 1950: 15).
- “ulusal gücü meydana getiren farklı öğeleri, ulusal çıkarları en yakından ve en dolaysız şekilde ilgilendiren uluslararası mesele ve durumlar üzerinde en yüksek etkide bulunabilecek bir yapıya kavuşturma sanatıdır” (Morgenthau, 1970: 181-183).

Diplomasiyi sanatın yanında zekâ ile de vurgulayan bir tanım da mevcuttur. İngiliz bir uzman olan Sir Ernest Satow’a göre diplomasi; “zekânın müstakil devletlerarasındaki resmi ilişkilere tatbik edilmesi demek olup, bu özelliği dolayısı ile de bir sanattır” (Versan, 1995: 89-90). Diplomasiyi sanat vurgusunun yanında bilimsel yönüyle de ele alan tanımlar da yok değildir. Bu bakış açısına göre; “Diplomasi, fonksiyonu itibariyle ilk önce bir sanat halinde belirmiş olsa dahi onun ilim ile olan münasebetlerini inkâr etmek kabil değildir. Muhtelif devletlerin hukuki, siyasi ve iktisadi vaziyetlerini, menfaatlerini, tarihlerini, emellerini, istikbale ait düşüncelerini etrafıyla bilmek bir diplomat için zaruridir. Bunları öğrenip bilmek manasında, diplomasi bir ilimdir. Sonra bu bilgilere dayanarak milletler arası işleri görmek ve yürütmek manasında da diplomasi, bir sanattır” (Alsan, 1947: 260). Diplomasinin tanımlarının bu kadar

farklılık göstermesinin ana nedeni ise diplomasi teorisinin gelişimi sürecinde, dönem dönem gösterdikleri özellikler ve etkileridir.

2. Diplomasinin Tarihsel Gelişimi

Diplomasi tarihinin toplumların birbirleriyle iletişime geçmeye başladığı yazılı dönemin de öncesine dayandığı bilinse de, net olarak ilk ilişkilerin savaşıardan dolayı kurulduğu kabul görmektedir. Burada da amaç çatışmalara ara vermek, yaralılara yardım sağlamak ve hatta barış görüşmeleri yapmak olmuştur. Bu görüşmelerin yapılması için karşılıklı haberci gönderme uygulaması diplomasinin ilk örneği olarak algılanmış, bu habercilerin mesajlarını iletmeleri için öldürülmemeleri ve korunmaları onlarla ilgili bir statünün oluşmasına imkân tanımıştır (Nicholson, 1950: 17). Bu statü kapsamında haberciler tanıtıcı işaretler taşımaya başlamış ve toplumlar arasındaki ilişkiler de başta ticaret ve evlenme olmak üzere çeşitli alanlarla beraber genişlemeye başlamıştır (İskit, 2007: 67-68).

2.1. Tek Yanlı ve Sürekli Olmayan Diplomasi ya da Ad Hoc Diplomasi

İlk diplomasi örnekleri ile uygulamaları hakkında ne zaman başladığına yönelik kesin bilgiler mevcut olmamakla birlikte, bunların sürekli nitelikte olmadığı ve bu bağlamda kalıcı diplomasi kurumlarının da bulunmadığı tartışılmayan hususlardan biridir. Sürekli olmayan diplomasi ya da “ad hoc diplomasi” olarak adlandırılan bu uygulama; tek yanlı ve geçici bir diplomasi yöntemi olup, diplomasi temsilcilerinin belirli bir süre veya görevle yabancı devletin ülkesine gönderilmesi, görev sona erdiğinde ise kendilerini gönderen devletin ülkesine geri dönmeleri olarak açıklanmaktadır (Tuncer, 1984: 51). Bu bağlamda karşımıza çıkan sürekli olmayan ilk diplomasi örnekleri Hititler ve Eski Mısırlılar döneminde birbirleri arasında gerçekleşen mesaj, armağan, tahta çıkmaya ilişkin tebrik ve başsağlığı mektuplarının ulaştırılmasıdır (Tuncer, 1982: 16).

Yazılı ilk diplomasi örnekleri incelenirse ortaya iki önemli belge çıkmaktadır. Bu belgelerden ilki, M.Ö. XIV. yüzyılın ilk yarısında Eski Mısır ile Ön Asya Büyük Krallıkları ve Suriye-Filistin Şehir Beylikleri arasında diplomatik ilişkiler hakkında bilgi veren “Amarna Mektupları”dır. Mektupların dili Akatça olup, dört yüz civarında olan bu mektuplar, hükümdarların birbirlerine yazdıkları siyasi içerikli metinlerden oluşmuştur (Tuncer, 1991: 5). Diplomasinin ilk aracıları olan habercilerin Amarna Mektuplarında da aktif rol oynadıkları görünmekle birlikte, habercilerin sadece bu mektupların ve hediyelerin tesliminde değil, siyasi ve ticari konularda da temsille görevliyidiler (Tuncer, 2006: 17-18). Yazılı ilk diplomasi

örneklerinden ikinci önemli belge ise M.Ö. 1278 yılında Eski Mısırlılar ve Hitiler arasında imzalanmış olan Kadeş Anlaşması'dır. Anlaşma hem ilk yazılı diplomasi belgelerinden biri olmasının yanı sıra, anlaşmaların bağlayıcılığı, uluslararası barış ve güvenlik konularını kapsayan düzenlemeler içermesinden ötürü uluslararası hukuk bakımından da oldukça önemlidir (Tuncer, 1991: 6-7).

2.1.1. Yunan Şehir Devletleri

İzleri M.Ö. 700'lü yıllarda görülen Yunan Şehir Devletleri, birbirleriyle kurdukları diplomatik ilişkilerle hem bağımsızlıklarını koruyabilmişler, hem de siyasi ve ticari konularda birbirleri ile ilişki içine girmişlerdir (İskit, 2007: 70). Yunan tarihçi Thucydides'e göre şehir devletlerinin birbirleri arasında gönderdikleri misyonlar Yunanistan'da diplomatik faaliyetlerin başlangıcı sayılmakta olup, önceleri geçici gönderilen bu özel misyonların milattan önce beşinci yüzyılda süreklilik kazandığı belirtilmektedir. (Versan, 1995: 91). Şehir devletlerinin güç olarak birbirlerine yakın olması, aynı zamanda ortak kültür, dil, din gibi değerlere sahip olmalarından ötürü Yunan Şehir Devletleri Dönemi diplomasinin gelişimine katkı sağlayan bir dönem olmuştur (Hamilton ve Langhorne, 1995: 9). Yunan Şehir Devletleri döneminin diplomasinin gelişimine sunduğu en önemli katkı kurumsal oluşumlara yönelik atılan ilk adımlardır. Bu adımlardan birincisi diplomatik ilişkileri yürüten diplomasi temsilcileri ile ilgili üç sınıfın geliştirilmesidir. Bu üç sınıf ise *kerykes*, *presbies* ve *proxenos*'tur. Yunan Şehir Devletleri diplomasinin ilk döneminde haberci olarak görev yapan *kerykes*'in yerini, süreç içerisinde daha sonra elçi niteliğindeki *presbies*, sonra ise konsolosun tarihteki ilk örneği sayılabilecek *proxenos* kurumları almıştır (Adcock ve Mosley, 1975: 152).

Hitabet yeteneği güçlü olan aynı zamanda kendilerine verilen ve iletilmesi gereken mesajları unutmamak için kuvvetli bir hafızaya sahip olan kişilerden seçilen *kerykes*'lerin yani habercilerin temel görevleri mesajları gönderdikleri şehir devletine ilettikten sonra kendi meclisleri önünde etkili bir konuşma yapmak olmuştur (Tuncer, 1991: 8). Yani bu kişilerin gönderildikleri ülkelere ilişkin bilgi toplamaları ya da döndüklerinde bu ülkeler hakkında raporlar vermeleri de beklenmiyordu. *Kerykes*'lerin ardından *presbies*'ler ise elçi anlamına gelen kurumu uygulamışlar, bu kişiler siyasi açıdan etkin ve ilerleyen yaşlarının da etkisiyle bilge statüsüne layık görülen şahıslar arasından seçilmişlerdir. Haberciler gibi bu elçilerde belirli bir görev veya süreyle sınırlı faaliyet göstermişlerdir. Buna rağmen elçiler diplomasiye iki temel alanda önemli katkılar sunmuşlardır. Bunlardan ilki diplomatik ayrıcalıklar olup,

dönem itibariyle yabancılara karşı uygulanan statüden farklı olarak bu elçilerin tanrıların koruması altında olduğu kabul edilmiştir (Adcock ve Mosley, 1975: 152-153, 229). Presbies yani elçilik kurumunun diplomasiye olan katkılarından ikincisi ise elçilerin görevlerinin yanı sıra devletlerini temsil amacıyla uygun gördükleri görüşmelerde bulunabilmiş olmalarıdır (Adcock ve Mosley, 1975: 155).

Kerykes ve *presbies* dışında Yunan Şehir Devletlerinin birbirleriyle ilişkilerini yürütmek amacıyla günümüzdeki konsolosluk makamının ilk örneğini de teşkil eden *proxenos*'tur. Dönemi itibariyle *proxenos*'lar, belirli bir görev veya süreyle sınırlı olarak görevlendirilmiş olan diğer benzer temsilcilerden farklı bir şekilde, görev yaptığı şehir devletinin vatandaşı konumunda bulunmasına rağmen; kendisini gönderen devleti temsil etmiştir (Adcock & Mosley, 1975, s. 160). Bu özellikleriyle günümüzde daha çok fahri konsolosluk kurumuyla benzerlik taşıyan *proxenoslar*; siyasi temsil yetkisi taşımamalarından ötürü daha çok ticaret ve denizlerde seyrüsefer serbestliği gibi hususlarda yabancı devlet ülkelerinde görevlerini sürdürmüşlerdir (Seviğ ve Seviği, 1962: 213).

Yunan Şehir Devletleri Dönemi'nin diplomasinin tarihsel olarak gelişimine sağladığı katkılardan "*kerykes, presbies* ve *proxenos*" üçlü yapısının dışında ikinci olarak "*Amphictyonic Konseyler*"dir. Dönem itibariyle daha çok dini festival ve törenler amacıyla toplanan Konseyler, zamanla Şehir Devletleri arasındaki uyuşmazlıkları görüşmek ve çözüm aramak amacıyla da toplanmaya başlamışlardır (Seviğ ve Seviği, 1962: 229). Şehir Devletleri arasındaki uyuşmazlıkları çözmek amacıyla Konseylerin toplandığı mekânlar ülke-dışılık prensibiyle dokunulmaz olarak kabul edilmeye başlanmış, bu durumdan ötürü Konseylerde görev yapan diplomasi temsilcileri de diplomatik ayrıcalıklara sahip olmaya başlamışlardır (Nicholson, 1950: 41).

Genel olarak Eski Yunan diplomasininin "açık diplomasi" anlayışını benimsediği, diplomatik görüşmelerin tümüyle kamuoyuna açık olarak yürütüldüğü görülmektedir. Örneğin ülkeye gelen yabancı elçilerin Meclis önünde yapacakları konuşmaların günleri dahi daha önceden kamuoyuna duyurulmaktaydı. Böylelikle görüş ve politikalar ile bu elçilerle yapılan görüşme ve tartışmalar halktan da gizli tutulmamaktaydı. Ayrıca görüşmelerin bitiminde imzalanan anlaşmalar ile sözleşmeler bir levha üzerine yazılıp herkesin görebileceği bir yerde de sergilenmekteydi (Tuncer, 1984: 53).

2.1.2. Roma ve Bizans İmparatorlukları

Roma İmparatorluğunda Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerindeki diplomasi uygulamalarının diplomasinin gelişimine önemli bir etkisi olmamış, etki daha çok uluslararası hukuk alanında gerçekleşmiştir (İskit, 2007:74). Roma İmparatorluğunda hem diplomasi hem de uluslararası hukuk alanındaki örnek uygulamalardan ve kurumlardan biri anlaşmalar şubesi olarak hizmet veren *Fetialler Meclisi ya da Heyeti*'dir. Üyeleri rahiplerden oluşan Fetialler Meclisi ya da Heyeti'ni günümüzdeki dışişleri bakanlıklarında görülen Andlaşmalar Şubesine de benzetmek mümkündür (Tuncer, 1984:84). Meclisin ana görevleri ise anlaşma metinlerini muhafaza etmek, protokol kurallarının işleyişini sağlamak ve savaş ile barışın belirli kurallara uyularak ilanının yapılmasını sağlamak olmuştur (Tuncer, 1991:12). Meclisin ya da Heyetin bir sözcüsü mevcut olup, devlet memuru olan bu sözcü ile müzakereler yürütülürdü ve Roma'da bu sözcüye Pater Patratus adı verilmişti (Versan, 1995:91). Patratus devlet memurları arasından seçilir, bu sözcüye İmparatorluğu adına diğer devletlerle yapılan antlaşmaları imzalama görevi de verilirdi. Hatta Patratus müzakereler sonuç vermezse Roma adına harp ilan etme yetkisine de sahipti.

Fetialler Meclisi ya da Heyeti dışında Roma'da yürütülen diplomasi içerisinde yer alan ikinci bir kurum ise *nuntii* veya *oratores* olarak da anılan elçilerdir. Bu elçiler Senato'dan aldıkları güven mektupları ile talimatlar doğrultusunda görevlerini ifa etmişlerdir. Elçiler görev alanları dışına çıktıklarında ise vatana ihanet suçlamasıyla yargılanmaları gündeme gelebilmiştir (Tuncer, 1991:12). Romalı elçilerin büyük bir çoğunluğu senatörler ile en soylu şövalyeler arasından seçilmekte olup, kısa süreli görev yapan bu elçilerin ülkelerine döndüklerinde Senato'ya yapmış oldukları işlerle ilgili rapor arz etmeleri gerekmektedir (Tuncer, 1984:53).

Roma İmparatorluğunda diplomasinin ve dış ilişkilerin yürütülmesi Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde farklılıklar göstermiştir. İlk olarak Cumhuriyet döneminde diplomasi ile dış ilişkiler Senato tarafından gerçekleştirilmiş, elçileri görevlendirmek ve yabancı elçileri kabul etmek Senato'nun yetkileri arasında yer almıştır. İmparatorluk dönemine gelindiğinde ise bütün yetki İmparator'un üzerinde toplanmış, Senato'nun yetkileri ise sembolik olmuştur (İskit, 2007:74-75). Roma İmparatorluğu döneminde diplomasinin kurumsal gelişimine önemli katkılar sağlanmasa da uygulamada bazı adımlar atılabılmıştır. Bu dönemde yabancı devlet diplomasi temsilcilerine uygulanan diplomatik ayrıcalıklar bu adımlardan biridir. Ayrıca yine yabancı devlet elçilerinin diplomatik ayrıcalıklarını kötüye kullanması halinde, ilgili elçiler özel koruyucularla kendilerini görevlendiren devlete gönderilmiş ve sürecin devamında o devlette yargılanmaları beklenmiştir ki bu uygulama günümüz diplomasi uygulaması ile de örtüşmüştür (Tuncer, 1991:12).

Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi ile M.S. 395 yılında kurulan Bizans İmparatorluğu ise Roma İmparatorluğundan farklı bir siyasi konjonktürde yaşaması ve askeri olarak yoğun bir tehdit almasından ötürü diplomasiyi etkin biçimde kullanmaya çalışmıştır (Hamilton & Langhorne, 1995:14-15). Bizans'ın diplomasiye katkısı ise büyük oranda uygulamaya yönelik olmuştur. Bu katkılardan birincisi bu dönemde protokol kavramının öneminin artması ve bu protokol usullerinin dış politika ilkeleriyle beraber kullanılmasıdır. Bizans İmparatorluğu diplomasinin öneminin farkına varmış, yüksek tabaka olan *silentiariüs'lerden* seçilen ve *logothesis* adı verilen elçiler belirlemeye ve diplomatlar yetiştirmeye başlamışlardır (Versan, 1995:92). Bizans İmparatorluğu diplomasi de ilkesel olarak yabancı devletlerarasında uyuşmazlıkların doğmasına sebebiyet vermek ve dostane ilişkiler yoluyla da yabancı devletleri etki altına almayı ön planda tutmuştur (Nicholson, 1950:25). Bu nedenle Yunan Şehir Devletlerindeki hatip diplomatların yerine gözlemci diplomatlar önem kazanmıştır. Gönderilen bu diplomatların ise özellikle güncel konularla ilgili rapor düzenlemeleri de zorunlu hale getirilmiştir. (Tuncer, 1991:14). Bu güncel konular ise daha çok ilgili ülkelerin içişleri ve öteki devletlerle olan ilişkilerine yönelik olmuştur.

Bizans'ta diplomasi adına yaşanan en önemli ilklerden biri hükümet nezdinde dış ilişkileri yürütmek amacıyla özel bir şube kurulması ve yine ilk olarak yabancı ülkelere gönderilecek elçilerin eğitime tabi tutulmasıdır (Tuncer, 1984:54). Bizans İmparatorluğu döneminde diplomaside yaşanan önemli gelişimlerden biri de konsolosluk kurumuna yönelik olmuştur. Özellikle Haçlı Seferleriyle konsoloslar dünya çapında yayılım göstermiş, örneğin Venedik, Marsilya ve Cenova gibi şehirlerin tüccarları doğuya doğru ilerlemiş, bunun yanında bazı limanlar ile şehirlerde depolar kurmuşlardır. Bu depoların emniyetinin sağlanması için bir mahalle oluşturulmuş, bu mahallelerdeki yargı yetkisinin kullanılması adına seçilen tüccar, konsolos olarak görev yapmıştır (Menemencioğlu, 1938:132). Bu görev ise *consul* adını taşıyan ve günümüzdeki konsolosun temelini oluşturan yargıçlar tarafından yerine getirilmiştir (Çelik, 1980:548). Bizans İmparatorluğunun özellikle M.S. 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile ticaretin merkezi haline gelmesi de bu süreçte önemli bir etken olmuştur.

2.1.3. Hint Prenslükleri ve İslam Devleti

Diplomasinin bir diğer gelişim alanı Asya'da olmuş, Asya'daki Hint Prenslükleri de çağlar öncesinde birbirleriyle diplomatik ilişkiler içerisinde olmuş, birbirlerine elçi göndermişlerdir. Ancak bu uygulama istikrarlı bir durum arz etmemiştir. Elçiler *dutas* olarak isimlendirilmiştir.

Hint Prenslüklerinin dış devletlerle olan diplomatik ilişkilere dair en önemli örnek ise Büyük İskender'in imparatorluğu yıkıldıktan sonra onun yerine kurulan yeni Hellen devletleriyle olan görüşmelerdir (Versan, 1995:92).

İslam devletine gelindiğinde ilk olarak Hz. Muhammed döneminde komşu devletlere zaman zaman özel temsilciler gönderilmiş, bu temsilcilerin görevi ise devletlerarası ilişkileri geliştirmek değil, doğan ya da doğabilecek bazı konu ile sorunları çözmektir. Hz. Muhammed döneminden beri İslam ülkeleri *Dar ül İslam*, diğer devletler ise *Dar ül Harp* olarak adlandırılmaktadır. Hz. Muhammed'in özellikle *Dar ül Harp* ülkelerine *Dar ül İslam'a* dâhil olmaları adına elçiler aracılığıyla teklifler gönderdiği bilinmektedir (Versan, 1995:92-93). Hz. Muhammed *Dar ül İslam'a* dâhil olmaları adına Bizans'a, Mısır, İran ve Habeşistan'a elçiler gönderdiği bilgilerle mevcut olup, hem Müslümanlığın yayılmasında hem de İslamiyet'i kabul eden devletlerarasında yakınlaşmanın doğmasında bu gibi diplomatik faaliyetlerin önemli olduğu açık bir gerçektir. Bu ilk faaliyetler neticesinde siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkilerin gelişimi için Müslüman devletler birbirlerine elçiler göndermeye başlamışlar; Fatımiler, Memluklar, Beni Hafslar hem birbirlerine hem de Uzak Doğu ve Orta Asya'daki Müslüman Türk devletlerine temsilciler yollamışlardır (Versan, 1995:93).

2.1.4. Ortaçağ ve Rönesans Dönemleri

Ortaçağ'da birçok alan gibi diplomasi de Papalık etkisi altında kalmış, bu nedenle de dönemin diplomasi gelişimine katkısı sınırlı olmuş, az sayıda kural günümüze ulaşabilmiştir (İskit, 2007:85). Ortaçağ'a özgü olarak Papalık döneminde öne çıkan diplomasi kurumları ise *Nuncius*, *Legate*, *Plena Potens* ve *Ambactiare* olmuştur. İlk olarak *Nuncius*'ların temel amacı mesajları hızlı ve isabetli bir biçimde iletmek olmuş, zamanla yaygınlaşan bu kişiler "canlı mektup" olarak anılmışlardır (İskit, 2007:85). *Nuncius*'lar başta kişi dokunulmazlığı olmak üzere birçok diplomatik ayrıcalığa sahip olmuş, bunun kökü de dini nedenlere dayanmıştır.

Ortaçağ'ın ilerleyen dönemleriyle birlikte devletler arasındaki mesafelerin artması ve ilişki konularının çoğalması sonrasında *Nuncius* ve *Legate* gibi iki kurumun dışında yeni bir kurum ihtiyacı doğmuş bunun neticesinde de *plena potens* ortaya çıkmıştır. *Plena potens*'ler tam yetkili elçi anlamına gelmekle birlikte anlaşma görüşmelerine katılıp müzakereler sonunda anlaşmayı imzalama yetkisini de uhdesinde barındırmışlardır (İskit, 2007:85). *Plena potens*'lerin bu yetkilerine rağmen merasimlerde hükümdarlarını temsil yetkisine sahip

olmamaları yeni bir kurum olarak *ambactire*'in yani elçi kurumunun ortaya çıkmasına neden olmuştur (İskit, 2007: 86).

2.2. Sürekli Diplomasinin Ortaya Çıkışı

Elçi kurumunun ortaya çıkışı, modern diplomasiye doğru geçişte ilk adımlardan biridir. Öyle ki Rönesans ile diplomasi ilişkilerinin görev ve süre açısından sürekli hale gelmesi adına sürekli diplomasinin temel kurumu olan mukim büyükelçilik ortaya çıkmış, buna rağmen önceki dönemlerde görev ve süre bakımından sınırlı olarak yabancı devletlere gönderilen diplomasi temsilcileri de varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Matthew Smith Anderson tarafından sürekli diplomasi şöyle ifade edilmiştir; “Diplomatik temsilcilerin başka bir ülkede, ülkesi adına diplomatik faaliyetleri yerine getirmek ve bulunduğu ülke hakkında bilgi edinmek ve ülkesine rapor etmek amacıyla dikkate değer bir süre için bulunmasıdır” (Anderson M. S., 1993:3-7).

Mukim büyükelçilikler ilk olarak 14. yüzyıl sonları ile 15. yüzyıl başlarında Kuzey İtalya’da gündeme gelmiş, şehir devletleri arasındaki diplomatik ilişkilerde mukim büyükelçilikler kullanılmaya başlanmıştır (İskit, 2007:87). Bunun en önemli nedeni ise o dönem itibariyle bu devletlerin güçlü bir imparatorluk bünyesinde bulunmamaları, dış ilişkilerini yönlendirmede yetkiyi ellerinde tutabilmeleridir. İlk mukim büyükelçiliğin nerede olduğuna yönelik net bir bilgi bulunmamakla birlikte, iki görüş ön plana çıkmaktadır. Birinci görüşe göre tarihteki ilk mukim büyükelçilik 1446 yılında Milano şehrinin Floransa nezdinde 20 yıl süreyle görevini yapan büyükelçi olarak değerlendirilmektedir (Anderson M. S., 1993:7), (Hamilton & Langhorne, 1995:34-35). İkinci görüşe göre ise 1455 yılında Milano Dükü Francesco Sforza’nın Cenova’ya gönderdiği elçi ilk mukim büyükelçidir (Nicholson, 1950:30).

1540’a gelindiğinde Kuzey İtalya’da sürekli diplomasi ilişkilerinin genel bir uygulama halini aldığı görülmüş olup Venedik, Floransa, Milano ve Napoli şehirlerinin birbirleri arasında mukim büyükelçilikler bulundurduğu da bilinmektedir (Anderson M. S., 1993:7). Dönemin güçlü devletlerinden Fransa ile İngiltere’nin sürece dâhil olması geciktiği gibi Osmanlı İmparatorluğu’nun diplomatik ilişkilerinde mukim büyükelçi kullanması ancak birkaç yüzyıl sonra gerçekleşebilmiştir (Anderson M. S., 1993:9). Rönesans boyunca devam eden diplomasinin gelişimi Reform sürecinin ilk dönemleriyle birlikte kesintiye uğramıştır. Bunun en önemli nedeni ise dinsel konularda Papa’nın tekelinin ortadan kalkmasıyla, farklı mezhepteki Hıristiyan devletleri arasında uyumsuzlukların çıkmasıdır. Bu süreçte 16. yüzyılın

ortalarında mukim büyükelçilerin görevlerinde de değişim olmuş, büyükelçiler bilgi edinmenin dışında, kendisini gönderen devleti temsille görevlendirilmişlerdir (İskit, 2007:93-94).

Mukim büyükelçilere geçilmesiyle önceki dönemlerde görev alan sürekli olmayan diplomasi temsilcilerine ait diplomatik ayrıcalıklarda yetersiz kalmaya başlamıştır. Bu süreçte gündeme gelen en önemli konu hukuki yargı bağımsızlığı olmuş, Ortaçağ'da uygulanan hukuki yargı bağımsızlığının dönemin ihtiyaçlarını karşılamaması ve uluslararası uyuşmazlıkların ortaya çıkmasından ötürü 18. yüzyıl ortalarında hukuki yargı bağımsızlığı ilkesi genel kabul görmeye başlamıştır (Hamilton & Langhorne, 1995:44). Sürekli diplomasi uygulaması ile mukim büyükelçilerin temsil görevi daha çok ön plana çıkmıştır. Temsil görevinin icra edildiği resmi tören ile merasimlerde ise yabancı devlet büyükelçileri arasında öncelik sırası ile sıkça uyuşmazlıklar yaşanmıştır. İşbu uyuşmazlıklar mukim büyükelçiler arasında öncelik sırasını belirleyen düzenlemelerin yapılma ihtiyacını doğurmuştur. Bu ihtiyaca binaen örneğin Papa II. Julius tarafından ilk kez 1504 yılında bir öncelik sırası listesi hazırlanmıştır. Bu listeye göre öncelik sırası; Kutsal Roma-Germen İmparatoru Büyükelçisi, Fransa Kralı Büyükelçisi, İspanya Kralı Büyükelçisi ve diğer Büyükelçiler şeklinde belirtilmiştir. Papalık makamının diplomaside etkisini kaybetmesi sonrasında ise bu listede uygulamadan kalkmıştır (Tuncer, 1991:20). Papanın hazırlamış olduğu öncelik sırası listesinden sonra bu konuda yapılan en önemli düzenleme ise 1815 yılında modern diplomasi döneminin başlangıcı olarak nitelenen Viyana Kongresiyle olmuş, Kongre'de büyükelçilerin sınıflarının belirlenmesi öncelik sorununu da sona erdirmiştir (Ergüven, 2016:125).

Diplomasinin tarihsel gelişimine önemli bir katkı sunan diğer bir gelişme 1618'den 1648'e kadar Avrupa'da süregelen ve "Otuz Yıl Savaşları" olarak da adlandırılan çatışma ortamına son veren Westphalia (Vestfalya) Antlaşmasıdır. Öyle ki bu Antlaşma hem uluslararası ilişkilerin hem de ulus devlet kavramlarının da başlangıcı olarak sayılmaktadır. Egemenlik, hudutlar, başka devletlerin bağımsızlıklarına saygı duyma, içişlerine karışmama, elçilik ve diplomasi gibi birçok kavram ile mekanizma da Antlaşmanın getirileri olarak sayılmaktadır (Daban, 2016:26).

3. Türk Tarihinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Diplomasi

Türk tarihinde diplomasinin varlığına ilişkin en eski bilgilerden biri Oğuz boylarının Maveraünnehir'e geçişleri sırasında Gazne hükümdarı Mesut ile Selçuklu beylerinin

yaptıkları görüşmelere ilişkindir. Bu görüşme ve belgelerden Türklerin savaş öncesi görüşme yapma usulünü bir ilke olarak diplomaside benimsedikleri ortaya çıkmaktadır (Versan, 1995:94). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren komşu devletler ile diplomatik ilişkilerde bulunduğu ve özellikle Bizans İmparatorluğu ile elçi ve haberciler vasıtasıyla yürütülen dış temasların diplomasinin gelişim sürecine katkıda bulunduğu bilinen bir gerçektir (Girgin, 1992:37-38). Osmanlı 18. yüzyıla kadar *ad hoc* yani geçici diplomasi yöntemini uygulamaya devam etmiştir. Bu döneme kadar gönderilen elçi ve haberciler geçici süre ve görevlerle faaliyet göstermiştir.

Geçici süre ve görevle yabancı devletlere gönderilen ilk Osmanlı elçilerine verilen görevler ise; Barış antlaşmaları veya ticari sözleşmeler imzalamak, barış önerilerinde bulunmak, barış görüşmeleri ya da arabuluculuk yapmak, herhangi bir antlaşmanın maddelerini görüşmek, iyi dostluk ilişkileri kurmak, Osmanlı devletinin alacaklarını toplamak, Osmanlı padişahının cülusunu bildirmek, armağanlar götürmek, padişahın bir mektubunu götürmek, Osmanlıların kazandığı bir zaferi bildirmek, vergi istemek, tahta yeni geçen Avrupa monarkının cülusunu tebrik etmek, Avrupa krallarının taç giyme törenlerinde hazır bulunmak, Avrupa krallarını sünnet düğünlerine çağırmaktır (Tuncer, 1984:55). Osmanlı elçilerine döndüklerinde geri alınmak üzere, “Defterdarlık, Nişancılık, Beylerbeyliği veya Kadaskerlik” gibi önemli rütbelere verilir, elçilerin görevli oldukları ülkelere kalabalık hatta bin kişilik bir maiyetle gittikleri bile olmakta ve elçiler yabancı ülke hükümdarlarına sunmak amacıyla yanlarında padişahın bir mektubu olan ve “name-i hümayun” ya da “hümayunname” adı verilen mektubu da götürürlerdi (Tuncer, 1984:55)

Osmanlı özellikle kuruluş ile yükseliş dönemlerinde diplomasiyi büyük oranda askeri alanda kullanmış, savaşı ise bir diplomatik yöntem olarak görmüştür (Daban, 2016:36). Osmanlı İmparatorluğu'nda diplomasi uzun bir süre sürekli olmayan bir niteliğe sahip olmuş, ancak 18. yüzyıla gelindiğinde reform hareketleri ile birlikte mukim büyükelçilerin kullanılması gündeme gelmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Osmanlı'da mukim büyükelçiliklerin kullanılmaya başladığı 18. yüzyıla kadar sürekli olmayan diplomasiye ait bazı kurumlarında hizmet verdiği görülmekte olup, bunlardan ilki güven ve güvenlik anlamlarına gelen ve İslam ülkesine girmek manasında kullanılan “eman” kurumudur (İpşirli, 1999:3).

18. yüzyıla kadar Osmanlı mukim büyükelçilikleri kullanmasa da, yabancı devletlerin Osmanlı ile mukim büyükelçilikleri vasıtasıyla diplomatik ilişkilerini yürüttükleri görülmüştür. Örneğin ilk olarak Venedik, 1454 yılında bir ahidname aracılığıyla Osmanlı

İmparatorluğu'nda mukim diplomasi temsilcisi “*balyos*” bulundurma hakkını elde etmiştir. Venedik'i ise sırasıyla 1475'te Polonya, 1497'de Rusya, 1521'de Avusturya, 1524'te Fransa, 1579'da İngiltere ve 1612'de ise Hollanda takip etmiştir (Girgin, 1992:62-63); (İskit, 2007:147-148). Osmanlı'da da bu yabancı elçilere bir takım ayrıcalıklar verilmiş; yabancı elçi, konsolos ve tüccarların kanuni korunmaya alınmaları için, Şeyhülislam'ın fetvası ile verilen bir belge olan ahidname aracılığıyla eman statüsüne sahip bulunmaları gerekli kılınmıştır (Erdoğan, 2003:64-65).

Yabancı devletlerin Osmanlı'da gerçekleştirdiği diğer diplomatik faaliyetler incelendiğinde 1718 tarihli Pasorofça Antlaşması ile Osmanlı diplomasisinde batılı devletler ile olan ilişkilerin, 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası ise Rusya'nın yeri giderek artmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde özellikle François I ile yapılan antlaşma sonrası Osmanlı diplomasisinde Fransa büyük bir öneme sahip olmuş, Fransa'nın Girit savaşında Venedik'e destek vermesi sonrası önem önceliği büyük oranda İngiltere ve Hollanda'ya geçmiştir. 18 ile 19. yüzyıllara gelindiğinde ise Osmanlı diplomasisinde Fransa ve İngiltere'nin tesiri yanına dönem dönem Rusya ve Almanya'da eklenmiştir. Öyle ki bu dönemde İngiliz, Fransız, Almanya ve Rus elçilerinin İstanbul'daki faaliyetleri Osmanlı diplomasisini de büyük oranda etkilemiş ve yön vermiştir. İmparatorluğun son yıllarına gelindiğinde ise Osmanlı'nın Japonya ve ABD ile diplomatik ilişkiler kurduğu bilinmektedir (Versan, 1995:94). Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan sürekli diplomasi uygulamasına geçilene kadar yabancı devletlerle ilişkilerini elçiler aracılığıyla yürütmüş, 16. yüzyıla kadar bu elçiler herhangi bir sınıf veya dereceye göre sınıflandırılmazken, bu tarihten sonra ise elçiler görevlerinin ve gönderildikleri devletin önemine göre büyükelçi ve ortaelçi sınıflarına göre ayırt edilmeye başlanmıştır. Bu iki sınıfın yanında sadece mektup göndermek gibi sınırlı ve basit görevleri yerine getirmek için ise *nameres* adı verilen görevliler de kullanılmıştır. Ayrıca ek olarak bir de temsil yetkisi gerektirmeyen temel hizmetler için görevlendirilen *çavuş* adında kişiler de mevcut olmuştur (Unat, 1987:19).

17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı diplomasinin gelişim sürecine bir örnek olarak yabancı devletlerde Osmanlı İmparatorluğu'nu geçici görevlerle temsil eden diplomasi temsilcilerinin, *sefaretname* adı verilen ve gözlemleri ile izlenimlerini içeren raporlar tutmaya başlamışlardır (Unat, 1987:43). Bu *sefaretnameler* ise diplomasi temsilcilerinin görevinin niteliğine göre özel ve genel olarak ikiye ayrılmıştır. Özel *sefaretnameler* görev ile sınırlı olup, onun yerine getirilmesiyle ilgili hususları içermekte; genel *sefaretnameler* ise yabancı

devletin kültürü, ekonomisi, askeri kaynakları ve sanayisi gibi konularda bilgiler içermektedir (Unat, 1987:45).

Osmanlı'da sürekli diplomasi uygulamasına geçilmeden önce önemi bulunan son bir diplomasi kurumu ise Osmanlı merkez yapılanması içerisinde önemli bir yere sahip *reisülkütablık*'tır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıla kadar sürekli diplomasiye geçilmemiş olması, dışişleri için ayrı bir kuruma gerek duyulmamasına neden olmuş bu nedenle de hem içişleri hem de dışişleri aynı kurumun yetki alanına girmiştir. İlk dönemlerde eman, ticaret beratı, yol ve giriş izni gibi konular *reisülkütab*'ın yetkileri arasındayken, Babıâli'nin kurulmasıyla beraber sadrazamın artan yetkileri de bünyesine dâhil olmuştur. Buna müteakip, 17. yüzyıla birlikte *reisülkütab*, Babıâli ve yabancı devlet büyükelçilikleri arasındaki iletişimi sağlayan kurum haline gelmiştir (Ergüven, 2016:127-128). Öyle ki III. Selim Dönemi'nde *reisülkütab*, dış ilişkilerde yabancı büyükelçiliklerin ilk karşılaştıkları kurum haline gelmiştir (Ergüven, 2016:131).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıla kadar neden mukim büyükelçiliği kullanmadığı ise başka bir konudur. Neden olarak ilk görüş; Osmanlı'nın *Dar-ül İslam* ve *Dar-ül Harb* kavramları doğrultusunda, İslam kuralları uygulanan şahıslar ve kapsam dışındaki yabancılar şeklinde ikili bir ayırım gözetildiğidir. Güç kaybedene kadar da yabancı devletlerde mukim büyükelçilik kurmaya gerek duymamıştır (Ergüven, 2016:128). Ancak bu görüşlerin aksine Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman devletlerde de mukim büyükelçilik bulundurmadığı da bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun mukim büyükelçilikleri kullanmamasının ana nedenlerinden biri aynı görevi yerine getirecek bazı ikame kurumların varlığı olmuştur. Örneğin; yabancı devletler hakkında bilgi toplanması görevi dönem itibariyle Eflak Voyvadalığı, Kırım Hanlığı, Ragusa Cumhuriyeti ve Erdel Krallığı aracılığıyla yerine getirilmiş, diğer diplomatik ilişkilere yönelik işlemler ise İstanbul'da bulunan yabancı devletlerin mukim büyükelçilikleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir (Girgin, 1992:40). 18. yüzyıla birlikte askeri alanda birbiri ardına gelen olumsuz sonuçlar Osmanlı İmparatorluğu'nu müttefik ve iletişim arayışına itmiş, bu durum özellikle Avrupalı Devletlerle sürekli diplomasi ilişkilerinin kurulmasını şart hale sokmuştur. Buna müteakip çeşitli reformların gerçekleştirildiği III. Selim Dönemi'nde ilk defa üçer yıl süreyle mukim büyükelçilerin görevlendirilmesi kararı alınmıştır. Bu kararın ardında ise büyük oranda diplomatik anlamda diğer devletlerle ilişkileri yakından takip etmek,

yaşanan gelişmelere ilişkin doğru ve güvenilir bilgi almak ve aynı zamanda Osmanlı'yı Batı'nın dışında bırakmamak gibi düşünceler yatmıştır (Daban, 2016:36).

III. Selim dönemindeki bu sonuçla İngiltere nezdinde Yusuf Agâh Efendi büyükelçi olarak 8 Ocak 1794 yılında görevine başlamıştır (İskit, 2007:156-157). Fransız İhtilalinden ötürü ancak İngiltere'den sonra Fransa'nın da girişimleriyle 3 yıl sonra 28 Temmuz 1797'de Seyyid Ali Efendi Paris'e mukim büyükelçi olarak gönderilebilmiştir. Bu süreci ise Prusya ve Avusturya izlemiştir (Ergüven, 2016:130). İlk mukim büyükelçi olarak atanan İngiltere, Fransa, Prusya ve Avusturya nezdinde ki büyükelçilerin üçer yıllık görev sürelerinin bitmesinin ardından III. Selim bu uygulamadan yeterli sonucu alamadığını düşünmüş ve masraf olarak görmüştür. Buna müteakip Londra, Viyana ve Berlin Büyükelçiliklerinde maslahatgüzar sıfatıyla Fenerli Rum Beyzadeler görevlendirilmiştir (Ergüven, 2016:130). Paris Büyükelçiliği'ne ise 1811 yılında aynı uygulamayla Galip Efendi görevlendirilmiştir. Mora Yarımadası'nda Yunan ayaklanmasının başlaması ve Fenerli Rum Beyzadelerin görevlerini yerine getirmemeleri nedeniyle 1821'de tüm Büyükelçilikler kapatılmıştır (İskit, 2007:159).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli diplomasi uygulamasından istediği sonuçları alamadığı aşikâr olmakla birlikte bunun en önemli nedeni, İmparatorluğun kaybettiği güç ile birlikte diplomaside etki sağlayamamasıdır. Bu nedenden ötürü örneğin; mukim büyükelçiliklerin görevlerini yerine getirmeleri için gerekli kaynakların sağlanmasında güçlük yaşanmış, büyükelçiler etkin bir konsolos ağı ile desteklenememiş ve son olarak da merkezi yönetimden yeteri kadar da yardım alamamıştır (Sander, 1993:205). Osmanlı'nın mukim büyükelçiliklerden istediği sonuçları alamamasının bir diğer nedeni ise sürekli diplomasinin daha önce uygulanmamasından kaynaklanmıştır. Bu noktada özellikle büyükelçilerin taşınması gereken nitelikler bakımından büyük sıkıntılar baş göstermiştir. Örneğin; III. Selim Dönemi'nde Avrupalı Devletler nezdinde görev yapan mukim büyükelçilerin mali konularda uzman olmakla birlikte hem diplomasi alanında hem de yabancı dil konusunda yetkinlik ve bilgiden yoksun oldukları tespit edilmiştir (Ergüven, 2016:130-131).

III. Selim Döneminde 1794 yılında başlayıp, 1821'e kadar devam eden başarısız sürekli diplomasi uygulaması daha sonraki dönemler için önemli faydalar getirmiş, II. Mahmud Dönemi'nde yeniden uygulamaya konulan mukim büyükelçilik kullanımında, III. Selim Dönemi'nden faydalanılmıştır. Bu dönemde başlayan uygulama ise Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesine kadar sürmüştür (Kuran, 1998:65). II. Mahmud Döneminde

sürekli diplomasinin yanında uzman ve kurumsal bir yapı ihtiyacından ötürü 11 Mart 1836 tarihinde *reisülküttab* yerine *Umur-ı Hariciye Nezareti* kurulmuştur (Soysal, 1999:72).

II. Mahmud Dönemi Osmanlı adına önemli uluslararası sorunların yaşandığı bir dönem olmuş, bu dönem içerisinde Yunan isyanı, Fransa'nın Cezayir'i işgali ve Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanları gibi olaylar yaşanmıştır. Yaşanan bu olaylar nedeniyle mukim büyükelçiliklere büyük ihtiyaç duyulmuş, bunun neticesinde 1832 yılında Londra ile Viyana'ya mukim büyükelçiler atanmıştır. Londra ile Viyana'ya atanan büyükelçilikleri ise sırasıyla 1837'de Berlin, 1840'da Atina, 1849'da Tahran, 1854'te Brüksel ve La Haye, 1857'de Saint Petersburg, 1867'de Washington, 1878'de Bükreş, 1879'da Belgrad, 1898'de Stockholm, 1909'da Sofya ve 1917'de ise Kopenhag izlemiştir (İskit, 2007:160). 1832'de başlayan bu süreç ise 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla da sona ermiştir. Bu süreçte 135 mukim büyükelçi görev yapmış, ayrıca 22 mukim büyükelçilik de kurulmuştur. Osmanlı'nın son günlerinde Tiran'a atanan Büyükelçi Sadrettin Bey henüz görevine başlamamışken saltanat kaldırılmış, bu nedenden ötürü büyükelçi Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil etmeye başlamıştır (Ergüven, 2016:131).

Osmanlı'da diplomatik ayrıcalıklara ilişkin en önemli anlaşma Fransa ile yapılan ve diğer Avrupalı Devletlere de örnek teşkil eden 28 Mayıs 1740 tarihli anlaşma'dır. Anlaşmaya göre ceza ve hukuk davalarında farklı devlet vatandaşı yabancılar arasında meydana gelen uyuşmazlıklarda, yabancı devlet konsolosluk mahkemesi; uyuşmazlığın Osmanlı tebaasından birisi ile yabancı devlet vatandaşı arasında vuku bulması halinde ise, Osmanlı Mahkemeleri yabancı tercüman bulundurma şartını yerine getirmeleri durumunda yetkili kılınmıştır. Konsolosluk ayrıcalıklarına göre ise; konut, bina ve eşya dokunulmazlığı ile cezai yargı bağımsızlığı istisnasızken, hukuki yargı bağımsızlığında tek kural dışılık, konsolosun ticaretle uğraşmasından kaynaklanan uyuşmazlıklara ilişkin ortaya çıkmıştır (Menemencioğlu, 1938:149-155).

4. Modern Diplomasinin Gelişiminde Kodifikasyon Çalışmaları

Avrupa'da 15. yüzyıla, Osmanlı'da ise 18. yüzyıla kadar ad hoc yani geçici diplomasi yöntemleri uygulanmış bu tarihlerden sonra modern diplomasinin yani sürekli diplomasinin ilk örnekleri olarak mukim büyükelçiliklere geçiş başlamış, elçiler belirli bir süre doğrultusunda yurt dışına atanmaya başlamışlardır. Günümüzde sürekli diplomasinin yanında ad hoc diplomasinin de farklı modellerle uygulandığı görülebilmektedir. Devletlerarasındaki

ilişkilerin siyasetten ekonomik ve kültürel ilişkilere kadar çeşitlenmesi, diplomasinin de daha teknik bir nitelik kazanmasının da sonucuyla bu ilişkilerin yürütülmesi amacıyla yabancı ülkelere zaman zaman uzman kurullar gönderilmektedir. İşte bu diplomasi türü “ad hoc diplomasi” olarak adlandırılmaktadır (Tuncer, 1984:56).

“Ad hoc diplomasi” özel bir amaç ile belirli bir süre doğrultusunda yabancı ülkelere gönderilen elçi ve/veya uzman kurullar tarafından yürütülen bir diplomasi yöntemi olmakla birlikte; devlet başkanlarının yabancı ülkelere yaptıkları resmi ziyaretler, dışişleri bakanlarının uluslararası konferanslara yaptıkları katılımlar, mali ekonomik ve teknik konuları görüşmek amacıyla uzmanların yabancı ülkelere gönderilmesi, diplomatik ilişkileri kurmak amacıyla üst düzey hükümet yetkililerinin dış ülkelere gönderilmesi de bu diplomasi türünün kapsamına girmektedir (Tuncer, 1984:56). “Ad hoc diplomasisine” günümüzde bu kadar çok başvurulmasının ise bazı nedenleri mevcuttur. Bu nedenler; hava ulaşımında sağlanan hız, devlet etkinliklerinin kapsamının genişlemesi, teknik konuları ve uzmanlık bilgisi gerektiren sorunları düzenleme gereksiniminin artmasıdır (Tuncer, 1984:56).

Modern diplomasinin kökeni sayılabilecek ve Rönesans ile gündeme gelen sürekli diplomasinin uygulanmasında sıklıkla ortaya çıkan ana sorunlardan biri diplomasi temsilcilerinin öncelik sırasıyla ilgilidir. İlk kez 1504 yılında Papa II. Julius tarafından bir öncelik sırası listesi hazırlanmış, bu liste kalıcı olmamıştır. Avrupalı Devletlerin özellikle savaşlar sonrasında düzenledikleri konferanslarda devletleri temsil eden diplomasi temsilcilerinin öncelik sırası başlıca uyuşmazlık konularından biri olmuştur. Buna ek olarak yabancı devletlerde görev yapmakta olan mukim büyükelçilerin, özellikle resmi törenlerdeki öncelik sıraları sorununa da kalıcı bir çözüm getirilememiştir.

1815 yılında Viyana’da toplanan Viyana Kongresi’nde diplomasi temsilcilerinin öncelik sırası konusu da gündem maddesi olarak ele alınmıştır. Diplomasi temsilcilerinin sınıflandırılmasına karar verilmiş ve Viyana Anlaşması’nın eklerinden biri olan Viyana Tüzüğü, 19 Mart 1815 tarihinde Avusturya, Prusya, Rusya, İngiltere, Fransa, İspanya, İsveç ve Portekiz tarafından imzalanmıştır. Tüzükle diplomasi temsilcilere üç sınıfa ayrılmıştır. Bu sınıflama;

- Büyükelçiler, legalar ve nonslar,
- Hükümdarların nezdinde gönderilen orta elçiler ve diğer temsilciler,

- Dışişleri bakanı nezdinde gönderilen maslahatgüzarlar şeklinde olmuştur (Ergüven, 2016:133).

Diplomasi temsilcilerinin öncelik sırası 1815 tarihli Viyana Tüzüğü'nden üç yıl sonra 21 Kasım 1818'de bu sefer Avusturya, İngiltere, Fransa, Prusya ve Rusya tarafından orta elçi ve maslahatgüzarın arasına mukim elçi sınıfını da dâhil eden bir düzenlemeye karar kılınmış ve Aix-la-Chapelle Protokolü imzalanmıştır. Protokol ile diplomasi temsilcileri;

- Büyükelçiler, legalar ve nonslar,
- Hükümdarların nezdinde gönderilen orta elçiler ve diğer temsilciler,
- Mukim elçiler,
- Dışişleri bakanı nezdinde gönderilen maslahatgüzarlar şeklinde sınıflandırılmıştır (Ergüven, 2016:133).

1815 Viyana Tüzüğü ile 1818 tarihli Aix-la-Chapelle Protokolü modern diplomasinin başlangıcı için ilk ve kapsam itibariyle önemli gelişmeler olarak sayılmakta olup, bunların dışında Wilson İlkeleri de büyük önem arz etmektedir. I. Dünya Savaşı'nın bitimi sonrası 8 Ocak 1918'de ABD Başkanı Woodrow Wilson diplomaside önemli bir tabuyu yıkarak yüzyıllardır hâkim olan gizlilik prensibine karşı, açıklık ilkesi olarak adlandırılacak 14 ilkesini beyan etmiştir. Öyle ki bu ilkeler günümüz uygulamalarına dahi etki etmektedir.

Modern diplomasinin gelişiminde etkili diğer düzenleme çalışmaları ise sırasıyla 20 Şubat 1928 yılında toplanan Altıncı Pan-Amerikan Konferansı, 2 Mart ile 14 Nisan 1961 tarihleri arasında Viyana'da görüşülüp imzalanan Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi, yine 4 Nisan ile 22 Nisan arasında Viyana'da görüşülüp imzalanan Konsolosluk İlişkileri Hakkında Viyana Sözleşmesi'dir (Ergüven, 2016:134-135).

5. Türkiye Cumhuriyeti Diplomasisi

2 Mayıs 1920 günü kabul edilen 3 sayılı Kanun ile Hariciye Vekâleti kurulmasıyla Türkiye Cumhuriyeti resmen modern diplomasinin içerisinde olmaya başlamış, 1961 Viyana Sözleşmesini 1984 yılında onaylamış 05.04.1985 tarihinde yürürlüğe girmiş, 1963 Viyana Sözleşmesi ise 20.05.1975 tarihinde onaylanmış 27.09.1975 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir. Bu işlemlerle Türkiye modern diplomasinin kodifikasyon çalışmalarına iştirak etmiştir.

TBMM'nin ilk temsilcilikleri Azerbaycan Bakü'de, İtalya Roma'da, Gürcistan Tiflis'de ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nde Moskova'da açılmış, 1920 yılından sonra

ise Ankara’da da diplomatik temsilcilikler açılmaya başlamıştır. İlk temsilcilik SSCB tarafınca açılmış, ardından 1921’de Gürcistan, Azerbaycan ve Afganistan’da temsilciler göndermiştir. 1923 yılında da Bulgaristan Ankara’ya temsilci gönderen ülke olmuştur. Avrupa devletlerine gelecek olursak ilk olarak Fransa, Kurtuluş Savaşı süresince Ankara’da askeri temsilci bulunduran tek Avrupa devleti olmuştur. Diğer Avrupa devletleri ise uzun bir süre temsilciliklerini İstanbul’da bulundurmuş, daha sonra ise Ankara’ya taşımışlardır (Daban, 2016:38).

Türkiye Cumhuriyeti kurumlar bazında ve birçok alanda olduğu gibi diplomaside de köklü bir Osmanlı mirasına sahip olarak kurulmuştur. Bu nedendir ki Osmanlı diplomasisine ait birçok özellik benzer şekilde Türkiye’de de görülmüştür. Bunlardan ilki birçok savaşa rağmen 600 yıl varlığını sürdüren Osmanlı gibi Türkiye’nin de güçlü bir diplomasiye sahip olmasıdır. İkincisi hem Osmanlı’da hem de Türkiye’de batılılaşma fikri Batı kültürüyle yetişmiş seçkin bir tabaka ile gelmiş, diplomasi de Batı tarzında yetişmiş diplomatlar ile gerçekleşmiştir. Üçüncü olarak Osmanlı gibi Türkiye’de diplomatik ilişkilerde kendinde daha zayıf devletler üzerinde ciddi bir baskı kurabilmektedir. Osmanlı-Safevi mücadelesi ile Türk-Yunan ilişkilerindeki Ege Denizi sorunu bunun en net örneklerinden biridir (Daban, 2016:37).

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşu 29 Ekim 1923’den günümüze kadar dış politikasında Mustafa Kemal Atatürk’ün görüş ve ilkeleri ile “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” özdeyişi doğrultusunda hareket etmiştir. Bu doğrultuda hem diplomasiye hem de barışa büyük önem verilmiştir. Bunun en önemli kanıtlarından biri büyük uğraş verilerek Türkiye’nin II. Dünya Savaşına katılmamasıdır. Diğer bir gösterge ise dış temsilciliklerin artan sayısıdır. Cumhuriyetin ilk yılı olan 1923 ile 1924 yıllarında dış temsilcilik sayısı 12 ülkede büyükelçilik, elçilik ve maslahatgüzarlık, 18 konsolosluk ile de toplamda 30’u bulmuştur. 1930 yılına gelindiğinde bu sayı giderek artmış, dış temsilcilerin sayısı 27, başkonsolosluk ile konsolosluk sayıları ise 48’e yükselmiştir. 1960 yılında ise 52 büyükelçilik, 5 elçilik, 3 daimi temsilcilik, 27 başkonsolosluk ve 2 tane de konsolosluk açılmıştır (Daban, 2016:38-39).

Dış temsilcilikler ile temsilcilerimizin süreç içerisinde karşılaştıkları en önemli sorun ise terör eylemleri olmuştur. Ermeni terör örgütü ASALA tarafından 1970’li yıllardan 1980’li yıllara kadar dış temsilciliklerimiz ile temsilcilerimize çok sayıda terör saldırı yapılmış ilk olarak 1975’te Viyana Büyükelçimiz Danış Tunalıgil şehit edilmiştir. ASALA’nın bu saldırıları sonucunda 5’i büyükelçi olmak üzere toplamda 39 diplomatımız şehit edilmiştir (Daban, 2016:40).

Günümüze gelindiğinde ise Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki 142 Büyükelçilik, 13 Daimi Temsilcilik, 85 Başkonsolosluk, 1 Konsolosluk Ajanlığı ve 1 Ticaret Ofisi olmak üzere toplam 242 misyona sahiptir. Bakanlık bünyesinde merkezde ve dış teşkilatlarında 1775 diplomatik kariyer memuru görev yapmakta olup; hukuk müşaviri, mütercim, merkez memuru, sözleşmeli personel ve diğer unvanlarda görev yapan personelde toplandığında Bakanlığın Mayıs 2019 tarihi itibarıyla 6692 personeli bulunmaktadır. (MFA, 2021). Bu yapısı ile Türkiye'nin geniş bir Dışişleri Bakanlığı Teşkilatı mevcut olup, diplomasi uygulaması açısından etkin bir konumdadır.

Sonuç

Barışçıl yöntemler ve müzakereler ile devletlerarasındaki ilişkilerde doğacak sorunları çözmeyi ve ilişkileri geliştirmeyi hedefleyen diplomasi, neredeyse devletlerin ortaya çıktığı ilk yıllardan beri var olan bir kavramdır. Diplomasinin uluslararası ilişkilerdeki işlevselliğinin çeşitliliği diplomasinin tarif edilmesine de yansımış, diplomasi; “meslek, sanat, bilim, süreç, görev” gibi kodlamalarla büyük oranda tanımlanmıştır. İnsanlık tarihinde yazılı dönemden bile önce var olan diplomasinin ilk olarak toplumlar arasında savaşlardan dolayı kurulan ilişkilerle ortaya çıktığı bilinmekle birlikte habercilerle yapılan görüşmeler ve bu habercilere sağlanan statü diplomasinin de ilk uygulamaları olmuştur.

Diplomasinin tarihsel gelişimi incelendiğinde ilk uygulamaların günümüze kadar gelen süreçte farklı dönemlerle evrildiği görülmektedir. Kurumsallaşmanın ve kalıcı uygulamaların bulunmadığı, diplomatların belirli süreler ve görevlerle faaliyet gösterdikleri ve daha sonra geri döndükleri diplomasinin ilk evresi “Ad Hoc Diplomasi” yani tek yanlı ve sürekli olmayan diplomasi olarak tanımlanmıştır. Milattan önceye kadar geçmişi bulunan bu döneme ait ilk örnekler Hititler ve Eski Mısırlılarda görülmüştür. Ad Hoc Diplomasi ya da tek yanlı ve sürekli diplomasinin benzer dönemlerde birçok coğrafyada gelişimler sergilediği, ilerleyen dönemlerde farklı gelişimler kazandığı da oldukça nettir. Yunan Şehir Devletlerinden Roma ve Bizans İmparatorluklarına, Hint Prenslüklerinden İslam Devletine, oradan da Osmanlı Devletine birçok medeniyet diplomasinin gelişimine önemli katkılar sunmuşlardır.

Ortaçağ'ın ardından Rönesans ve Reform dönemleri diplomasinin gelişimi açısından da büyük bir kırılma olmuş, modern diplomasiye geçiş öncesi ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Diplomasi ilişkilerinin hem süre hem de görev açısından sürekli hale dönüşmesi, ayrıca mukim büyükelçiliklerinin ortaya çıkması diplomasi adına en önemli evrimler olmuştur.

Milattan önce başlayan “Ad Hoc Diploması” 15. yüzyılda ise yerini “Sürekli Diplomasıye” bırakmıştır. Sürekli diplomasinin ilk örnekleri büyük oranda Kuzey İtalya’da görülmüş, Milano ve Cenova şehirlerindeki büyükelçiler ilk mukim büyükelçiler olarak, sürekli diplomasinin tarihine geçmiştir. İlk kurumsal yapıları takiben büyükelçiliklere dâhil öncelikler, statüler de beraberinde gelişmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu ise sürekli diplomasıye Avrupalı devletlere oranla daha geç bir dönemde geçiş sağlayabilmiştir. Özellikle 18. yüzyıla kadar Osmanlı’nın uyguladığı diploması anlayışı “Ad Hoc Diploması” kapsamında icra edilmiştir. 18. yüzyılda Osmanlı’da birçok alanda gerçekleşen reform hareketleri, Osmanlı diplomasısında etki uyandırmıştır. Yabancı devletler ise bu reform hareketlerinde çok önce Osmanlı’da mukim büyükelçilikleri açmışlardı. Örneğin ilk olarak Venedik daha 1454 yılında ilk mukim büyükelçiliği bulundurma hakkını elde etmiş, Venedik’i ise Polonya, Rusya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve Hollanda takip etmiştir.

18. yüzyılda sürekli diplomasıye geçene kadar Osmanlı büyük oranda İstanbul’da bulunan yabancı misyonlar ile sınırları içinde bulunan Krallıklar, Hanlıklar ve Cumhuriyetler vasıtasıyla diplomasını yürütmüş, askeri ve siyasi olarak güç kaybedene kadar da bu uygulamalardan vazgeçmemiştir. III. Selim Dönemine gelindiğinde hem yaşanan kayıplar hem de reform hareketleri kapsamında sürekli diploması uygulamasına geçilmiştir. III. Selim Döneminde göreve başlayan ilk büyükelçi Yusuf Agah Efendi İngiltere nezdinde 8 Ocak 1794’te göreve başlamış, İngiltere’deki ilk mukim büyükelçiyi ise Fransa, Prusya ve Avusturya izlemiştir. Mukim büyükelçilik uygulamasının masraf olarak görülmesi ve yeterli verimin alınmadığı düşüncesi sonrasında görevlendirme daha çok Fenerli Rum Beyzadelerden yapılmıştır. 1821’de ise tüm büyükelçilikler kapatılmıştır.

II. Mahmud Dönemi ise III. Selim Döneminden alınan derslerle başlamış, ilk kurumsal yapı olarak Umar-ı Hariciye Nezareti kurulmuş, 1832 yılında tekrardan Londra ile Viyana’ya mukim büyükelçiler atanmıştır. Bu ikisini ise sırayla Berlin, Atina, Tahran, Brüksel izlemiştir. 1832’de başlayan bu süreçte saltanatın kaldırılmasına kadar yani 1922 yılına kadar 22 mukim büyükelçilik kurulmuş, 135 mukim büyükelçi görev yapmıştır.

Günümüz modern diploması uygulaması ise hem sürekli hem de ad hoc diploması uygulamalarını beraberinde taşıyan kompleks bir yapıya sahiptir. Devletlerin mukim büyükelçilikleri görevlerini sürdürdüğü gibi, devletlerarası ilişkilerin çok çeşitli ve teknik

konular olmasından ötürü uzman kurullar eliyle ad hoc diploması sürecide yürütülmektedir. Devlet kadrolarının yaptıkları dış ziyaretler, konferanslar, uzmanların görüşmeleri de modern diploması içindeki ad hoc diploması uygulamalarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti de 2 Mayıs 1920’de Hariciye Vekaleti’nin kurmasıyla modern diplomasıye entegre olmaya başlamış, modern diplomasının kodifikasyon çalışmaları olan 1961 ve 1963 tarihli Viyana Sözleşmelerini kabul ederek yürürlüğe koymuştur. TBMM’nin ilk temsilcilikleri sırasıyla Bakü, Roma, Tiflis ve Moskova’da açılmıştır. Ankara’daki ilk diplomatik temsilcilik ise 1920 yılında SSCB tarafından açılmış, onu ise 1921’de Gürcistan, Azerbaycan ve Afganistan izlemiştir. Ankara’da diplomatik temsilcilik açan ilk Avrupa devletleri ise Bulgaristan ile Fransa olmuştur. Günümüze gelindiğinde ise Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı dünyada yaklaşık 250 ülkede misyon güden bünyesinde yaklaşık 7 bin personel barındıran bir ülkeye dönüşmüştür.

Sonuç olarak; “Ad Hoc Diplomasiden Sürekli Diplomasıye” yani “Geleneksel Diplomasiden Modern Diplomasıye” geçişte diploması büyük bir evrim geçirmiş, günümüzde modern diplomasının yeni ve nihai bir formu olarak kamu diplomasısı de ortaya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nden Osmanlı’dan günümüze kazanmış olduğu diplomatik tecrübesine ek olarak kamu diplomasısı mekanizmasıyla da diploması ayağında etkin bir performans sergilemeye devam etmektedir.

Kaynakça

Adcock, F., & Mosley, D. J. (1975). *Diplomacy In Ancient Greece*. London: Thames and Hudson.

Alsan, Z. M. (1947). *Devletler Hukuk Dersleri*. Ankara: Siyasal Bilgiler Okulu.

Anderson, M. S. (1993). *The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919*. London and New York: Longman Press.

Çelik, E. F. (1980). *Milletlerarası Hukuk (Cilt I)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Daban, C. (2016). Uluslararası İlişkilerde Siyasal Aktörler, Bürokrasi ve Jeopolitik Bağlamında Diploması: Türkiye Cumhuriyeti Örneği. *BEU Akademik İzdüşüm / Academic Projection* , 2 (2), 22-50.

Dağ, A. E. (2005). *Uluslararası İlişkiler ve Diploması Sözlüğü*. İstanbul: Anka.

- Erdoğan, M. K. (2003). 1701 Tarihli Osmanlı-Venedik Ahidnamesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 4 (1), 64-65.
- Ergüven, N. S. (2016). Uluslararası Hukukun Tarihsel Boyutuyla Diplomasinin Kurumsal Gelişim Süreci. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi* , 7 (1), 111-141.
- Girgin, K. (1975). *Çağdaş Politika ve Diplomasi El Kitabı*. Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Girgin, K. (1992). *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*. Ankara: TTK.
- Gönlübol, M. (1975). *Uluslararası Politika*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Hamilton, K., & Langhorne, R. (1995). *The Practice of Diplomacy*. London-New York: Routledge.
- İpşirli, M. (1999). *Osmanlı Devletinde "Eman" Sistemi, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*. Ankara: TTK.
- İskit, T. (2007). *Diplomasi, Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kuran, E. (1998). *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Menemencioğlu, E. (1938). *Devletler Umumii Hukuku I*. İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Siyasal Bilgiler Okulu.
- Meray, S. L. (1956). Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 11 (3), 81.
- MFA. (2021). *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi*. MFA: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-disisleri-bakanligi-tarihcesi.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 06.07.2021.
- Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası Politika* (Cilt 1). (B. Oran, & Ü. Oskay, Çev.) Ankara: Türkiye Siyasi İlimler Derneği.
- Nicholson, H. (1950). *Diplomacy*. London-New York: Oxford University Press.
- Özcan, A. B., & Çınar, Y. (2014). Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları. Y. Çınar içinde, *Diplomasinin Doğuşu ve Gelişimi* (s. 153). İstanbul: Hükümdar Yayınları.
- Sander, O. (1993). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Seviğ, M. R., & Seviği, V. R. (1962). *Devletler Hususi Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- Soysal, İ. (1999). Umur-ı Hariciye Nezaretinin Kurulması, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç. Ankara: TTK.
- Tuncer, H. (1982). Diplomatlarda Aranılan Başlıca Nitelikler. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* , 2 (1), 17.
- Tuncer, H. (1991). *Eski ve Yeni Diploması*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- Tuncer, H. (2006). *Küresel Diploması*. Ankara: Ümit.
- Tuncer, H. (1984). Tarihte ve Günümüzde Ad Hoc Diploması. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni* , 4 (1), 50-57.
- Unat, F. R. (1987). *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameler*. Ankara: TTK.
- Versan, R. (1995). Tarih Boyunca ve Günümüzde Diploması. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (10), 89-96.

DÖRDÜNCÜ ENDÜSTRİ DEVRİMİ DAHA EŞİTLİKÇİ VE KAPSAYICI POLİTİKALAR İÇİN BİR KATALİST OLABİLİR Mİ?

Arzu ULUSOY*

Özet

Dördüncü Endüstri Devrimi (4ED) nedeniyle insanlığın yakın gelecekte, şu ana kadarki tarihimize kadar tecrübe edilenden daha fazla değişiklik yaşayacağı beklenmektedir. Yeni nesil, bireysel ya da topluluk olarak, özerklik arayışıyla, işletmelere, hükümetlere ve kurumlara meydan okuyan teknolojiyi giderek daha fazla kullanmaktadır. Bu büyük yıkım çağında, hükümetler ise vatandaşları için uzun vadeli, eşitlikçi büyümenin nasıl sağlanacağı ve sürdürüleceği konusunda her zamankinden daha fazla endişe duymaktadırlar. Bu aşamada 4ED'nin gündeme getirdiği artan karmaşıklığın politika yapım süreçlerine etkisi nedir? Özellikle politika oluşturma süreçleri nasıl daha katılımcı hale getirilebilir? Çalışmamız, bu sorulara yanıt ararken 4ED ve gündeme getirdiği artan karmaşıklığa yakından bakar. Akabinde, 4ED'nin olası negatif etkilerinin kontrol altına alınması ve iyileştirici (eşitlikçi ve adil) etkilerinin artırılmasına yardımcı olan yönetim yaklaşımlarının ana unsurlarını irdeler. Burada özellikle politika oluşturma sürecinin katılımcı niteliği ve yaygın iş birliği karakteri günümüzde toplumsal düzeyde eşitlikçi ve adaletli bir yaklaşımın yapıtaşlarını oluşturduğunu ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Dördüncü Endüstri Devrimi, Sürdürülebilir Politikalar, Eşitlikçi Büyüme, İşbirliği, Katılımcı Politika Yapım Süreçleri

CAN THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION BE A CATALYST FOR MORE EQUAL AND INCLUSIVE POLICIES?

Abstract

Due to the Fourth Industrial Revolution (4ED), humanity is expected to experience more changes in the near future than has been experienced until now in our history. The new generation, individually or as a community, increasingly uses technology to challenge businesses, governments and institutions in their quest for autonomy. In this age of great destruction, governments are more concerned than ever about how to achieve and sustain long-term, equitable growth for their citizens. What is the impact of the increasing complexity

* İstanbul Üniversitesi, Doktorant, arzuulusoy@yahoo.co.uk

brought on by the 4ED on policy making processes at this stage? In particular, how can policy making processes be made more participatory? In seeking answers to these questions, our study takes a closer look at the 4ED and the increasing complexity it raises. It then examines the main elements of governance approaches that help contain the potential negative effects of the 4ED and increase its remedial (egalitarian and equitable) effects. Here, especially the participatory nature of the policy-making process and the widespread cooperation character reveal that today, an egalitarian and just approach at the social level constitutes the building blocks.

Keywords: Fourth Industrial Revolution, Sustainable Policies, Equitable Growth, Cooperation, Participatory Policy Making Processes

1. Giriş

Dördüncü Endüstri Devrimi (4ED) nedeniyle insanlığın yakın gelecekte, şu ana kadarki tarihimize kadar tecrübe edilenden daha fazla değişiklik yaşayacağı beklenmektedir. Gerçekten de, piyasalarda, bilgi akışları, istihdam eğilimleri, çevresel sonuçlar ve küresel güç dengesindeki değişimler şimdiden gözlenmektedir (Philbeck ve Davis, 2019). Örneğin, 4ED'nin getirdiği asimetrik rekabet, şirketler için hayatta kalmayı çok daha zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, Fortune 500 listesindeki şirketlerinin ortalama ömrünün 1970'lerdeki 75 yıl seviyesinden bugünkü 15 yıl seviyesine düşüşünün de gösterdiği gibi (Christensen, 1997), firmaların ölüm oranı katlanarak artmaktadır. Diğer yandan, yeni nesil, bireysel ya da topluluk olarak, özerklik arayışıyla, işletmelere, hükümetlere ve kurumlara meydan okuyan teknolojiyi giderek daha fazla kullanmaktadır.

Bu büyük yıkım çağında, hükümetler ise vatandaşları için uzun vadeli, sürdürülebilir ve eşitlikçi büyümenin nasıl sağlanacağı ve sürdürüleceği konusunda her zamankinden daha fazla endişe duymaktadırlar. Bir yandan, uluslararası rekabet güçlerini korumak veya arttırmak için 4ED'den yararlanmak isterlerken, öte yandan, 4ED'nin gündeme getirdiği eşitsizlik, güvenlik ve kimlik gibi zorluklara hazır olmayı amaçlamaktadırlar. Hükümetler ayrıca, yirmi birinci yüzyılın herhangi bir devletin tek başına ele alamayacağı ve çözüm getiremeyeceği yapısal zorlukları ile de mücadele etmektedir.

Bu aşamada 4ED'nin gündeme getirdiği artan karmaşıklığın politika yapım süreçlerine etkisindedir? Özellikle politika oluşturma süreçleri nasıl daha katılımcı hale getirilebilir? Yaygın iş birliği günümüzde toplumsal düzeyde daha eşitlikçi ve adaletli bir yaklaşımın yapıtaşlarını oluşturabilir mi? Çalışmamız, bu sorulara yanıt ararken 4ED ve gündeme

getirdiği artan karmaşıklığa yakından bakar. Akabinde, 4ED'nin olası negatif etkilerinin kontrol altına alınması ve iyileştirici (eşitlikçi ve adil) etkilerinin arttırılmasına yardımcı olan yönetim yaklaşımlarının ana unsurlarını ortaya koyar.

2. Dördüncü Endüstri Devrimi (4ED)

2.1. Sanayi Devrimlerinin Önemi ve 4ED

Schwab (2016: 6) “endüstri devrimlerinin tarih boyunca, yeni teknolojiler ve dünyayı algılamanın yeni yollarının ekonomik sistemlerde ve sosyal yapılarda derin bir değişikliği tetiklediğinde” gündeme geldiğini ifade eder. Audretsch (2018: 7) de “endüstri devrimlerinin temel ve yıkıcı ekonomik ve sosyal değişimi temsil ettiğini” belirterek bu görüşü desteklemektedir. Bu bağlamda, sanayi devrimleri bizi çevreleyen sistemleri dönüştürerek insanlar ile teknoloji arasındaki karmaşık etkileşimi tetikler. Bu nedendir ki endüstri devrimleri, yeni teknolojilerin geliştirildiği ve yaygın olarak kullanıldığı dönemlerden çok daha öte bir oluşumu temsil ederler. Sınırlı teknolojik yeteneklerin ötesine geçen ve verimlilikte kademeli artışların çok ötesinde etkileri olan değişikliklere yol açarlar. Her endüstri devrimi farklı bir dizi yeni kabiliyetin gelişmesi ile ilerlemiş ve ekonomik ve sosyal sistemlere farklı bir şekilde etki etmiştir.

Günümüzde yaşanan gelişmeleri ilk kez yeni bir endüstri devrimi olarak etiketleyen kişi, Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) Kurucusu ve İcra Kurulu Başkanı ve “Dördüncü Sanayi Devrimi” adlı kitabın yazarı Klaus Schwab'tır. Önceki endüstri devrimleri gibi, 4ED de ‘yıkım’ ile ilgilidir ve hem teknolojik inovasyonda yeni bir çağa işaret etmekte hem de gücünü ondan almaktadır (Adendorff et al., 2018). 4ED kısaca insanlar ve makineler için tamamen yeni yetenekler içeren “siber-fiziksel üretim sistemlerinin” ortaya çıkışı olarak tanımlanmaktadır ve ekonomik, politik ve sosyal değer yaratılması, el değiştirmesi ve dağıtılmasında bir dizi önemli değişikliği temsil etmektedir (Schwab, 2016).

Değerlerdeki bu değişimler, dijital, fiziksel ve biyolojik dünyaları kapsayan ve bu alanlar arasındaki çizgileri bulanıklaştıran yeni teknolojilerin ortaya çıkmasıyla derinden ilişkilidir (Philbeck ve Davis, 2019). 4ED'ni tetikleyen başlıca teknolojik atılımlar arasında genom düzenleme, yeni makine zekâsı formları (Yapay Zeka (AI), Robotik, Nesnelerin İnterneti (IoT)), yeni materyaller (Nanoteknoloji, Biyoteknoloji, 3D Baskı) ve kriptografik yöntemler (Blockchain Teknolojisi, Kuantum Bilgi İşlem) bulunmaktadır. Bu gelişen teknolojilerin benimsenmesi, üretim süreçlerinin geniş kapsamlı otomasyonu ile endüstrinin modernleşmesi

olarak kendini göstermektedir. Ama aynı zamanda toplumu hem olumlu hem de olumsuz tezahürlerle etkilemekte ve yeni yetkinlikler gerektirmektedir.

Gerçekten de, 4ED kavramı, teknolojik değişimin tüm endüstriler ve toplumun bütün bölümleri ile ilgili dönüşümün itici gücü olduğu tezinin bir beyanıdır. Hem Schwab (2016) hem de Philbeck ve Davis (2019), 4ED'nin merkezinde, birbirleri ile birleştikleri ve birbirlerini pekiştirdiklerinde güçleri katlanan bu nüfuzlu teknolojik kabiliyetler arasındaki artan yakınsama olduğunu belirtmektedirler. Aslında, toplumu dönüştüren ve toplum tarafından dönüştürülen bu birleştirme kabiliyetleri olarak görülmektedir.

2.2. 4ED'nin Toplumsal Yansımaları

Önceki endüstriyel devrimler gibi, 4ED de bireyler, endüstriler ve uluslar için inanılmaz fırsatlar sunmaktadır. 4ED sistemlerin daha iyi optimizasyonunu, kripto para birimlerinin ortaya çıkmasını, güvenli dijital tanımlamanın sağlanmasını, değer zincirlerindeki yolsuzlukların ve dışlıkların daha iyi yönetilmesini ve devlet alımlarında daha fazla şeffaflığın yaratılmasını vaat etmektedir (Philbeck ve Davis, 2019).

Tüketici açısından bakıldığında, 4ED umut verici görünmektedir. İnternet çözümleri sayesinde tüm insan faaliyetleri birbirine bağlıdır: Nesnelerin İnternet'i (IoT), Hizmetlerin İnterneti (IoS) ve İnsanların İnterneti (IoP). Dünya nüfusunun %30'dan fazlası sosyal medya platformlarını bağlantı kurmak, öğrenmek ve bilgi değiştirmek için kullanmaktadır (Cantemir, 2016). Dijital dünyaya erişime sahip daha ayrıcalıklı tüketiciler, emirlerindeki Uber, Airbnb, Bitcoin ve Blockchain gibi platformların en büyük yararlanıcıları durumundadır.

Bu yeni oluşumlar, insanın bilişsel ve fiziksel yeteneklerini artırmaktadır. Bu nedenlerle ki, Pretorius (2016) yeni devirde değer zincirinden nihai tüketicinin yararına daha fazla verimlilik ve daha fazla üretkenlik kazanılacağını öngörmektedir. Gerçekten de, müşteriler dijital platformlar aracılığıyla üretim ve dağıtım zincirlerine giderek daha fazla dâhil olmakta ve yalnızca ticari tekliflerden ziyade çeşitli ve faaliyet tabanlı merkezlere odaklanarak kişisel veya grup kimliklerini tanımlamaktadır (Daemmrich, 2017).

İş dünyası açısından bakıldığında ise, 4ED ve getirdiği teknolojiler iş yapmaya yeni yaklaşımları teşvik etmekte ve yeni fırsatlar sunmaktadır. Yeni teknolojiler, şirketlerin yaşam ürün döngüsü sistemleri boyunca bilgileri yaymalarına yardımcı olarak yeni pazarlar, yeni oyuncular ve yeni organizasyonlara zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle, Cantemir'e (2016: 60) göre bu yeni bağlamda "hareketlilik artık sadece insanların hareketi değil, en son

teknolojilerin ve yeni yönetim uygulamalarının sağladığı birçok yeni fırsatın sunulması' anlamına gelecektir.

Bu gelişmeler, yeni beceriler, disiplinler arası düşünme, organizasyon tasarımına yönelik yeni yaklaşımlar ve çalışma alanlarının planlanması ve yönetiminde yenilikler gibi kazanımları gündeme getirmektedir (Philbeck ve Davis, 2019).4ED aynı zamanda daha açık, anlayışlı, işbirlikçi, kabul edici ve genellikle daha destekleyici bir iş ortamı yaratmaktadır (Götz, 2019: 77). Sonuç olarak, 4ED'deki yenilik sistemleri, bulguları bir alandan diğerine dağıtmak yerine farklı bilimsel ve teknik disiplinler arasında bütünleştirecek ve eğitim gibi diğer alanları içerecek görünmektedir.

2.3. 4ED'nin Diğer Yüzü

Tüm bu gelişmeler, 4ED'nin sunduğu olanakların ve kabiliyetlerin, hayatımızın her alanında, toplamda ilk üç sanayi devriminden daha büyük ve daha büyük iyileştirmeler yapma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (Xuve diğerleri, 2018).

Sosyal refahın sağlanması, insan odaklı modern ekonomik sistemlerin gelişiminin en önemli hedefidir. Bu ortak kalkınma hedefine rağmen, yüksek sosyal eşitsizlik, günümüzde küresel ekonominin en büyük problemlerinden biri olup, olumsuz ekonomik ve sosyal etkileri nedeniyle ciddi endişelere neden olmaktadır (Stiglitz, 2015). Gerçekten de dünya nüfusunun en zengin %8'i dünya toplam gelirinin yarısını alırken, kalan %92'si ise diğer yarısı ile yetinmekte olması küresel gelir eşitsizliği ne kadar yüksek seviyelerde olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede, 4ED adil kalkınma için yeni bir güzergah ve insanlığın küresel sorunlarını çözenin ve küresel stratejik hedeflere ulaşmanın bir yolu olmayı vaat etmektedir. Küresel ekonomik sistemin katılımcıları arasında teknolojik gelişmelerden elde edilen avantajların daha iyi dağıtılmasını kolaylaştırma potansiyeline sahip olduğu için sosyo-ekonomik kalkınmalarındaki orantısızlıkların azalması için zemin hazırlayabilecektir (Foninave diğerleri., 2019; Sozinova, 2019; Ragulinave diğerleri., 2019; Popkovave diğerleri, 2019; Bogovizve diğerleri., 2019).

Küresel düzeyde, 4ED sürdürülebilir kalkınma, dengeli büyüme ve sosyo-ekonomik sistem üzerinde sistemik etki elde etmek için yeni potansiyeller sunmaktadır (Sozinova, 2019). Gelişmiş ülkeler için 4ED, küresel üretim organizasyonunda, ekonominin farklı sektörleri arasındaki ilişkilerde ve teknoloji sistemlerinin doğasında ilerici değişim anlamına gelmektedir (Chang ve Andreoni, 2020). Gelişmekte olan ülkeler içinse 4ED, sağlık, eğitim,

finansal hizmetler, düşük karbonlu enerji sistemleri, birçok sektörde hızlandırılmış kamu katılımı, yenilikçilik, bağlanabilirlik, üretkenlik ve verimlilik, akıllı tarım ve kentsel alanlarda kritik hizmetlerin kalitesini daha hızlı yükselmesi yoluyla gelişmiş dünyayı yakalamalarını sağlayan teknolojik yetersizlikleri aşma ve ekonomik kalkınma yolculuklarında ileriye sıçrama fırsatları vaat etmektedir (Foninave diğerleri, 2019).

Ancak 4ED yansıttığı resim o kadar da pembe olmayabilir. Sanayi devrimleri, tüm küresel ekonomik sistem genelinde mutlaka sürdürülebilir kalkınma ve fırsat eşitliği getirmemektedir. Rodrik'in (2008:1) belirttiği gibi, "dünyanın zengin ve fakir uluslarını ayıran olağanüstü gelir uçurumu, zamanımızın temel ekonomik gerçeğidir". Özellikle, devrimsel dönüşümler yolunda ilerlemekte gecikme yaşayan ülkelerin kalkınma sürecinin dışında kalmaları ve küresel rekabet güçlerini kaybetmeleri muhtemeldir (Foninaet.al., 2019: 246).

Schwab (2016: 104)'ın da ifade ettiği gibi "en kötümser, insanlık dışı formunda, 4ED gerçekten de insanlığı "robotize etme" ve böylece bizi kalbimizden ve ruhumuzdan mahrum etme potansiyeline sahip olabilir." Shava ve Husifi (2017: 206) de, "4ED'nin temel özellikleri olan robotik ve yapay zekanın, değerler, dürüstlük, yaratıcılık, yenilikçilik ve duyarlılık, etik ve ahlak gibi insanların sosyo-ekonomik yaşamlarının bazı alanlarının insanlıktan uzaklaşılmasına neden olabileceği"nin altını çizmektedir. Brynjolfsson ve McAfee (2013) 4ED'nin işgücü piyasalarına zarar vereceğini belirterek daha fazla eşitsizlikle sonuçlanabileceğini savunmaktadır.

Gerçekten de, Frey ve Osborne (WEF, 2017'de), Amerika Birleşik Devletleri'ndeki otomasyona tabii olacak istihdamın yaklaşık yarısının yüksek işten çıkarılma riskine maruz kalacağı sonucuna varmıştır. Ayrıca çalışmalarında, hizmetler, nakliye ve lojistik sektörlerindeki işlerin büyük bir kısmının 4ED'ne benzer şekilde maruz kaldığını ve savunmasız olduğunu tespit etmişlerdir. Bu da göstermektedir ki, dijital yıkım ile karşı karşıya kalan her boyuttaki tüm kuruluşlar için (pazarlama, insan kaynakları, üretim süreci, bilgi sistemi, veri vb.) dijital dönüşüm önemli ve stratejik bir konu haline gelmektedir.

4ED yüksek vasıflı işçilere olan talebi arttırıp ve daha az eğitilmiş ve daha düşük becerilere sahip işçilere duyulan ihtiyacı azalacağı beklenmektedir. Frey ve Osborne (WEF, 2017'de) da 3ED döneminde gelişen ücretler ve eğitimsel kazanım arasındaki pozitif ilişkinin devamlılığını tespit etmişlerdir. Sonuç olarak, "düşük beceri / düşük gelir" ve "yüksek beceri / yüksek gelir" arasındaki ayrım önümüzdeki dönemde muhtemelen daha da genişleyecektir (Pretorius, 2016). Özellikle 4ED'nden kaynaklanan dijitalleşmenin dünya düzenindeki mevcut eşitsizlikleri yeniden üretme potansiyeli unutulmamalıdır. Özellikle teknolojik işsizlik, 21.

Yüzyıl'ın en zorlu toplumsal sorunlardan biri olmayı vaat etmektedir (Peters ve Jandric, 2019).

Gerçekten de, otomasyon nedeniyle düşük gelirli grupların kazançlarının baltalanması sonucunda uzun vadede emek gelirlerinin vergilendirilme kabiliyetinin azalacağı ve devlet harcamaları üzerinde yukarı yönlü bir baskı olacağı anlamına gelecektir (Borg, 2016). Bu durum aynı zamanda, yüksek ve düşük vasıflı işgücü arasındaki farkı derinleştirerek gelir dağılımını da etkileyebilecektir (Acemoglu, 2012). Eğer gelişmekte olan ülkeler yeni teknolojileri kendi bağlamlarında etkin bir şekilde kullanıp uygulayamazsa, bu teknolojilerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler aralarındaki uçurumu genişletebileceğine dair uluslararası düzeyde bir endişe söz konusudur (Brown ve Verhulst, 2020).

Aynı zamanda, bu teknolojilerin yarattığı avantajlar zorunlu olarak zamansal ve coğrafi anlamda sınırlıdır. Bu eğilimler, halihazırda çalışan milyarlarca insanı ve işgücüne yeni girenleri aynı anda etkileyerek, daha büyük eşitsizliklere ve emeğin getirisi ile sermayenin getirisi arasında artan bir boşluğa yol açma potansiyeline sahip görünmektedir (PetersveJandric, 2019). Bu durum halihazırda ikinci ve üçüncü sanayi devrimlerinden geçmek için mücadele etmekte olan devletlerin kırılma noktasının altını çizmektedir.

Bu arka plan göz önüne alındığında, 4ED'nin “insanlığın ortak bir kader duygusuna dayanan yeni bir kolektif ve ahlaki bilinç oluşturma” (Schwab, 2016) veya “bir tsunami etkisi gibi dışsal bir güç olma” (Philbeck ve Davis, 2019) potansiyeline sahip olduğunu söylenebilir. Bu durum, hükümetlerin yıkıcı potansiyele sahip yeniliklerin geniş çaplı uygulamasından önce, ulusal uzun vadeli ekonomik büyüme stratejilerine eş zamanlı olarak entegre etmek üzere teknolojik ilerlemenin istenmeyen sonuçlarından korumak için acil ve hedefli eylemler üstlenmesini zorunlu kılmaktadır.

Sonuç olarak, 4ED olağanüstü düzeyde yenilik ve bilgi sağlarken, aynı zamanda var olan gelir eşitsizliği açığını toplum için olumsuz sonuçlarla genişletebilecek bir potansiyele sahiptir (Kuzmento ve Roienko, 2017). Bu nedenle, bir toplumun 4ED'nin faydalarından tam olarak yararlanabilmesi için, bu yeni devri duyarlı ve sorumlu bir şekilde şekillendirebilmesi ve yarattığı zorluklarla başarılı bir şekilde mücadele edebilmesi kritik önem taşımaktadır. Tek başına bu ihtiyaç bile, ekonomik ve toplumsal dönüşüme yön sağlamada devletin ve politika yapım süreçlerinin rolünü 4ED tartışmalarının merkezine oturtmaktadır.

3. Karmaşıklık Etkisi

Buraya kadar ki analizimiz 4ED'in endüstrideki üretim ve dağıtım süreçlerinin geniş ölçüde sayısallaştırılmasına ve otomatikleştirilmesine dayanan, fiziksel nesnel arasındaki sınırları ortadan kaldıran ve onları birbirine bağlı ve birbirine bağımlı hale getiren unsurlardan oluşan kapsamlı bir karmaşık sistem olduğunu vurgulamaktadır. Kagermann (2013) bu perspektifi güçlendirerek 4ED'ni yedi kavramdan oluşan bir koleksiyon olarak tanımlamaktadır: akıllı fabrikalar, siber-fiziksel sistemler, kendi kendine organizasyon, dağıtım ve tedarikte yeni sistemler, ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinde yeni sistemler, insan ihtiyaçlarına uyum ve kurumsal sosyal sorumluluk. Bu da 4ED'ni sadece teknoloji odaklı değişimden ziyade, bir bütün olarak toplum üzerinde olumlu bir etki potansiyeline sahip yıkıcı yeniliklerle desteklenen sosyo-ekonomik sistemin bir dönüşümü haline getirmektedir (Xu ve diğerleri, 2018).

4EDbütünsel ve evrensel etkisiyle toplumsal bir dönüşüm olarak nitelendirilebilir. Schwab (2016)'ın vurguladığı gibi, getirdiği değişikliklerin genişliği ve derinliği tüm üretim, yönetim ve yönetim sistemini dönüştürebilir. Benzer şekilde Philbeck ve Davis (2019) "... yeni dünyanın siber-fiziksel sistemlerine dayalı yıkıcı niteliklerinin, hem kendimiz hakkında hem de değişimi nasıl bir işbirliği içinde, akıllıca ve insanlığın gelişmesini akılda tutarak yönettiğimiz hakkında yeni düşünme yolları gerektireceğini" gözlemlemektedir. Bu durum değerlerin ve ekonomik sistemin sosyo-ekonomik gelişme seyrinin yeniden değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bu da, 4ED'nin ekonomik ve sosyal sistemin bütünündeki karmaşıklıkta çok daha büyük bir artışa yol açtığını göstermektedir. Peki bu karmaşıklık ekonomik ve sosyal sistemde nasıl sonuçlar doğurmakta ve nasıl bir resim çizmektedir?

3.1. Kompleks Teknolojiler ve Bulanıklaşan Sınırlar

4ED ilk olarak sanal ve fiziksel dünyalar arasındaki sınırları bulanıklaştırarak karmaşıklığın artmasına neden olmaktadır. 4ED insan tüketimi için her zamankinden daha yüksek hızlarda işlenen bilgilerin çoğalmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum, sürekli geri bildirim ve çok daha fazla bilişsel yükün olduğu bir ortama yol açmaktadır. Öyle ki sınırların bu bulanıklaşması, insanlık duygumuz ve birbirimizle nasıl ilişki kurduğumuz hakkında sorular uyandırmaktadır. Örneğin, yeni teknolojik yeteneklerin nasıl kullanılması gerektiği ve istenmeyen yan etkilere yol açıp açmadığı hakkında sorular günümüzde ulusal ve uluslararası gündemi belirler hale gelmiştir.

Aynı zamanda 4ED'nin getirdiği değişim ve arttırdığı karmaşıklıktan dolayı en çok risk altında olan ve en çok etkilenen kişilerin hâlihazırda en savunmasız olanlar olduğu bilinci hızla artmaktadır. Bu tür soruları yanıtlamak için yeni eleştirel düşünme becerilerinin

geliştirilmesi gerekmektedir. Gerçekten de, yaklaşık (proxy) verilerinin çoklu riskleri, toplumsal cinsiyet verileri boşluğu, verilerin amaçlanmamış kullanımları ve sonuçları ve yanlışlıkla haksız veya irrasyonel önyargıların ortaya çıkması konusunda farkındalık artmaktadır. Aynı şekilde en çok risk altında olan ve en çok etkilenen insanların zaten kırılğan ve savunmasız kesimler olduğu konusundaki farkındalık da gelişmektedir. İnsan toplumunun bu yeni farkındalık düzeyi, sosyal adalet için daha fazla talebe yol açmaktadır.

3.2. Karmaşık İhtiyaçlar

İkinci olarak, 4ED müşterileri güçlendirerek daha karmaşık ihtiyaçlar yaratır. Popkova (2019)'ya göre 4ED daha üst düzey toplumsal ihtiyaçlara geçişi tetikleyen bilgi ekonomisi üzerine kuruludur ve kendini ifade etme, yeniliklerin yaratılması ve uygulanmasında maddi olmayan ihtiyaçların rolünü büyütür. Aynı zamanda hem genç (binyıl) kuşağın hem de giderek artan sayıdaki yaşlı kuşağın, tüketim deneyimine ürünlerin üzerinde değer vermeye başladığı görülmektedir (Daemrich, 2017: 262). Maddi olmayan ihtiyaçlara yapılan vurgu, mevcut insan potansiyelinin (emek, entelektüel ve yenilikçi) gerçekleştirilmesini sağladığı ve sürdürülebilirlik ve kriz önleme beklentileri ile ilgili olduğu için kritik öneme sahiptir.

Aynı zamanda 4ED, üreticiler ve müşteriler arasında doğrudan bir bağlantı sağlayarak daha güçlü sistem entegrasyonuna yol açmaktadır. Bu entegrasyon, müşteri taleplerine daha duyarlı değer zincirleri oluşturmakta ve dolayısıyla pazar gereksinimlerine daha kolay ve daha hızlı adapte olan iş modelleri gerektirmektedir. Bu gelişmeler, arz ve talebi birleştiren platformları destekleyen daha karmaşık dijital pazar modellerine gündeme getirmektedir.

3.3. Sektörel Sınırlardaki Belirsizlik

Üçüncü olarak, sektörel sınırlar da teknolojik değişikliklerle sürekli olarak sorgulanmakta ve bu durum endüstriler arasındaki sınırları belirsizleştirmektedir (Chang ve Andreoni, 2020). En temel düzeyde bile ürünler ve üretim sistemleri giderek daha karmaşık hale gelmektedir. Bu ortamda, işletmeler arasındaki sözleşmelerin niteliği ve gücü büyük önem kazanmaktadır. Gerçekten de, 4ED'nin etkisiyle, endüstri yapısı çok sayıda şirket arasında yüksek oranda dağılmış hale gelmiştir. Bu durum, ortaklarla işbirliği yoluyla değer yaratma eğiliminde olan yeni iş ve kurumsal modellerin geliştirilmesi için fırsatlar sağlamaktadır. Bu modeller, şirketlerin kaynaklarını genişleten karmaşık değer ağlarını (tedarikçiler, ortaklar, dağıtım kanalları ve koalisyonlar gibi) yaratmaktadır.

3.4. Endüstriyel Döngülerdeki Kısılma

Dördüncü olarak, 4ED bütün sistem için hem fırsatlar hem de zorluklar sunarak endüstriyel döngüleri kısaltmaktadır. Gerçekten de, 4ED kârlılığın düşmesine ve bu yeniçağda ayakta kalmaları için şirketler üzerinde aşırı baskıya neden olan malların / ürünlerin metalaşmasına olanak tanımaktadır (Schwab, 2016). Aynı zamanda, bilgi ve fiziksel yapılar arasındaki engelleri büyük ölçüde ortadan kaldırarak rekabet gücünün artmasına neden olmaktadır. Bu yeni ortamda, genellikle küresel dijital platformları araştırma ve geliştirme, satış, pazarlama ve dağıtım için manipüle eden yenilikçi rakipler tarafından yıkımlar başlatılabilmektedir (Shafa ve Husifi, 2017).

Bu genel tablo, özel varlıklara kaynak ayırmayı işletmeler için daha kritik ve karmaşık bir karar haline getirmektedir. Dahası, endüstriyel sistemin artan karmaşıklığı, artan bir kırılabilirliği de beraberinde getirmektedir (Brown, 2015). Özetle, 4ED gerçekten de değişkenliği, birbirine bağlılığı ve öngörülemezliği arttıran kaotik ve karmaşık sistemlerin özelliklerini göstermektedir.

4. Yeni Politikalar ve Yeni Yaklaşımlar

Yukarıda resmini çizdiğimiz 4ED'nin neden olduğu bu artan karmaşıklık, yeni devir için etkili politikaların belirlenmesinde hükümetler için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Söz konusu karmaşıklık bir yandan devletin rolüne meydan okuyup politika seçenekleri yelpazesini ve politika geliştirme ve uygulama süreçlerini etkilerken, diğer yandan bu politikaların başarısının ölçülmesini ve tanımlanma şeklini değiştirmektedir.

Bu nedenlerledir ki, yeni dönemde kalkınma artık sadece ekonomik büyüme ile ölçmenin doğru bir yaklaşım olmadığını vurgulamakta ve ilerlemeyi insan haklarını karşılamak için kaynakları kullanmak ile yaşam destek sistemlerini korumak arasında bir denge kurmakla ilişkilendirmektedir. Bu da beraberinde piyasaları, regülasyonları, finansal sistemi, kamu hizmetlerini yeniden tasarlamayı gerektirir. Bu bağlamda gündemimizi belirleyen temel soru, ülkelerin 4SD'nin getirdiği köklü dönüşüme hazır olup olmadığı ve bu dönüşümün şimdi ve gelecekte sosyal ve ekonomik olarak bir anlam ifade etmesinin nasıl sağlanacağı olarak ortaya çıkmaktadır (Zervoudi, 2020: 19).

Sisteme yönelik herhangi bir şok gibi, bu dönüşümün de belirsizlikleri ve dışsallıkları ortaya çıkarması ve bu piyasa aşırılıklarını düzeltmek için hükümet müdahalesini gerektirmesi beklenmektedir. Ancak 4SD'nin önceki sanayi devrimlerinden açıkça farklı olması, mevcut ekonomi politikası araç setinin, ülkelerin 4SD'den tam olarak yararlanmasına ve mevcut

sosyal ve ekonomik yapı üzerindeki yan etkilerini ortadan kaldırmasına yardımcı olma ihtimalinin düşük olduğu anlamına gelmektedir.

4.1. Farklı Ülkeler ve Farklı Sonuçlar

Daha önce de ifade edildiği gibi sanayi devrimleri otomatik veya anlık süreçler değildir; ekonomik sistemin derin bir dönüşümü gibi işlev görürler, ekonominin yapısını ve çıktı dağılımını zaman içerisinde değiştirirler (Alekssev ve diğerleri, 2019). Diğer bir deyişle, sanayi devrimleri her ülkeyi aynı şekilde etkilememektedir. Bu durum, bilgi ekonomisinin farklı aşamalarında olan modern ekonomik sistemlerdeki mevcut yapısal farklılıklardan da açıkça görülmektedir. Ulusların zenginliğindeki mevcut farklılıklar göz önüne alındığında, mutlaka tek tip ekonomik performansa yol açmadıkları aşikardır (Philbeck ve Davis, 2019). Schwab'ın (2016) belirttiği gibi, “yaklaşık 1,3 milyar insanın hala elektriğe erişimi olmadığı için 2ED henüz dünyanın %17'si tarafından tam olarak deneyimleşmemiştir. Bu, dünya nüfusunun yarısından fazlasının, çoğu gelişmekte olan dünyada yaşayan 4 milyar insanın internet erişiminden yoksun olduğu 3ED için de geçerlidir.” Çoğu durumda, yoksul ülkeler, ihtiyaç duyulan yapısal dönüşümü destekleyemedikleri için yoksul kalmaktadır.

Bu durum göz önüne alındığında, politika yapıcılar 4ED'nin dünya çapında gerçek bir ekonomik büyüme vektörü olmasını nasıl sağlayabilecekleri önemli bir sorunsal olarak gündeme gelmektedir. Özellikle üretim hacimlerinde benzeri görülmemiş büyümeye rağmen, modern teknolojilerin olanakları tüketim toplumunun ihtiyaçlarının artmasının gerisinde kaldığı (Lobova, 2019) ve küresel ekonomi hala 2008'deki mali krizden önce büyüme seviyelerine (%4.45 reel bazda) dönmek için mücadele ettiği düşünüldüğünde, bu sorunsalın politika yapıcılar için neden bu kadar kritik olduğu aşikâr hale gelmektedir. Gerçekten de, 3ED'nin körüklediği dinamik olarak genişleyen bilgi ekonomisinin, COVID-19 küresel ekonomik sistemi bir bütün olarak vurmada önce bile büyümesi yılda %2,5'e düştüğü göz önüne alınırsa buradaki vurgu kaçınılmaz hale gelmektedir (Feshinave diğerleri., 2019: 116).

4.2. 4ED'nden En Yüksek Düzeyde Faydalanmak

Bu bağlamda, 4ED'nin faydaları ancak ekonomiler, bu dönüşümden geçen toplumları sürdürmek için yeni iş hizmetleri ve zenginlik kaynakları üretebilecek küresel odaklı teknoloji şirketlerini geliştirebilirse tam olarak gerçekleştirilebilir görünmektedir. Peters & Jandric (2019: 9)'a göre “yeni işler yaratmadan, teknolojik işsizliğe maruz kalanların eğitilmesi, yalnızca azalan iş piyasalarında yeni bir “kazananlar” sınıfı yaratır”. Bu nedenle ekonomik

büyüme ve kalkınmayı sağlarken en geçerli sorulardan biri, 4ED'nin bir sonucu olarak işçilerin daha iyi mi yoksa daha kötü durumda mı olacağıdır.

Teknolojik işsizliğin uzun yıllar içerisinde kendini gösterebileceği ve bu nedenle de şirket, sektör veya ülke düzeyinde insanların nasıl ve ne zaman işlerini kaybedeceğini bilinmediği açıktır. Tam olarak hangi yeni işlerin yaratılacağını bilinmediği de aşıkardır. Yine de bilinen şey, COVID 19'un dünya genelinde yeni teknolojilerin ve yeni çalışma uygulamalarının benimsenmesi için hızlandırıcı görevi gördüğüdür.

Gerçekten de, bu teknolojilerin benimsenmesine atfedilebilecek önemli ekonomik büyüme ve zenginlik yaratımının elde edilmesiyle desteklenen “yeşil, esnek, kapsayıcı ve sürdürülebilir toparlanma” üzerinde yenilenmiş ve daha güçlü bir odaklanma söz konusudur. Ayrıca, doğru sosyal politikaların eş zamanlı olarak benimsenmemesi durumunda, bu iyileşme sürecinin “kapsayıcı” yönünün eşitsizlikte beklenen artışla başa çıkmak için bir “olmazsa olmaz” olarak giderek daha fazla benimsendiği görülmektedir.

Bu durumda, eski sektörlerden yeni ve genişleyen sektörlerle geçişi en iyi yöneten ve meritokrasi taahhütlerine dayalı olarak bilgi ve uzmanlığı artırmak için yetenekleri çeken ekonomiler, yüksek işsizlik ve büyüyen eşitsizliklerle mücadele ederken daha yüksek potansiyel büyüme yaratmada avantajlar yaratacaktır (Borg, 2016; Cantemir, 2016). Aynı zamanda, “iyi” bir iş geleceği politikaları tasarlamak, çözümler geliştirmeden ve dağıtmadan önce sorunlar hakkında kapsayıcı ve geniş kapsamlı bir tartışmayı gerektirmektedir (Brown &Verhulst, 2020).

4.3. Sosyal Politikaların Artan Önemi

Şuana kadar ki değerlendirmeleri birlikte ele almak, yeni ekonomik gerçekliğe başarılı geçişin, 4ED'ne bağlı potansiyel sosyal risklerin nasıl ortadan kaldırıldığı veya en aza indirildiği tarafından da belirlendiğini ortaya koymaktadır (Lonovave diğerleri, 2019). Bu durum, işçi destek sistemlerini modernleştirmenin ve tüm istihdam geçmişlerine sahip işçilere, ancak özellikle kadınlar ve yarı zamanlı veya kayıt dışı çalışanlara sosyal koruma sağlamanın ekonomik ve sosyal maliyetlerini ve faydalarını anlamayı zorunlu kılmaktadır (Brown ve Verhulst, 2020). Ayrıca işgücü piyasasını ve toplumu 4ED'nin olumsuz etkilerinden korumak için yasal boşlukları belirleme ve doldurma ihtiyacı da artmaktadır.

Yukarıda açıklanan durum, sosyal güvenlik sistemlerinin modernize edilmesini ve işgücü üzerindeki vergilerin azaltılmasını 4ED'nin en önemli politika sonuçlarından biri haline getirmektedir (Borg, 2016). Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler, işçilerin üretkenliğini ve

yaşam standartlarını artıran, yeni teknolojileri memnuniyetle karşılarken işçileri koruyan sosyal güvenlik ağlarını nasıl oluşturabileceklerini düşünmektedirler (Brown ve Verhulst, 2020).

Bu çabalar, vatandaşların hükümetlerden kaliteli hizmet sunumunu talep ettiği, e-katılımı kolaylaştırmada temel olan sosyal ağlar aracılığıyla görüşlerini ifade ettiği ve böylece hükümetlerin sosyal hesap verebilirliğinin arttığı bir dönemde ortaya çıkmaktadır (Shafa ve Husifi, 2017). Vatandaşlar artık gelişme ve ilerlemenin farklı şekilde tanımlanmasını ve daha adil ve çevreye duyarlı koşulların yaratılmasını beklemektedirler.

Bu bağlamsa karar verme ve kaynak tahsisi süreçlerinde ve sosyal bilincin ifasında için yeni bir pusula olarak refah yaklaşımını giderek daha fazla desteklemektedirler (Plough, 2021). Bu durum, teknolojilerin geliştirildiği ve kullanıldığı etik koşulların yanı sıra yasal ve yönetim çerçevelerini kimin belirlediği ve bu kararları nasıl daha demokratik hale getirebileceğimiz konularında bazı temel sorulara yol açmaktadır (Brown ve Verhulst, 2020).

Bu aşamada, iki önemli kavram hakkında kısa bir parantez açmak önemlidir: refah yaklaşımı ve bilişsel kapitalizm.

4.3.1. Refah Yaklaşımı

Refah yaklaşımı, insanların, toplumların ve gezegenin gelişebileceği bir gelecek yaratmak için refahı önemli olanın amacı ve ölçüsü olarak belirleyerek, insanların bu alanda nasıl bir performans gösterdiğini araştıran geniş ve bütünsel bir bakış açısıdır. Plough (2021) refah yaklaşımını, ilerlemeyi tanımlamanın ve insanlar ve topluluklar için en önemli olan şeylere dayalı politika ve uygulamaları yönlendirmenin bir yolu olarak görmektedir. Amaç duygusu, ait olma ve yaşam doyumu gibi sosyal ve duygusal ihtiyaçları içermektedir. Para ve tüketimin ilerlemenin tek yolu olduğu fikrinden uzaklaşarak neyin önemli olduğuna dair daha bütüncül bir görüşe işaret etmektedir. Örneğin, bazı şehirler ve ülkeler, politika belirlemek ve ilerlemeyi ölçmek için refah göstergelerini kullanmaya başlamışlardır. İlerlemeyi yeniden tanımlayarak, bu uluslar ve genel olarak toplum ilerleme arayışının ne olduğunu kökten değiştirebilme potansiyeline sahiptir.

4.3.2. Bilişsel Kapitalizm

Bilişsel kapitalizm ya da bilişsel-kültürel ekonomi, yeni ekonomide çalışmanın, fiziksel, bedensel ya da el emeğinden ziyade giderek artan bir şekilde "bilişsel" ya da "entelektüel" olan fikirlere, bilgilere, becerilere ve yeteneklere bağlı olduğu önermesiyle başlar. Fordizmden bir kopuşun ve kapitalizmin yeni bir aşamasının sinyalini verirken, eğitim ve

dijital emek için önemli sonuçlar doğurur (Peters ve Jandric, 2019). Dikkati “servet üretiminin yeni vektörleri” üzerindedir.

Bu çerçevede, servet üretimi, doğrudan insanoğlunun ilişkisel, duygusal ve beyinsel yetilerinin kullanılmasından kaynaklanan, maddi olmayan varlıklar veya unsurlar etrafında toplanmıştır. Bu anlamda, yüksek derecede ilişkisel etkinlik gerektirir ve bu nedenle zorunlu olarak ağ bağlantılı bir gerçekliktir. Ayrıca, maddi olmayanın ancak maddi bir sürece anlam vermesi durumunda değer ürettiğini de kabul etmektedir. Klasik politik ekonomi teorilerinin günümüzün ekonomik gerçeklerini (yani değer üretimini, serveti ve dünya ekonomik sisteminin karmaşıklığını) anlamak için artık yeterli olmadığını ve mevcut ekonomi politikası araç setinin insanlığı bekleyen ister ekolojik ister sosyal olsun zorluklarla başa çıkamamızı sağlayamadığını vurgulamaktadır.

Bu kavramların her ikisi de 4ED bağlamında “insan sermayesi” kavramında “yaratıcı ve sosyal açıdan bilinçli olana” doğru bir dönüşüme işaret etmektedir (Kolesnichenkove diğerleri, 2019). Aynı şekilde, her iki kavram da 4ED'nin bir sonucu olarak artan eşitsizlik konusundaki endişeyi ve 4ED'nin bir avantajı olarak ilerleme arayışının yönünü güçlü bir şekilde etkileyen sosyal bilincin geliştirilmesini ve küresel değerlerin değişmesini yansıtmaktadır. Bu da insanları ilerlemenin anahtarı olarak “yaratıcı insan sermayesi” şeklinde ekonomi politikalarını merkeze yerleştirmekte ve 4ED için çok önemli bir hızlandırıcı konumuna getirmektedir.

Gerçekten de, 4ED için yeni eğitim modeli ekonomik sistemi düşünürken rasyonel bireyden (homo economicus) bilişsel bağımsızlığa ve yeni bilgi edinme yeteneğine sahip olan işbirlikçi bireye (homo collaboran) dönüşüme ihtiyaç duymaktadır (Vodenkove diğerleri, 2019). Aynı ilkeye dayalı olarak eğitim ve öğretim sisteminin dönüşümü ancak genellikle tam teşekküllü kümelerle ilişkilendirilen iş dünyası ve akademi arasındaki yakın işbirliği ile gerçekleştirilebilir (Götz, 2019: 77). Bilgi odaklı eğitimden etkinlik odaklı eğitime geçişle birlikte yetkinlik temelli eğitim yaklaşımı örgün eğitim kurumları ve işletmeler arasındaki sosyal diyalogu artırmak ve eğitim alanı ile işgücü piyasası arasındaki işbirliğini artırmanın ve koordinasyon eksikliği sorununu çözenin bir aracı olarak kabul edilmektedir (Vodenko, 2019).

4.4. Toplum 5.0

4ED bir yandan dijital ve internet teknolojilerinin yaygın olarak kullanıldığı bir toplum, ilerici kamuoyu ve toplumun ve iş dünyasının yeniliğe dayalı gelişmeyi ve beraberindeki riskleri

kabul etmeye hazır olma eğilimini gerektirmektedir (Sozinova, 2019: 136). Aslında, 4ED'nin ortaya çıkışı, toplumun modernleşmesiyle, yani bilişim ve dijitalleşme süreçleriyle, düşüncenin rasyonelleştirilmesiyle, yönetimdeki değişikliklerle ve toplumsal alanlarda bilim, eğitim ve yeniliğin artan rolü ile ilişkilidir. Öte yandan ise, daha şimdiden politika ve iş alanlarında etkisini göstermeye başlayan daha müreffeh, insan merkezli bir toplumun gelişimi için bir katalizör görevi görmektedir.

Bunun en güzel örneği Nisan 2016'da Japonya Hükümeti'nin, siber alan (sanal alan) ve fiziksel alan arasında yüksek derecede yakınlaşma sağlamayı amaçlayan gelişmiş bir hizmet platformuna dayalı refah ve ortak bir toplumsal altyapı sağlamak için “Toplum 5.0” veya “Süper Akıllı Toplum” girişimidir (Onday, 2019). Benzer şekilde, günümüzün başarılı işletmesi sadece karlılığıyla değil, aynı zamanda toplumsal katkısıyla da karakterize edilmektedir. Ekolojik sorumluluk kavramı, şirketleri giderek çevresel açıdan sürdürülebilir iş modellerine doğru yönlendirmektedir. Bu modeller, değer önerisinin ve müşteri ilişkisinin değişmesine neden olmakta ve aynı zamanda tedarik zincirini etkilemektedir (Kumar ve diğerleri, 2019).

Öte yandan, kişisel yaşamın gizliliği ilkelerinin ihlali, gizli veya kişisel bilgiler, veri koruma seviyesinin düşürülmesi, algoritmalarla ilgili olası etik çatışmalar ve sistemik ayrımcılık, dijital dünya ile ilişkili eşitsizlik, siber saldırı ve bilgisayar korsanlığı riskinin artması, algoritmaların görünmezliğinden kaynaklanan hesap verebilirlik endişeleri ve yanlış bilgilerin yayılması günlük tartışmalara şimdiden hakim olmaya başlamıştır. Benzer şekilde, yeni teknolojiler, tasarımcılarının değerlerini somutlaştırdıkları ve kullanıcılarının isteklerini yansıtıp kısıtladıkları için kodlanmış önyargılar aracılığıyla topluma ve bireylere etki etmektedirler. Çözüm tasarlama ve sunmada yapay zekâyı kullanan kuruluşlar, bu önyargıların güçlendirilmesinden kaçınmaktan sorumludur (Philbeck ve Davis, 2019).

Bu nedenle, dünyanın dört bir yanındaki politika yapıcıları bazı istenilen özellikler için yeni teknolojilerin aşırı manipülasyonunu önlemek ve dünyadaki ve toplumlardaki ahlaki değerlerin çeşitliliği göz önüne alındığında karmaşık karar verme süreçlerine ahlaki akıl yürütme kodunu yerleştirmek için yönergeler, düzenlemeler ve etik sınırlar oluşturma konusunda büyük zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu çerçevede de, dijital ekonominin kurulması için normatif ve yasal temellerin oluşturulması, hukukun modernizasyonu ve dijital ekonominin risk bileşeninin azaltılması için bilgi güvenliğinin sağlanması, ekonomik süreçlerin yeterli ölçüde düzenlenmesi ve kontrolü için kritik hale gelmektedir (Lonova, 2019).

5. Politika Yapım Sürecinden Beklentiler

Bütün bu gelişmeler, vatandaşların hükümetlerden kaliteli hizmet talep ettiği ve e-katılımı kolaylaştırmada temel olan sosyal ağlar aracılığıyla görüşlerini ifade ettiği ve böylece hükümetlerin sosyal hesap verebilirliğini artırdığı bir dönemde yaşanmaktadır (Shafa ve Husifi, 2017). Politika yapımcılarının çalışma yöntemlerini değiştirmeleri ve hem işletmelere hem de topluluklara daha iyi politika çözümleri ve kamu hizmetleri sağlamalarını beklenmektedir. Bu nedendir ki, günümüzde ortak yarar, kapsayıcılık, küresel dayanışma, sosyal ve çevresel fayda ve sorumluluk, kamu kararlarının ve müzakerelerinin karşılaması gereken yeni kriterler haline gelmiştir.

Bu çerçevede, 4ED insanların entelektüel potansiyelinin tamamını açarak, toplumda bilginin değerini arttırmakta, kapalı-döngü üretimi ve dolayısıyla sürdürülebilir iş modellerini mümkün kılmakta, ekonomik sistemde sosyal kalkınma göstergelerinin değerini yükseltmektedir (Bogoviz, 2019; Sozinova, 2019). Bunun anlamı ise bu yeni çağda sosyal refah ve insan refahının teknolojinin olumlu etki potansiyelini gerçekleştirmesinde merkezi hale gelmesidir.

Bu gelişmeler aynı zamanda kurumların toplumları dinlemesi ve insanların inandığı ve güvenebileceği politikalar ve programlar oluşturmak için toplumun içgörülerini ve uzmanlığını kullanması gerektiği anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, bireylerin, tabandan gelen örgütlerinin ve politika yapımcıların el ele çalışması için eş-yönetişim kapasitesine yatırım yapılması gerekmektedir (Shah ve Gilman, 2021).

Aynı şekilde, Rodrik (2008) ekonomik yapılarını dönüştürmede başarılı olan ülkeler bunu yaparken güçlü kurumsal kapasitelerinden güç aldığı altını çizmektedir. Bu dönüşüm genellikle, son derece etkili yönetim düzenlemelerinin getirilmesini veya ekonominin devlet yönetiminin etkinliğini artırmak için yeni kurumların oluşturulmasını içerir. Bu bağlamda, hükümetler için, herkesin 4ED'nin faydalarından yararlanmasını sağlarken, yenilikçilerin ve yatırımcıların rekabet etmesine ve zenginlik yaratmasına olanak tanıyan koşulların belirlenmesi çok önemli hale gelmektedir.

Bu çerçevede yönetişimin rolü, hızla değişen ve veriye dayalı analitik çağda daha da önem kazanmaktadır. Bu nedenle hükümetlerin, etkinliklerini sağlamak için politika oluşturma ve uygulamada yönetişime yönelik daha yenilikçi yaklaşımlar benimsemeleri gerekmektedir. Bu ise, “kurumların rollerinin ve vatandaşlar ile hükümetler arasındaki etkileşimlerin temelden yeniden düşünülmesini” anlamına gelmektedir (WB, 1998: 30). Aslında, “4ED'ni yönlendiren teknolojilerin karmaşıklığı ve etkilerinin genişliği, tüm paydaş gruplarının yenilikçi yönetim yaklaşımları üzerinde birlikte çalışması gerektiğini” göstermektedir (WEF: 2017). Bu işbirliği yalnızca 4ED tarafından tetiklenen dönüşümün yaşamları olabildiğince kapsayıcı ve anlamlı

şekillerde iyileştirmesini sağlamak için değil, aynı zamanda toplumlar ve ekonomiler için daha büyük imkânların ortaya çıkmasını teşvik etmek için de gerekmektedir.

Gerçekten de, 4ED'ne başarılı bir geçiş, tüm ilgili tarafların çaba ve girişimlerinin güçlü koordinasyonunun yanı sıra gerekli kurumsal önlemlerin zamanında alınmasını ve geçiş sürecinin yönetimi için devlet politikalarının yeterliliğini gerektirmektedir (Gnezdov ve diğerleri, 2019). Moreau (2004) bu nedenle, öğrenilenlere tepki verebilen kurumlar arasında kurumsal yapılar oluşturmak ve sürdürülebilir etkileşim ve ilişkiler geliştirmenin bir zorunluluk olduğunu ifade eder. 4ED'nin ilerlemesini etkin bir şekilde yönlendirmek ve bundan tam olarak yararlanmak için işletmeler, iş ve araştırma enstitüleri, iş meclisi olarak büyük pazar deneyimine sahip kişiler ile kamu, bölgesel ve yerel makamlar arasındaki işbirliğini destekleyen yeni organizasyonel ve kurumsal yapılara ihtiyaç bulunmaktadır (Zervudi, 2020).

Schwab (2016)'ın belirttiği gibi, “[4ED]'ne verilen yanıt, kamu ve özel sektörden akademik ve sivil topluma kadar küresel politikanın tüm paydaşlarını içeren entegre ve kapsamlı olmalıdır”. Adendorf et.al. (2018: 2) da bu ifadeyi destekleyerek “4ED ile ilgili temel ilerlemelerin, sorunların ve olası çözümlerin şeffaf bir şekilde tartışılmasını sağlamak için sosyal ortaklar arasında düzenli bir diyalogun” önemini vurgulamaktadır. Pianta (2015: 141) da bu görüşlere katılmakta ve “...kamu kaynaklarının kullanımına yönelik önceliklere dayalı, daha demokratik, farklı toplumsal çıkarları içeren, sivil toplum ve sendikal seslere açık karar alma mekanizmaları'na” duyulan ihtiyacın altını çizmektedir. Benzer şekilde, Landesmann (2015: 137), “...politika oluşturma ve yürütmenin tüm seviyelerde (bölgesel, ulusal ve uluslararası) gerçekleşmesi gerektiğini” vurgulamaktadır. Gerçekten de, Nowak (WEF, 2017'de) işbirliğini bu yeni çağda “insanlığı kurtaracak tek şey” olarak tanımlamaktadır.

4ED'nin neden olduğu artan karmaşıklık aynı zamanda ekonomik sistemlerin geliştirilmesi için doğru politikaların benimsenmesi ve uygulanmasının sağlanmasında sistem düşüncesi, ekosistem geliştirme, çevik yönetim modellerinin kullanılmasına yönelik artan bir ihtiyacı da ortaya çıkarmaktadır. Bu yeni ortamda, hükümetlerin ekonomik, sosyal ve politik sistemleri şekillendirme yeteneği, toplumdaki diğer aktörlerle birlikte çalışma ve bu aktörlerin birlikte iyi çalışmasını ve devam eden dönüşüm için kolektif sorumluluk alabilmelerini sağlama yeteneklerine bağlıdır (WEF, 2017).

Sonuç

Ekonomik gelişme ile toplumu, normlarını ve kurumlarını ve içindeki etkileşimleri de etkileyen teknolojik ilerleme arasındaki güçlü bağ, 4ED'ni, önceki endüstri devrimleri gibi, modern küresel ekonominin gelişimini teşvik etmek ve stratejik hedeflerine ulaşılmasını sağlamak için bir katalizör haline getirmektedir. Bu bağlamda, 4ED insan odaklı bir yaklaşımla ekonomik sistemler üzerinde temel bir etkiye sahip olarak stratejik hedeflerine ulaşılmasını sağlama potansiyeline sahip görülmektedir.

Ancak sanayi devrimlerinin tüm küresel ekonomik sistem genelinde mutlaka sürdürülebilir kalkınma ve fırsat eşitliği getirmediği için, 4ED'nin bu ilerici etkisinin kesin değildir. Etkin bir şekilde yönetilmezse, daha önceki endüstri devrimleri gibi bazı ekonomik sistemlerde çok yoğun bir şekilde başlayıp gelişerek en büyük avantajları yaratırken, diğer ekonomilerde dezavantajlarla dönüşebilir.

Bu aşamada 4ED'nin gündeme getirdiği artan karmaşıklığın politika yapım süreçlerine etkisi gittikçe artan bir öneme sahip görünmektedir. Artan karmaşıklık sadece devletin rolüne meydan okumakla ve politika seçimleri yelpazesini ve genel politika geliştirme ve uygulama sürecini etkilemektedir. Ekonomik sistemlerin artan karmaşıklığı ve daha yüksek düzeyde işbirliği, birlikte oluşturma ve birlikte belirleme, daha esnek, duyarlı ve kapsayıcı yönetim modellerine vurgu yaparak politika oluşturma sürecinin doğasını değiştirmektedir.

Burada özellikle politika oluşturma sürecinin katılımcı niteliği ve yaygın iş birliği karakteri günümüzde toplumsal düzeyde eşitlikçi ve adaletli bir yaklaşımın yapıtaşlarını oluşturmaktadır. 4ED'nin dünya genelindeki toplumlara adil ve sürdürülebilir bir şekilde fayda sağlaması için toplumun ortak çıkarlarının gözetilmesi ve uzun vadeli sosyal refahın sağlanması ilkesiyle küresel düzeyde çabalarının birleştirilmesini ve koordinasyonunu gerektirmektedir.

Aynı şekilde, 4ED'nin farklı ekonomik sistemlerdeki gelişimini ve uygulamasını yönlendirmede düzeltici eylemlerin ve politika yapıcılarının rolü daha da önemli hale gelmektedir. Özellikle, kilit bir ekonomik politika hedefi olarak, ekonomik sistemin şimdi ve gelecekte istenmeyen ve geri döndürülemez yörüngelere kilitlenmesini önlemek için esnekliğini ve çeşitliliğini koruma gerekliliği gündeme gelmektedir.

Kaynakça

Acemoglu, Daron & James A Robinson (2012), "Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity&Poverty", Profile Books Ltd., Suffolk

Adendorff, Christian, UnathiLutshaba and Amy Shelver (2018), “Policy Implications of the 4th Industrial Revolution for Cultural and Creative Economy”, South African Cultural Observatory, (Çevrimiçi)<https://www.southafricanculturalobservatory.org.za/download/459>, 30 May 2020

Alekseev, Alexander N., Elena V. Buraeva, Elena V. Kletskova and Natalia A. Rykhtikova (2019), “Stages of Formation of Industry 4.0 and the Key Indicators of Its Development” in Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century, Ed. Popkova et al., Springer, Online Publication, Volume 169

Audretsch, David B. (2019), “Developing Strategies for Industrial Transition”, Background Paper for and OECD/ EC Workshop on 15 October 2018 within the workshop series “Broadening Innovation Policy: New Insights for Regions and Cities”, Paris

Bogoviz, Aleksei V., Tatiana I. Gulyaeva, Elena I. Semenova and Svetlana V. Lobova (2019a), “Transformation Changes in the System of Professional Competences of a Modern Specialists in the Conditions of Knowledge Economy’s Formation and the Innovational Approach to Training” in Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century, Ed. Popkova et al., Springer, Online Publication, Volume 169

Borg, Anders (2016), “How will the Fourth Industrial Revolution affect Economic Policy?”, World Economic Forum, (Çevrimiçi) <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/how-will-the-fourth-industrial-revolution-affect-economic-policy/>, 30 November 2020

Brown, Cynthia Stokes (2015), “The Industrial Revolution: Fossil Fuels, Steam Power, and the Rise of Manufacturing”, Big History Project, Khan Academy,(Çevrimiçi) <https://www.khanacademy.org/partner-content/big-history-project/acceleration/bhp-acceleration/a/the-industrial-revolution>, 20 June 2020

Brown, Jeffrey and Stefaan Verhulst (2020), “10 Questions That Will Determine the Future of Work”, Brink The Edge of News, (Çevrimiçi) <https://www.brinknews.com/ten-questions-that-will-determine-the-future-of-work-coronavirus/>, 9 January 2021

Brynjolfsson, Erik and Andrew McAfee: “The Second Machine Age: An Industrial Revolution Powered by Digital Technologies”, MIT Center for Digital Business, 2011

Cantemir, Dimitrie (2016), “Challenges of the Fourth Industrial Revolution”, Knowledge Horizons – Economics, Vol. 8, No.1, pp. 57-62

Chang, Ha-Joon and Antonio Andreoni (2020), “Industrial Policy for 21st Century”, Development & Change, Vol. 51, No.2, pp. 324-351

Christensen, Clayton M., Scott D. Anthony & Erik A. Roth (2004): “Seeing What’s Next: Using the Theories of Innovation to Predict Industrial Change”, Harvard Business School Press, Boston

Daemmrich, Arthur (2017), “Invention, Innovation Systems, and Forth Industrial Revolution”, Technology & Innovation, Vol. 18, pp. 257-265

Feshina, Stella S., Oksana V. Konovalova and Nikolai G. Sinyavsky (2019):

“Industry 4.0—Transition to New Economic Reality” in *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Ed. Popkova et al., Springer, Online Publication, Volume 169

Fonina, Tatiana B., Inna V. Mishchenko, Valentina V. Latysheva and Iraida N. Romanova (2019), “The Approach to Managing the Development of Industry 4.0 in the Conditions of Knowledge Economy’s Formation for Implementation of the Optimal Scenario” in *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Ed. Popkova et al., Springer, Online Publication, Volume 169

Gnezdova, Julia V., Elena N. Rudakova and Olga P. Zvyagintseva (2019), “Systemic Contradictions of Modern Economic Systems That Hinder Formation and Development of Industry 4.0 in the Conditions of Knowledge Economy’s Formation and Methods of Overcoming Them” in *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Ed. Popkova et al., Springer, Online Publication, Volume 169

Götz, Marta (2019), “The Industry 4.0 Induced Agility and New Skills in Clusters”, *Foresight and STI Governance*, Vol. 13, No.2, pp. 72-83

Kolesnichenko, Elena A., Yana Y. Radyukova and Nikolai N. Pakhomov (2019), “The Role and Importance of Knowledge Economy as a Platform for Formation of Industry 4.0” in *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Ed. Popkova et al., Springer, Online Publication, Volume 169

Kumar, Kaushik, Divya Zindani & J. Paulo Davim (2019), “Industry 4.0: Developments Towards the Fourth Industrial Revolution”, Springer, Singapore

Kuzmenko, Olha and Victoria Roienko (2017), “Nowcasting income inequality in the context of the Fourth Industrial Revolution”, *SocioEconomic Challenges*, Volume 1, Issue 1, pp.5-12

Lobova, Svetlana V., Natalia V. Bykovskaya, Irina M. Vlasova and Olga V. Sidorenko (2019), “Successful Experience of Formation of Industry 4.0 in Various Countries” in *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Ed. Popkova et al., Springer, Online Publication, Volume 169

Moreau, Francois (2004), “The role of the state in evolutionary economics”, *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 28, pp. 847-874

Onday, Ozgur (2019), “Japan’s Society 5.0: Going Beyond Industry 4.0”, *Business and Economics Journal*, Vol. 10, Issue 2, pp.1-6

Papyshev, G.D. (2017), “Impact of Industry 4.0 on Sustainable Development”, *International Journal of Humanities and Natural Sciences*, Vol. 7, pp. 121-155

Peters, Michael A. and Petar Jandric (2019), “Education and Technological Unemployment in the Fourth Industrial Revolution” in *The Oxford Handbook of Higher Education Systems and University Management*, Ed. Gordon Redding et.al., Oxford University Press, Online Publication - July

Pianta, Mario (2015), “What is to be Produced? The Case for Industrial Policy”, *Review of European Economic Policy*, Volume 50, May/ June, Number 3, pp.139-145

Philbeck, Thomas and Nicholas Davis (2019), “The Forth Industrial Revolution: Shaping A New Era”, *Journal of International Affairs*, Vol. 72, No.1, Fall/ Winter

Plough, Alonzo (2021), “Nations Pursuing a Well-Being Approach- Expanding the Definition of Progress”, (Çevrimiçi) https://ssir.org/books/excerpts/entry/nations_pursuing_a_well_being_approach, 30 January 2021

Popkova, Elana G., Yulia V. Ragulina and Aleksei V. Bogoviz (2019), “Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century”, Online Publication, *Studies in Systems, Decision and Control*, Volume 169, Springer

Pretorius, Thys (2016), “Forth Industrial Revolution: Promise or Peril”, (Çevrimiçi) <http://www.mba.co.za/article.aspx?s=51&a=6256>, 20 June 2020

Ragulina, Yulia V., Alexander N. Alekseev, Irina V. Strizhkina and Arseniy I. Tumanov (2019), “Methodology of Criterial Evaluation of Consequences of the Industrial Revolution of the 21st Century” in *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Ed. Popkova et al., Springer, Online Publication, Volume 169

Rodrik, Dani (2008), “Industrial Policy: Don’t Ask Why, Ask How””, *Middle East Development Journal*, Demo Issue, pp. 1-29

Schwab, Klaus (2016), “The Forth Industrial Revolution: What It Means, How to Respond”, (Çevrimiçi) <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond>, 15 November 2019

Shafa, E. and C. Hofisi (2017), “Challenges and Opportunities for Public Administration in the Furth Industrial Revolution”, *African Journal of Public Affairs*, Vo.9, No.9, pp. 203

Shah, Sonal and Hollie Russon Gilman (2021), “Rebuilding Trust in American Institutions”, (Çevrimiçi) https://ssir.org/articles/entry/rebuilding_trust_in_american_institutions?utm_source=Enews&utm_medium=Email&utm_campaign=SSIR_Now#, 30 January 2021

Sozinova, Anastasia A. (2019), “Causal Connections of Formation of Industry 4.0 from the Positions of the Global Economy” in *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Ed. Popkova et al., Springer, Online Publication, Volume 169

Stiglitz., Joseph E. (2017), “Industrial Policy, Learning, and Development” in “The Practice of Industrial Policy: Government-Business Coordination in Africa and East Asia”, Ed. John Page and Finn Tarp, Oxford Univeristy Press, Oxford, pp. 23-39

Vodenko, Konstantin V., Maria A. Komissarova and Mikhail M. Kulikov (2019), “Modernization of the Standards of Education and Personnel Training Due to Development of Industry 4.0 in the Conditions of Knowledge Economy’s Formation” in *Industry 4.0: Industrial Revolution of the 21st Century*, Ed. Popkova et al., Springer, Online Publication, Volume 169

Xu, Min, Jeanne M. David and Suk Hi Kim (2018), “The Fourth Industrial Revolution: Opportunities & Challenges”, *International Journal of Financial Research*, Volume 9, Number 2, pp. 90-95

World Bank (1998), “World Development Report 1997: The State in the Changing World”, *IDS Bulletin*, Vol. 29, No. 2

World Economic Forum (2017) “Agile Governance: Reimagining Policy-making in the Forth Industrial Revolution”. WEF White Paper

Zervoudi, Evanthia K. (2020), “Fourth Industrial Revolution: Opportunities, Challenges, and Proposed Policies”, in *Industrial Robotics – New Paradigms*

GÜÇ DENGESİ BAĞLAMINDA RUSYA'NIN AZERBAIJAN- ERMENİSTAN ÇATIŞMASINDAKİ ROLÜ

Yadigâr NAGİYEV*

Özet

Bu araştırmanın temel amacı, Rusya'nın Azerbaycan – Ermenistan çatışmasındaki rolünü, güç dengesi kavramı, Rusya'nın Güney Kafkasya politikası, Rusya'nın Azerbaycan ve Ermenistan ilişkileri, tarihsel bulgular ve olaylar bağlamında açıklamaktır. Temelleri 1828-1829 yıllarında İran ve Osmanlı ile imzalanan Türkmənçay ve Edirne antlaşması sonrası kendisine bölgesel destek kazanmak isteyen Rusya'nın Osmanlı ve İran bölgesinden Ermenileri Karabağ bölgesine iskanı ile başlayan Azerbaycan – Ermenistan çatışması, 1988 yılı Gorbaçov'un uyguladığı liberal politikalar, Karabağ Ermenilerinin bölgede yaşayan Azerbaycanlıları katletmesi, göçe tabi tutması ve fildi Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'ni ilanı ile başlamıştır. Çatışmanın başladığı ilk günlerden Rusya, Güney Kafkasya politikası doğrultusunda Azerbaycan ve Ermenistan üzerinde çözülmesi zor güç dengesi sistemi oluşturmuştur. Bu sistem doğrultusunda, Güney Kafkasya bölgesinde kapasite dağılımında etkin kontrole sahip Rusya, I ve II Karabağ Savaşı sürecinde olduğu gibi taraflardan birinin güçlenmesi veya itaatsizliği durumunda bu tarafı diğeri ile dengelemekte ve bölgedeki kapasite dağılımını bozmak isteyen bölgesel ve küresel aktörleri 2008 Rusya – Gürcistan savaşı örneğinde olduğu gibi engellemektedir.

Anahtar Kelimeler: Güç Dengesi Kavramı, Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Güney Kafkasya

THE ROLE OF RUSSIA IN THE AZERBAIJAN-ARMENIA CONFLICT IN THE CONTEXT OF THE BALANCE OF POWER

Abstract

The main purpose of this research is to explain the role of Russia in the Azerbaijan-Armenia conflict in the context of the concept of balance of power, Russia's South Caucasus policy, Russia's relations with Azerbaijan and Armenia, historical findings and events. Azerbaijan-Armenia conflict, which started with the resettlement of Armenians from the

* Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Öğrencisi, nagiyevyadigar@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-0778-8510

Ottoman and Iranian regions to the Karabakh region by Russia, who wanted to gain regional support after the Turkmenchay and Edirne agreements signed with Iran and the Ottoman Empire in 1828-1829, the liberal policies implemented by Gorbachev in 1988, the Karabakh Armenians in the region. It started with the massacre and migration of the living Azerbaijanis and the declaration of the Nagorno-Karabakh Republic. From the first days of the conflict, Russia, in line with its South Caucasus policy, created a system of power balance that is difficult to resolve over Azerbaijan and Armenia. In line with this system, Russia, which has effective control over the distribution of capacity in the South Caucasus region, balances this side with the other in case of strengthening or disobedience of one of the parties, as in the I and II Karabakh War, and regional and global actors who want to disrupt the capacity distribution in the region, as in the 2008 Russia-Georgia war as it prevents.

Keywords: Balance of Power Concept, Russia, Azerbaijan, Armenia, South Caucasus

Giriş

30 yılı aşkın süredir devam eden Azerbaycan – Ermenistan çatışması her iki devletin ekonomisine verdiği zarardan ziyade Güney Kafkasya bölgesinin gelişimi ve güvenliği için de birer tehlike oluşturmaktadır. Taraflar arasında süre gelen sorunun ilk ortaya çıkışı 19 yüzyılda Rusya'nın İran ve Osmanlı ile bu güçlerin kendisine bir daha saldırmaması için imzaladığı Türkmençay ve Edirne antlaşmaları sonrası Ermenileri bu devletlerden Karabağ'a iskân ettirmesi ile başlamış, uygulanan iskân politikaları sonrası halklar arasında karşı durmaların ve Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı katliamların düzenlendiği gözlemlenmiştir. Rusya Çarlığı sonrası her ne kadar bu halklar kendi devletlerini kurmuş ve Zakafkasya Seymi dâhilinde bir dönem iş birliği yapmış olmalarına ve hatta 1918 Azerbaycan hükümetinin başkentsiz kalan Ermeni yönetimine İrevan (Revan) şehrini vermesine karşın bir türlü ilişkiler gelişmemiştir. İster SSCB döneminde isterse de SSCB sonrası Rusya her iki halk (devlet) arasında hakem rolü oynasa da daha çok iki devlet üzerinde etki kura bilmek için birer güç dengesi sistemi oluşturmuştur. Özellikle, SSCB dağılması sonrasında Güney Kafkasya'da oluşan anarşik uluslararası süreçte yeniden her iki halkın (devletin) bağımsızlık kazanması çatışmayı yeniden başlatmıştır. Bu süreçten itibaren Karabağ Sorunun çözümünde etkin rol kazanmak ve bölge dışı aktörlerin tarafları kendi saflarına çekmesini istemeyen Rusya, taraflarla çeşitli diplomatik ilişkileri kurmuştur. Her ne kadar Rusya – Azerbaycan ilişkileri,

Rusya – Ermenistan ilişkileri gibi çok yakın olmamışsa da Rusya hiçbir zaman Ermenistan'a nazaran daha çok ekonomik ve demografik potansiyeli olan Azerbaycan'ı küstürmemiştir.

Belirtilenler doğrultusunda bu çalışma, Azerbaycan – Ermenistan çatışmasındaki Rusya'nın rolünü güç dengesi teorisi bağlamında açıklamayı hedeflemektedir. Çalışmanı 3 ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Güç Dengesi Teorisi genel olarak incelenecektir. İkinci bölümde, Azerbaycan – Ermenistan Çatışması tarihsel bulgular ve olaylar doğrultusunda araştırılacaktır. Son bölümde, Güç Dengesi bağlamında Azerbaycan – Ermenistan çatışmasındaki Rusya'nın rolü incelenecektir. Araştırma, çalışmadaki bulguların özetleneceği Sonuç bölümüyle tamamlanacaktır.

1. Güç Dengesi Teorisine Genel Bakış

20. Yüzyıl dünyasında uluslararası barışı ve bütünleşmeyi korumak için çeşitli teoriler ve görüşler savunulmuştur. Ne yazık ki, ekonomik kapasitenin yanı sıra uluslararası sistemin de sahip olduğu anarşik yapı, devletler arasında barışa ve bütünleşmeye katkı sağlamak yerine, uluslararası sistemin ana aktörü olan milli devletler arasında çeşitli; askeri, siyasi ve ekonomik kapasite farklılıklarının oluşumuna neden olmuştur. Bu doğrultuda, kendi askeri savunmalarını güçlendirmek isteyen milli devletlerin veya ittifakların (kutup) bölgesel ve küresel silahlanma yarışına dahil olduğu gözlemlenmiştir. Belirtilen silahlanma yarışını, barışı ve bütünleşmeyi hedefleyen Güç Dengesi politikasının genel olarak, teorik ve tarihsel bulgularla öğrenilmesi araştırma açısından elzemdir.

“Güç” kavramı, TDK sözlüğüne göre, “*Siyasi, ekonomik, askerî vb. bakımlardan etki ve önemi büyük olan devlet, devletler topluluğu.*” diye açıklanırken, (Türk Dil Kurumu Sözlükleri). Üste, “Güç” kavramını, “*Güç birine istemediği halde bir şeyi yaptırabilme kapasitesi olarak tanımlanırken çağrıştırdığı kapasite fiziki bir niteliktedir.*” tarzında açıklamaktadır (2018: 70). Belirtilen her iki açıklama bizlere, gücün bir devlet (aktör) için ne kadar gerekli ve hayati olduğunu göstermektedir. Güç kavramı hakkında düşünürler çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Gücü politikanın temel amacı veya amacı gerçekleştirmek için araç olarak gören Morgenthau gibi Kenneth Waltz da gücü, devletin güvenliği için önemli araç gördüğü çalışmaları bu hususta belirtilmelidir (Arı, 2018: 122).

Güç kavramının türevi olan Güç Dengesi, devletler tarafından dış politika savunma gerekçesi olarak çok sık kullanılmaktadır. Temel felsefesi, bölgesel veya küresel devletlerin güç kapasitesini dengelemek olan bu yaklaşım bazen oyunu kuran hakem devletin bazende bölge sisteminin genel lehine sonuçlanmaktadır (Demirel, 2019: 577). Buna örnek verecek olursak,

1815 yılı Avusturya İmparatorluğu başbakanı prens Meternich'in liderliğinde, Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya devletlerinin katılımı ile toplanan Viyana Kongresi ve sonucunda tesis edilen "Avrupa Ahengi" güç dengesi sistemi, hem Fransa'nın yayılmacı politikalarını engellemeyi hem de Kıta Avrupası devletleri arasındaki işbirliği ve bütünleşmeyi güçlendirmeyi planlamaktaydı (<https://www.tarihiolaylar.com>). Bu bağlamda, İngiltere tesis edilen sistem dahilinde dengeleyici devlet rolünü de kazanmıştır (Sönmezoğlu, 2015: 15). Fakat, bütün gösterişine ve etkisine rağmen, Erkan'a göre, Napolyon tehlikesine karşın birleşen bir-birine zıt aktörlerin birlikteliği Kıta Avrupa'sına geçici barışı kazandırsa da gelecekte çeşitli savaflara ve diplomatik gerginliklere de neden olacaktı (Erkan, 2010: 97-98). Avrupa Ahengi örneğinde de belirtildiği gibi, güç dengesinin kimlerin ve kimin önderliğinde tesis edilmesi önemlidir. Nitekim, 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan 2 kutuplu sistem genelinde, ABD ve SSCB arasında çeşitli alanlarda devam eden rekabet de birer güç dengesi politikasının oluşturulmasına karşın, SSCB'nin dağılmasıyla ABD'nin Rusya Federasyonu karşısında önemli ekonomik güç kazandığı gözlemlenmektedir (Balta, 2016).

Güç dengesi kavramının temel felsefik özetini milattan önce antik Yunan'da yaşayan ve askeri, diplomatik kimliğe sahip realist tarihçi olan Thucydides, kendi döneminde yaşanan Afina – Sparta savaşının temel nedenini, Afina şehir devletinin Sparta'ya nazaran daha çok güçlenmesi ve devletler arasında oluşan güç erozyonu ile açıklamıştır (Oğuzlu, 2019: 3). Güç dengesi politikasının kavramı hakkında Nicholas. J. Spykman, devletlerin bu doğrultuda subjektif yaklaşımları olduğu ve kendi çıkarlarına olan kararlarının diğer devletler içinde uygun olduğu varsayımı, reel olarak diğer devletler tarafından tehlike olarak algılandığını belirtmektedir (Arı, 2013: 276). Scweller, kavramı 7 farklı şekilde açıklamaktadır.

1. Devletler arasında eşit ölçülü güç dağılımı
2. Gücün eşit dağılımı gerektiği ilkesi
3. Belirli bir zaman içerisinde güç dağılımı
4. Zayıf aktörlerin zararına güç dağılımı
5. Gücün eşit dağılımının engellenmesi için baskın olma gereği
6. Dengeleyici ülkenin mevcutluğu içinde yapı
7. Uluslararası politikanın doğasında var olduğu iddia edilen gücün eşit bir şekilde dağılımını üreten bir eğilim anlamında kullanılabilmektedir (Demirel, 2019: 577).

Kavrama ilişkin açıklamada bulunan Morgenthau, güç dengesini güç mücadelesi olarak isimlendirmiştir. Ona göre devlet zaten güç dengesi politikası ile çeşitli mücadelenin içerisinde. Ona göre bir devlet kendi lehinde olan politikasını yürürlüğe koymak veya

kendi aleyhindeki politikanın oluşmasını engellemek için güç dengesi politikasını kullanmaktadır (Keyik ve Erol, 2019: 40). Morgenthau kendi çalışmasında güç dengesi politikasının 4 temel aracını;

1. Böl ve Yönet – Rakip devleti veya bloku parçalayarak onu dizginlemek,
2. Silahlanma – Güç dengesini veya kendi ulusal güvenliğini korumak isteyen devletin ekonomik gücü elverdikçe sürdürdüğü silahlanma sürecidir. Bu süreç diğer devletleri de silahlanmaya zorlamaktadır.
3. Toprak paylaşımı–İki devlet arasında güç dengesinin bozulmaması için belirlenen toprağın adaletli bir şekilde paylaşılması,
4. İttifaklar– Rakip devlete veya bloka karşı dura bilmek ve aynı kapasitede gücü oluşturmak için çeşitli askeri ittifaklarda görme,

Belirtilen 4 aracın işe yaramaması durumunda ise savaşın ve askeri metotların uygulanmasının kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir (Arı, 2013: 279-281, Morgenthau: 242-250).

2. Azerbaycan – Ermenistan Çatışması

30 yılı aşkın süredir çatışmada olan Azerbaycan ve Ermenistan devletleri arasında ilk kapsamlı temaslar 19.Yüzyılda, Rusya Çarlığı'nın kendine etnik destek kazanmak için 1825-1826 yıllarında yaşanan Rus – İran savaşı sonrası imzalanan 1828 yılı Türkmençay anlaşması gereği 18 bin (40 bin kişi) Ermeni ailesinin Azerbaycanlıların sık yaşadığı Karabağ bölgesine iskân ettirmesiyle başlamıştır (Karabakh.org, Boris Yeltsin Presidential Library). Ermenilerin Karabağ'a iskânı 1828 Türkmençay anlaşmasından ziyade 1828-1829 yılları yaşanan Rus – Osmanlı savaşı sonrası imzalanan “Edirne Anlaşması” ile de gerçekleşmiştir ki, bu anlaşma neticesinde daha 9 bin Ermeni aile Karabağ'a iskân edilmiştir (Koç ve Tarcan, 2020: 90).

İskân politikası sonucunda Ermeniler, gelicekte kendilerine devlet kurma aşamasında engel yaşamamaları için bölgede yaşayan Azerbaycanlılara karşı çeşitli terörize olaylarla katliamlara başlamışlardır. 1905 yılında alevlenen ve ivme kazanan bu katliamlar, 1918-1920 ve 1988 yıllarında da tekrarlanmıştır (Tarcan, 2021: 133). Sadece Erivan'da 1905-1906 yıllarında yaşanan Ermeni katliamı sonrası 10 bin Azerbaycanlının katledildiği kaynaklarda belirtilmektedir (Mustafa, 2014: 9). Ermenilerin terörize eylemleri 1918 yılına gelindiğinde de kendini göstermiştir. 1917 yılı düzenlenen Bakü Konseyi seçimlerinde Müsavat Partisinin Bolşeviklere karşı kazandığı yenilgi sonrası Azerbaycanlıların bağımsızlık hissinden korkan Şaumyan liderliğindeki Taşnaklar'ın düzenlediği yeni katliamlar özetinde (Amanoğlu, 2004:

677) sadece Bakü şehrinde 10 bin kişi katliamın kurbanı olmuştur (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası II cild, 2005).

Azerbaycan ve Ermenistan tarafları arasında modern diplomatik ilişkiler Rusya Çarlığı'nın dağılması sonrası 3 devlet (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) tarafından oluşturulan Zakafkasya Seymi bağlamında sürdürülmüştür. Fakat Seymin, üye devletler arasında iş birliğini geliştirmeyi planlamasına rağmen, üye devletler arasında devam eden toprak iddialarının çözülememesi, Seymin 5 ay sonra dağılması ile tamamlanmıştır (Jones). Nihayetinde, 26 Mayıs 1918 yılında Gürcistan (Act of Independence of Georgia, 1918), 28 Mayıs tarihinde Ermenistan (Howe) ve Azerbaycan kendi devlet bağımsızlıklarını ilan etmiştir (Howe). Bu süreçte başkenti olmayan Ermenilerin isteği ve çeşitli eylemleri üzerine Azerbaycan hükümeti, kendi ulusal tehlikesini göz ardı edince Azerbaycan'ın eski şehirlerinden biri olan Erivan (Revan) şehrini Ermeni yönetimine devrederek, yeni kurulan hükümetle iyi komşuluk ilişkisi geliştirmeyi hedeflemesine karşın, Ermenistan yönetimi kendisine sağlanan bu yardımı 1920'li yıllarda başlayan Bolşevik saldırısı zamanı Azerbaycan'a karşı kullanmıştır (Koç ve Tarcan, 2020: 92).

Bölgede Sovyetlerin yükselişe geçmesi ile Merkez, kendisine daha yakın olan Ermenileri ödüllendirmek için çeşitli girişimlerle Azerbaycan bölgesinden Ermenistan'a toprak vermiştir. Bu doğrultuda, Karabağ'ı, Azerbaycan yönetimi ve özellikle Nariman Narimanov'un itirazı ile Ermenistan SSC'ye birleştiremeyen Merkez, 1923 yılında Azerbaycan sınırları içerisinde Karabağ Özerk Bölgesini tesis etmiştir (Elekberli, 2021: 548). 1980'li yıllarda SSCB genelinde yaşanan liberalleşme ve açılma süreci üye devletlerde milliyetçi eğilimleri artırmış ve 1920 Paris Barış Görüşmesi ile ortaya çıkan Self Determinasyonu, Ermeniler, milliyetçi ve faşist bir tutumla bölgede yaşayan diğer milletlere her zamanki şiddet yöntemlerini uygulayarak ayrılıkçı hareketi başlatmışlardır. 13 Şubat 1988 yılında Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesine yönelik başlayan adımlara, 15 Haziran 1988 yılında Ermenistan SSC'nin onay vermesine karşın Azerbaycan SSC'nin de aynı şekilde bu onayı reddi taraflar arasındaki modern çatışmayı başlatmıştır (Euronews, 2016). 1988 yılından başlayan ve 1993 yılına kadar devam eden yönetim boşluğu Azerbaycan'ın hem askeri hem de diplomatik kaybı ile sonuçlanmıştır. Sadece olayların seyri, 15 Haziran 1993 yılında Haydar Aliyev'in halk tarafından Bakü'ye daveti üzerine Aliyev'in Milli Meclis başkanı ve 3 Ekim tarihinde düzenlenen seçimlerde cumhurbaşkanı olması olaylar. Azerbaycan lehine verilmiştir (Azərbaycan Respublikası Qaçqınları və Məcburi Köçkünlərinin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi, 2020, Memmedov, 2016).

Aliyev, iktidarının ilk döneminde etkin politikalar uygulayarak, Azerbaycan'ı yeniden BDT üyesi yaparken, 1994 yılı Rusya öncülüğündeki Bişkek protokolünü imzalayarak Ermenistan ile ateşkesi sağlamıştır (Unitet Nations Peachemaker,). 1988 – 1994 yılı arasında Azerbaycan-Ermenistan arasında devam eden savaş nihayetinde, resmi kayıtlara göre 16 bin Azerbaycanlı (sivil ve asker)ve 6 bin Ermeni (sivil ve askeri) hayatını kaybetmiştir (Mustafayev, 2013: 287, Waal, 2013).

Sorunun çözümü doğrultusunda ister Azerbaycan isterse de Ermenistan yönetimleri 1988-1994 yılları arasında çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mütellibov döneminde uygulanan ne Rusçu ne de Batıcı yaklaşımlar sorunun çözümüne yönelik kendi karşılığını ne yazık ki alamamıştır. İster Mütellimov isterse de Elçibey döneminde, 27 Ağustos 1992 de Alma-Ata anlaşmasının imzalanmasına (Agreementsestablishing the Commonwealth of IndependentStates, 1991), AGİT öncülüğünde, 1993 şubatında Roma, nisanında Prag'da yapılan görüşmeler, Ermenilerin proaktif politikaları veuluslararası kamuoyunun bu politikalara tepkisizliğinden dolayıişlevsiz kalmıştır (Özçelik, 2017: 450-451). Belirtilen genel sorunlara karşın, BMT Güvenlik Konseyi'nde, 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararların alınması Azerbaycan lehine sonuçlanmış ama yine de işlevsiz kalmıştır (Aras, 2017: 99). Uluslararası kamuoyunun desteği sadece Haydar Aliyev döneminde kazanılmıştır. Bu kazanımın arkasında Azerbaycan yönetiminin, dengeli dış politikası, bölgesel ve küresel aktörlerle uzlaşmacı tavrı ve 30 Eylül 1994 tarihinde 11 büyük şirketle “Asrın Anlaşması'nın imzalanması dayanmaktadır (BP,). Nitekim, bu anlaşma Azerbaycan'ı bölgesel güç yapacak ve sonrasında öncülüğünü yapacağı Güney Enerji Hattı için temel olacaktı. Bu anlaşma ile Azerbaycan, Ermeni Diasporası tarafından kendisine karşın uygulanan ABD Kongresi'nin 907 sayılı kararını da kaldıra bilmiştir (Yılmaz, 2010: 77-80).

Bu dönemde, Azerbaycan'da yaşanan olaylardan ziyade Ermenistan genelinde de çeşitli olaylar yaşanmaktaydı. Ermenilerin bağımsızlık liderliğini yapmış Levon Ter Petrosyan, 1996 tarihinde bir anda eski tavırlarından kurtulmaya başlamış ve Dağlık Karabağ bölgesi etrafındaki bölgelerin Azerbaycan'a geri iadesi ve yerlerinden edilen insanların geri dönüşleri konuşulmaya başlanmış, fakat belirli güçler bu süreci engellemiş ve nihayetinde L.T. Petrosyan ülke genelinde yaşanan gelişmeler sonucunda istifa vermek zorunda kalmıştır (Bransten, 1998).Petrosyan sonrasında devlet başkanı olan Koçaryan da ilk başlarda anti-Türk politikaları uygularken, bir dönem sonra sorunun çözümüne yönelik girişimlerde bulunmasına rağmen, 1999 yılı Ermenistan parlamentosuna düzenlenen silahlı saldırı sonrası Başbakan

Vazgen Sarkisyan ve Karen Demirçiyen'in öldürülmesi, Azerbaycan – Ermenistan tarafları arasındaki diplomatik gelişmeleri durdurmuştur (CNN, 1999).

1992 – 1998 Yılları arasında AGİT Minsk Grubunun sorununun çözümü doğrultusunda faaliyetine bakacak olursak, 2 temel plan üzerinde durulmuştur. Bunlar; “Adım – Adım” ve “Paket Çözüm” olmuştur. Adım – Adım planına göre, Ermenistan DK bölgesi ve Laçın koridoru haricindeki tüm toprakları Azerbaycan'a geri iade edecek ve göçmenler eski topraklarına yeniden yerleşeceklerdi. Paket Çözüm de ise bu kararlar aynı anda verilecekti. Bu planlardan ilkinin L.T. Petrosyan kabul ederek istifa etmek zorunda bırakılırken, 2. zor planı kabul eden Koçeryan, sorunun çözümünü engellemiştir (Kılavuz, 2017: 55-57). Belirtilen 2 plana ek olarak bölge üzerinde etkisini kaybetmek istemeyen Rusya, “Ortak Devlet” planını sunmuştur. Bu plana göre, Dağlık Karabağ Azerbaycan dâhilinde ülke olarak, silahlı güçlerden arındırılacaktı. Bu planı Azerbaycan haklı olarak kabul etmemiştir (Öğütçü ve Yılmaz, 2021: 176). Rusya gibi ABD de çözüm önerisinde bulunarak, “Toprak Takası” planını savunmuştur. 2001 yılı Florida'da düzenlenen Key West toplantısında bu planı savunan o zamanki ABD Dışişleri bölge uzmanı Paul Goble, Ermenistan tarafından Azerbaycan'ı Nahçıvan'a bağlayacak bir koridorun Bakü yönetimine ve Azerbaycan tarafından DK'yı Ermenistan'a bağlayacak Laçın koridorunun Ermenistan yönetimi kontrolüne verilmesini önermesine karşın Ermenistan parlamentosunda yaşanan silahlı baskın bu görüşmenin seyrini olumsuz etkilemiştir (Kılavuz, 2017: 58-59).

15 Ekim 2003 seçimlerinde Azerbaycan'ın 4. cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev döneminde de (Hürriyet, 2018) Haydar Aliyev döneminde uygulanan politika ve dengeler gözetilmiştir. Ülke, temel strateji ve hedefler doğrultusunda yönetilmiştir. Bu dönemde, Azerbaycan ile ABD, AB, Çin, Türkiye ve Rusya ilişkileri işbirliği doğrultusunda geliştirilmiştir (Beşikçi, 2016: 247). 2010 yılına gelindiğinde diplomatik görüşmelerin olumlu sonuç doğuramaması, taraflar arasında devam eden silahlanmalar, sorunun çözümünde askeri müdahalenin olacağı ihtimalini yükseltmiştir. Özellikle, Azerbaycan'ın büyük enerji projelerine öncülük etmesi ve 2010 tarihinde Türkiye ile “Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın imzalanması durumu, bölgedeki güç kapasitesini Azerbaycan lehine evirmiştir (Hasanoğlu ve diğerleri, 2021: 525).

Bu dönemde Azerbaycan'ın yanı sıra Ermenistan genelinde de çeşitli siyasal gelişmeler yaşanmaktaydı. 2008 yılı düzenlenen seçimleri kazanan Serj Sarkisyan döneminde (ElectionGuide, 2008) uygulanan sivri politikalarla karşın, bir dönem sonra Batı ve Türkiye ile ilişkileri güçlendirmek ve hatta 1915 olaylarının araştırılmasına Sarkisyan'ın onay vermesi

Diaspora tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır (<http://www.aljazeera.com.tr>). Taraflar arasında artan gerilim dalgası kendisini ilk olarak 2016 nisanındaki 4 günlük savaşta (Askerov, 2019) ve 2018 yılı Sarkisyan hükümetine karşı düzenlenen çeşitli protestolar sonucu ve Sarkisyan'ın istifası ile yapılan seçimlerde 70.42%lik oyla Batı yanlısı olan Ermenistan başbakanı Nikol Paşinyan dönemi (ElectionGuide, 2018) 2020 eylülünde yaşanan II Karabağ Savaşında göstermiştir (Aliyev, 2020).

II Karabağ Savaşı'nı zaferle tamamlayan Azerbaycan, eski Dağlık Karabağ bölgesi etrafındaki rayonlar üzerinde tam üstünlüğü kazanmasına rağmen, halklar arasındaki iş birliğini güçlendirmek ve ateşkesin gözetimi için Rus Barış Güçleri 5 yıllık öngörülen bir süre zarfında eski Dağlık Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir. Rus Barış Gücü'nden ziyade bölgede güç dengesini muhafaza edecek Rusya – Türkiye Ortak Gözlem Merkezi de 30 Ocak 2021 tarihinden faaliyetini sürdürmektedir (Rehimov, 2021). Bunun yanı sıra Azerbaycan, Rusya gözetiminde Ermenistan devleti üzerinden Nahçıvan'a geçiş koridoru da kazanmıştır (Göksedef, 2020). Taraflar arasında sınır çatışmalarıysa yenilgiye uğrayan Ermenistan yönetiminin proaktif politikaları bağlamında halen gözlemlenmektedir.

3. Güç Dengesi Bağlamında Rusya'nın Azerbaycan – Ermenistan Çatışmasındaki Rolü

Güney Kafkasya bölgesi her dönem Rusya ve onun temel stratejisinde önemli konum edinmiştir. İster bölgenin Rusya'ya kazandırdığı geçit konumu isterse de Hazar Havzasının sahip olduğu enerji potansiyeli belirtilmelidir. Özellikle, AB ve ABD tarafından bölgeye herhangi bir müdahale veya girişim Rusya tarafından yakın çevresine büyük tehlike olarak algılanmaktadır. Bu doğrultuda, bölge üzerinde etkisini kaybetmek istemeyen, aksine daha da artırmayı hedefleyen Rusya, bölge devletleri ile ekonomik ve siyasi ilişkileri korumayı hedeflemektedir. Fakat bu koşullar sağlanmadığında Rusya, 2008 yılı yaşanan Rusya – Gürcistan savaşı gibi sert güce başvurmaktadır (Koca, 2019: 24).

Rusya'nın Azerbaycan ve Ermenistan sorunun çözümündeki rolüne bakmadan önce Rusya'nın Azerbaycan ve Ermenistan ile ilişkilerinin genel incelenmesi elzemdir. Rusya – Azerbaycan ilişkilerine kronolojik bakacak olursak, 1990 – 2000 yılları arasındaki sürecin daha çok gergin geçtiğini gözlemleyebiliriz (Karimova, 2019: 40). Azerbaycan'ın 1. Cumhurbaşkanı Ayaz Mütellibov döneminde yönetim yetersizliğinden ve konjoktüreldurumdan dolayı uygulanan Rusya güdümlü politikanın Mütellimov'un zıt karakteri olan 2. Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey tarafından Türkiye güdümlü politika olarak değiştirilmesi Rusya – Azerbaycan ilişkilerini harap etmiştir. Azerbaycan iç ve dış politikasında uygulanan politikaların verimsizliği süreci sadece çok taraflı ve dengeli politika

uygulayan Haydar Aliyev döneminde onarıla bilmiş vebu dönemden itibaren Rusya – Azerbaycan ilişkileri yeniden güçlenmiştir (Babayev, 2019: 67- 68). 24 Eylül 1993 tarihinde Kremlin`de resmi ziyarette bulunan Haydar Aliyev, bölgede güç dengesi oluşturmakiçin Azerbaycan`ı yeniden BDT üyesi yapacak belgeleri imzalamıştır (Aslanlı, 2017: 97).

Özellikle Azerbaycan`ın 1997 yılında yeniden Bakü-Novorossisk enerji hattını çalıştırmaya başlaması, Rusya – Azerbaycan ilişkilerine hızlı ivme kazandırmıştır (Ruseckas, 1999). Ekonomik ilişkilerden ziyade askeri alanda 1994 yılında 5 yıllık Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütüne Azerbaycan`ın üyeliği ile ilgili anlaşma imzalanmış ama 1999 yılında jeopolitik gerekçeler ve Karabağ Sorunu`nun çözülememesinden dolayı Azerbaycan örgütten ayrılmıştır (Markedonov, 2018). Azerbaycan`da İlham Aliyev`in Rusya`da Vladimir Putin`in yönetime gelmesi ile Rusya – Azerbaycan ilişkileri daha da güçlendirilmiş fakat ne Mütellibov döneminde ne de Elçibey döneminde olduğu gibi Rusya ile çok yakın ya da çok uzak ilişkiler kurulmamıştır. 2005 yılından itibaren devletler arasında başlayan Bakü – Moskova ziyaretleri artmış, 2005 yılı Rusya`da Azerbaycan yılının, 2006 yılındaysa Azerbaycan`da Rusya yılının düzenlenmesi gibi adımlarla ilişkiler siyasal – ekonomik – sosyal alanda geliştirilmiştir (Karabayram, 2011: 253-254).

Rusya – Azerbaycan ilişkilerinin aksine Rusya – Ermenistan ilişkileri daha içli – dışlı durumdadır.Fakat, taraflar arasındaki ilişkiler bilinenin aksine ilk başlarda çok zıt gelişme göstermiştir. Ermeni milliyetçilerinin lideri L.T. Petrosyan, ilkbaşlarda AB ile ilişkilerin gelişimine önem vermiştir. Fakat, ülke içerisinde yaşanan ekonomik sorunlar ve Karabağ Savaşı`ndan doğan güvenlik ihtiyacı 21 Aralık 1991 tarihinde Ermenistan`ı BDT üyesi bir devlet yapmış (<https://www.venice.coe.int>),Petrosyan döneminde Rusya ile ilişkiler BDT`nin yanı sıra 15 Eylül 1992 tarihinde imzalanan anlaşma ile KGAÖ bağlamında da sürdürülmüştür (Collective Security TreatyOrganisation,). Hatta bu anlaşmayla Rusya, Ermenistan`ın Gümrü bölgesinde askeri üs kurmuştur. Nitekim 2011 yılında askeri üssün süresi 2044 yılına kadar uzatılmıştır (Vestifm, 2010). Devam eden sonraki yıllardayeniden AB ve Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi, Karabağ Sorunu`nun çözümünün hızlandırması girişimleri Ermeni Diasporası tarafından hoş karşılanmamış ve Petrosyan istifa vermek zorunda kalmıştır (Bransten, 1998). Koçaryan döneminde de Rusya ile ilişkiler jeopolitik ve güvenlik ihtiyaçlarından dolayı çok yakın sürdürülmüş hatta eskisine nazaran Rusya`nın Ermenistan üzerindeki etkisi daha da artmıştır (Tellal, 2014: 29-30).

Özellikle, V. Putin`in Rusya`da devlet başkanı seçilmesinden sonra Rusya`nın uyguladığı politikalar Ermenistan`ın uluslararası ilişkilerini kısıtlamıştır (Bayram, 2016: 72-73).2008

seçimleri ile Ermenistan`da devlet başkanı olan Serj Sarkisyan (ElectionGuide, 2008), ilk başlarda selefi Koçeryan gibi milliyetçi politikalar uygulamış fakat yaşanan 2008 yılı Rusya – Gürcistan savaşı sonrası AB ve Türkiye ile ilişkileri geliştirmeyi hedeflemiş ama Ermeni Diasporası ve Rusya`nın baskısı ile bu süreç durdurulmuştur (Bayram, 2016: 74-73). Hatta, Sarkisyan`ın başlattığı ayrılıkçı hareket ve AB ile imzalamayı planladığı “Ortaklık Anlaşması” serüveni, V. Putin`in 2013 yılı gerçekleştirdiği Bakü ziyareti sonrası Sarkisyan`ın “Ermenistan Gümrük Birliği üyesi olması gerekmektedir” fikri ile değiştirilmiştir (Bora, 2017). Sarkisyan`ın uyguladığı politikaları sonlandırmak için, 2016 yılı nisanında Azerbaycan - Ermenistan arasında yaşanan 4 günlük savaşta göreceli olsada sessiz kalan Rusya, bunu 2020 yılında yaşanan savaşta da Moskova hükümetine zıt Paşinyan yönetimine de göstererek, kendisinin Ermenistan güvenliği için ne kadar önemli olduğunu ispatlamış oldu (Dilaver, 2018).

Bu durum en çok II Karabağ Savaşında gözlemlendi. Buna örnek verecek olursak, kendi jeopolitik ve güvenlik taleplerini göz ardı ederek Batı ile ilişkileri güçlendirmek isteyen Paşinyan yönetimini baskılamak ve caydırmak için Rusya, Ermenistan proaktif söylem ve eylemlerine karşı haklı olarak kendi topraklarını özgürleştirmek isteyen Azerbaycan`a karşı susarak ve çeşitli açıklamalar yaparak kendi desteğini vermiştir (Nagiyev, 2021). Bu bağlamda, 7 Eylül tarihinde Rossiya 24 kanalına röportaj veren Rusya devlet başkanı Putin: “*Bu anlaşma çerçevesinde Ermenistan`a karşı belirli sorumluluklarımız var. Bu çatışmalar, Ermenistan toprağında yapılmıyor. Rusya anlaşma çerçevesinde sorumluluklarını her zaman yerine getirir.*” (Abay, 2020). Bu açıklaması ile Putin, hem Ermenistan devletinin yanında olduğunu belirtirken hem de uluslararası hukuka uygun askeri operasyon yapan Azerbaycan`a destek verdiğini belirtmektedir.

Tabi ki, bu açıklamalar savaşın ilk dönemlerinde olmuş, Azerbaycan eski Dağlık Karabağ bölgesi sınırları kenarını özgürleştirdikten ve Paşinyan yönetiminin Rusya`ya karşı tavrının değişmesi ile bu retorik de değiştirilmiştir. Bu bağlamda Rusya, eskisi gibi Azerbaycan`ın 4,8 milyar dolarlık hezimete uğrattığı Ermenistan ordusunu takviye etmeye ve hatta Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri Armen Grigoryan`ın belirttiği gibi yenilemeye başlamıştır (TRTHaber, 2021). Rusya`nın bu tarz Ermenistan`a silah sevkiyatı ve çeşitli hibelerde bulunması kamuoyunda Rusya`nın AGİT Minsk Grubu eş başkanı statüsünü de sorgulatmıştır. Rusya`nın bu uyguladığı politikasına, CNN Türk`e röportaj veren Azerbaycan cumhurbaşkanı İlham Aliyev`in “*Rusya`dan beklentimiz Ermenistan`ı silahlandırmak değil*” (CNN Türk, 2021) açıklamasına cevaben, Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya

Zaharova, 19 Ağustos'ta yaptığı açıklamada, "Yurt dışına silah sevkiyatı, Rusya'nın egemenlik hakkıdır. Rus tarafı, bölgede bir güç dengesini koruma ihtiyacını dikkate alıyor." ifadelerini kullanmıştır (Abay, 2020).

Rusya belirtilenin aksine bölgedeki güç dengesine kontrolü tek başına göğüslememenin peşindedir. Bu bağlamda, son dönemlerde gelişen Rusya – Türkiye ilişkileri doğrultusunda bölge üzerinde görecelide olsa Türkiye'nin etkisine resmi Moskova olumlu bakmaktadır. Özellikle, Ermenistan hükümetine belirli sorunları çözerse iş birliğine sıcak bakan Türkiye Hükümeti'nin bu jestine Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova, 3 Eylül tarihindeki basın toplantısında; "Erivan ile Ankara arasında yakın zamanda gerçekleşen olumlu bir sinyal alışverişi saptadık, yani gördük ve not ettik. İki komşu ülkenin, karşılıklı saygı ve çıkarların gözetimi temelinde birbirine yakınlaşmasını teşvik etmeye mümkün olan her şekilde hazırız" ifadelerini kullandı (Sputniknews, 2021).

Araştırılan bulgular, teoriler ve yaşanan olaylar, Rusya'nın ne Azerbaycan ne de Ermenistan safında olmadığını göstermektedir. Nitekim Güney Kafkasya bölgesinde kendi çıkarları doğrultusunda güç dengesi kurmak isteyen Rusya, bölgesel aktörler arasında güç erozyonuna imkân tanımamakta ve elinden geldiği kadar aktörler arasında kendi çıkarları için hakem rolü oynamakta ve gerekli gördüğü süreçlerdeyse tüm sorumluluğu kendisi değil iş birliği yaptığı Türkiye örneğinde olduğu gibi kendisine yakın bölgesel devletlerle paylaşmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma sonucu elde edilen bulgular bağlamında ulaşılan sonuçlar şu şekildedir ki, Azerbaycan – Ermenistan çatışmasının temelleri her ne kadar Ermeni Milliyetçiliğinden kaynaklansa da Rusya'nın, Güney Kafkasya bölgesi üzerinde kendi stratejilerini uygulaması ve bölgesel ve küresel aktörlerden (devletlerden) gelmesi ihtimal tehlikeleri önleme planıdır. Nitekim Rusya, çatışmanın çözümünde sahip olduğu hakem rolü ve tesis ettiği Güç Dengesi Sistemi ile hem bölgeyi hem de her iki tarafı kendi kontrolünde tutmayı başarmaktadır. Bu doğrultuda, güçlenen Azerbaycan'ı Ermenistan'ı destekleyerek, kendi otoritesine karşı itaatsizlik gösteren Ermenistan'ı ise Azerbaycan ile dizginlemektedir. Fakat, belirtmelidir ki, oluşturulan bu sistem, ekonomik, demografik ve askeri gelişme yaşayan Azerbaycan üzerinde bir dönem sonra çalışmayacak ve nitekim artık çalışmamaktadır. Bu zaman Rusya, bölgeye ve Azerbaycan'a daha yakın olan Türkiye ve İran ile bu sistemini sürdürülebilir olması için iş birliği kuracaktır.

Kaynakça

Abay, G, E. (2020). Rusya Devlet Başkanı Putin: Çatışmalar Ermenistan toprağında yapılmıyor. Tam Erişim Tarihi: 07.10.2020. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/rusya-devlet-baskani-putin-catismalar-ermenistan-topraginda-yapilmiyor/1998449>

Abay, G, E. (2020). Rusya, Kasım 2020'den beri Ermenistan'a silah sevk ediyor. Tam Erişim Tarihi: 21.08.2020. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-kasim-2020den-beri-ermenistana-silah-sevk-ediyor/2341889>

Act of Independence of Georgia. (1918). Tam Erişim Tarihi: 26.05.1918. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: http://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/GE-00000002568/type/fa/id/GE_NAG-CHA_Independence/unitid/GE_NAG-CHA_Independence++1

Agreements establishing the Commonwealth of Independent States, (1991). Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(1994\)054-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(1994)054-e)

Aliyev, J. (2020). Armenia-Azerbaijan conflict: New horizons after 3 decades. Tam Erişim Tarihi: 28.10.2020. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/armenia-azerbaijan-conflict-new-horizons-after-3-decades/2022245>

Amanoğlu, E. (2004). Bakü'de (Mart 1918) Ermenilerin Türettikleri Soykırım ve Edebiyattaki Yansımaları. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 20 (60), 675-686. DOI: 10.33419/aamd.702668

Aras, İ. (2017). Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü. Avrasya Etüdüleri, 51 (1), 95-122

Arı, T. (2013). Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika. 10. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa,

Arı, T. (2018). Uluslararası İlişkiler Teorileri. 9. Baskı, Aktüel 16 Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti, Bursa

Askerov, A. (2019). Shadows of the April 2016 War: Armenia and Azerbaijan Back in a Deadlock?. Publication: Eurasia Daily Monitor Volume: 16 Issue: 45. Tam Yayım Tarihi: 01.04.2019. Erişim tarihi: 23.09.2021. Erişim adresi:

<https://jamestown.org/program/shadows-of-the-april-2016-war-armenia-and-azerbaijan-back-in-a-deadlock/>

Aslanlı, A. (2017). AzerbaycanınBDTye Üyelik Sürecinde Temel Dinamikler. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (3), 86-101.

AzərbaycanRespublikasıQaçqınlarıvəMəcburiKöçkünlərinİşləriüzrəDövlətKomitəsi(2020). Tam Yayım Tarihi: 15.07.2020. Erişim Tarihi:24.09.2021. Erişim Adresi: <http://idp.gov.az/az/news/1044>

AzərbaycanXalqCümhuriyyətiEnsiklopediyası II cild (2005), Lider nəşriyyat. Bakı. 174-177. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://bakucity.preslib.az/az/page/cBJE2tj8O0>

Babayev, R. (2019). Azerbaycan`da Türkiye ve Rusya Algısı; Azerbaycan`ın Türkiye ve Rusya ile İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Balta, E. (2016). Rusya ve ABD: İki Güç, İki Rejim Tipi. Tam Erişim Tarihi: 26.10.2016. Erişim Tarihi. 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://birikimdergisi.com/haftalik/7988/rusya-ve-abd-iki-guc-iki-rejim-tipi>

Bayram, M. (2016). Ermenistan Dış Politikasında ReelpolitiklePsikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz. Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (3), 69-77

Beşikçi, S. Ö. (2016). Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 16 (2), 0-0.

Bora, S. I. (2017). Ermenistan-Rusya ilişkilerinin geleceği ne?. Tam Yayım Tarihi: 13.09.2017. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19307/ermenistan-rusya-iliskilerinin-gelecegi-ne>

Boris Yeltsin Presidential Library. The Treaty Of TurkmenchayBetweenRussia And Iran Signed. Tam Erişim Tarihi: 22.02.1828. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.prlib.ru/en/history/619048>

BP, The contract of the century – a nationalstrategyforsuccess. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/acg2/the-contract-of-the-century---a-national-strategy-for-success.html

Bransten, J. (1998). Armenia: President's Resignation Leads To Political Crisis. Tam Erişim Tarihi: 04.02.1998. Erişim Tarihi: 23.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.rferl.org/a/1087897.html>.

CNN Türk. (2021). Son dakika... İlham Aliyev'den CNN TÜRK'e özel açıklamalar. Tam Erişim Tarihi: 14.08.2021. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-ilham-aliyevden-cnn-turke-ozel-aciklamalar>

CNN, (1999). Armenia's prime minister killed in parliament shooting. Tam Erişim Tarihi: 27.10.1999. Erişim Tarihi: 23.09.2021. Erişim adresi: <http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9910/27/armenia.04/>.

Collective Security Treaty Organisation. From the Treaty to the Organization. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://en.odkb-csto.org/25years/>

Demirel, E. (2019). Güç Dengesi Teorisi Perspektifinden Birleşmiş Milletler. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (2), 575-601. DOI: 10.33905/bseusbed.592734

Dilaver, T. (2018). Batı ile Rusya Arasında Ermenistan'ın Reel politik Arayışı. Tam Erişim Tarihi: 03.08.2018. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://avim.org.tr/tr/Analiz/BATI-ILE-RUSYA-ARASINDA-ERMENISTAN-IN-REELPOLITIK-ARAYISI>

ElectionGuide. (2008). Republic Of Armenia Election For President. Tam Erişim Tarihi: 19.02.2008. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.electionguide.org/elections/id/2067/>

ElectionGuide. (2018). Republic of Armenia Election For Armenian National Assembly. Tam Erişim Tarihi: 09.12.2018. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.electionguide.org/elections/id/3132/>

Elekberli, F. (2021). Yukarı Karabağ Probleminin Tarihi, Felsefi, Siyasi ve İdeolojik Açından Değerlendirilmesi. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3 (3), 530-555. DOI: 10.33712/mana.839972

Erkan, S. (2010). Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010 (22), 93-115.

Euronews. (2016). Dates and facts around Nagorno-Karabakh's 30-year long conflict. Tam Erişim Tarihi: 05.04.2016. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.euronews.com/2016/04/05/key-dates-and-facts-to-understand-nagorno-karabakh-s-40-year-long-conflict>

Göksedef, E. (2020). Dağlık Karabağ: Ateşkes anlaşması sonrası Türkiye'nin rolü ne olacak, arka planda neler yaşandı?. Tam Erişim Tarihi: 10.08.2020. Erişim Tarihi:24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54873432>

Hasanoğlu, M, Memmedov, A ve Maharramov, B. (2021). İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3 (3), 522-529.

Howe, G, M.Armenia. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/place/Armenia>

Howe, G, M.Armenia. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/place/Azerbaijan/Russian-suzerainty#ref44299>
<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/viyana-kongresi-526>

Hürriyet. (2018). Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev kimdir?. Tam Erişim Tarihi: 19.10.2018. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/azerbaycan-cumhurbaskani-ilham-aliyev-kimdir-40991579>

Jones, S. TranscaucasianFederations. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/transcaucasian-federations>

Karabakh.org, Karabakh During The 19th Century MassiveResettlement Of The Armenians To Karabakh And OtherRegions Of North Azerbaijan. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi:<https://karabakh.org/karabakh-history/karabakh-during-the-xix-cc/massive-resettlement-of-the-armenians-to-karabakh-and-other-regions-of-north-azerbaijan/>

Karabayram, F. (2011). Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği. İQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Karimova, N. (2019). Rusya'nın Kafkasya Politikası ve Azerbaycan ile İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Keyik, M ve Erol, M. S. (2019). Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 12-49.

Kılavuz, İ. (2017). Dağlık Karabağ Müzakerelerinin Geleceği. Avrasya Etüdüleri, 52 (2), 51-78

KOCA, M. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya Politikaları. Anadolu Strateji Dergisi, 1 (1), 15-36

Koç, H. ve Tarcan, B. H. (2020). 19. Yüzyıldan Günümüze Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri. Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3 (2), 87-116.

Markedonov, S. (2018). Will Azerbaijan Join the "Eurasian NATO"? Tam Erişim Tarihi: 28.08.2018. Erişim Adresi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://carnegie.moscow.org/commentary/77116>

Memmedov, E, (2016). 1993-cü il, 3 oktyabr: Ulu öndər Heydər Əliyevin Prezident seçilməsi ilə Azərbaycan tarixinin yeni mərhələsi başlandı. Tam Erişim Tarihi: 03.10.2016. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://azertag.az/xeber/1993-cu-il-3-oktyabr-Ulu-önder-Heyder-Aliyevin-Prezident-sechilmesi-ile-Azerbaycan-tarixinin-yeni-merhelesi-baslandi-997953>

Morgenthau, H. (2011). Politics The Balance of Power.

Mustafa, N. (2014). Ermenilerin 1905-1906 Yıllarında Güney Kafkasya'da Yaptıkları Katliamlar / Massacres Perpetrated By Armenian Armed Groups In South Caucasus In 1905-1906. Atatürk Dergisi, 3 (1).

Mustafayev, B. (2013) Karabağ'ın İşgal Süreci ve Bölgede Yaşanan Son Olaylar Çerçevesinde Çözüm Arayışları, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 0 (49), 281-294

Nagiyev, Y. (2021). Rusya'nın Azerbaycan-Ermenistan Merkezli Güç Dengesi Politikası. Tam Erişim Tarihi: 28.08.2021. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://ulesam.org/rusyanin-azerbaycan-ermenistan-merkezli-guc-dengesi-politikasi.html>

Oğuzlu, T. (2019). Güçler Dengesi. Güvenlik Yazıları, Kadir Has Üniversitesi.

Öğütçü, B ve Yılmaz, M. (2021). Dağlık Karabağ Sorunu'nda Uluslararası Arabuluculuk. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Karabağ Özel Sayısı, 162-191

Özçelik, İ. (2017) Karabağ'daki Hocalı Soykırımının Tarihi Arka Planı. Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Kafkasya Özel Sayısı, 417-456.

Rehimov. R. (2021). Dağlık Karabağ'da Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi faaliyetini sürdürüyor. Tam Erişim Tarihi: 05.02.2021. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/daglik-karabagda-turk-rus-ortak-gozlem-merkezi-faaliyetini-surduruyor/2135267>

Ruseckas, L. (1999) Dagestan, Pipelines, and Russian Policy toward the South Caucasus: An Experiment in Cooperation Fails. Tam Erişim Tarihi: 11.11.1999. Erişim Tarihi: 23.09.2021. Erişim adresi: <https://eurasianet.org/dagestan-pipelines-and-russian-policy-toward-the-south-caucasus-an-experiment-in-cooperation-fails>.

Sönmezoğlu, F. (2015). Uluslararası İlişkilere Giriş, DR Yayınları, İstanbul

Sputniknews. (2021). Rusya: Türkiye-
Ermenistan ilişkilerinin iyileşmesine yardımcı olmay hazırız. Tam Erişim Tarihi:
03.09.2021. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi:
<https://tr.sputniknews.com/20210903/rusya-turkiye-ermenistan-iliskilerinin-iyilesmesine-yardimci-olmaya-haziriz-1048563823.html>

Tarcan, B. H. (2021). Ermeni Terör Örgütlerinin Güney Kafkasya'da Gerçekleştirdikleri Faaliyetler: 1905-1906. Ermeni Araştırmaları, (68), 129-158.

Tellal, E. (2014). Güney Kafkasya Devletlerinin Dış Politikaları. Mülkiye Dergisi, 24 (225), 85-109

TRTHaber. (2021). Rusya'dan Ermenistan'a silah sevki. Tam Erişim Tarihi: 21.08.2021. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusyadan-ermenistana-silah-sevki-603264.html>

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Unitet Nations Peacemaker, Bishkek Protocol. Tam Erişim Tarihi: 05.05.1994. Erişim Tarihi: 24.09.2021. Erişim Adresi: <https://peacemaker.un.org/armeniaazerbaijan-bishkekprotocol94>

Üste, A. (2018). Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa'da Güç Dengesi ve Hitler'in Güç Dengesi Politikası. Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 3 (1), 68-82.

Vestifm, (2010). Армения выслушала российскую оценку карабахского вопроса. Там
Erişim Tarihi: 20.08.2010 Erişim Tarihi: 24.09.2021 Erişim Adresi:
<https://www.vesti.ru/article/2036475>

Waal, T. (2003). Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. New
York: New York University Press. ISBN 9780814719459

Yılmaz, R. (2010). Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ
Problemi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 5 (2), 69-93

FARKLI BOYUTLARIYLA KAMU YARARI KAVRAMINA DEĞİNMEK

Dilek TOPCU MUMLU*

Özet

İnsanların dış dünya ile ilişki kurmasını sağlayacak, düşünme eyleminin kapsamını belirleyecek bir hareket alanına ihtiyaç vardır. Bu alanın oluşum sürecinde bilgi, düşünce, inanç, tarihsel birikim gibi insanın farklı ihtiyaçlarını karşılamasını sağlayan kullanmış olduğu kavramlardır. Kavramlar; bilginin oluşumunu sağlayan, düşünsel eylemlerin somut olanla ilişki kurmasını mümkün hale getiren araçlar olarak önem kazanmaktadır. Kavramların kullanıldıkları zaman ve mekanla ilişkilendirilmesi anlam değişim sürecini de beraberinde getirmektedir. Ortaya çıktıkları koşullarla ilişkili olarak anlam kazanan kavramlar, sosyal ve ekonomik ilişkilerin farklılaşması, temel hak ve özgürlüklerle ilişki kurulan hukuki beklentilerin ve siyasal-yönetimsel mekanizmaların değişmesi kavramlara yüklenen anlamlara yenilerinin eklenmesinde etkili olmaktadır. Bu kavramlardan biri kamu yararıdır. Çalışma, kamu yararı kavramına yüklenen anlamların farklı boyutlarına değinmek amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yararı, Ortak İyilik, Ortak Yarar, Kamusal Alan.

TALKING TO THE CONCEPT OF PUBLIC BENEFIT WITH ITS DIFFERENT DIMENSIONS

Abstract

Here is a need for a movement area that will enable people to establish a relationship with the outside world and determine the scope of thinking. In the formation process of this field, concepts such as knowledge, thought, belief, historical accumulation are the concepts that enable people to meet their different needs. Concepts; They gain importance as tools that enable the formation of knowledge and make it possible for intellectual actions to relate to the concrete. Associating the concepts with the time and place they are used brings along the process of meaning change. Concepts that gain meaning in relation to the conditions in which they emerged, differentiation of social and economic relations, changes in legal expectations and political-administrative mechanisms associated with fundamental rights and freedoms are effective in adding new meanings to the concepts. One of these concepts is the public interest.

* Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi, dilek.topcu@giresun.edu.tr , Orcid ID: 0000-0003-4998-2773

The study aims to address the different dimensions of the meanings attributed to the concept of public interest.

Keywords: Public Interest, Common Good, Common Good, Public Space.

1. Kavramsal Çerçeve

Kamu yararı kavramı; siyasi, ekonomik, sosyal, hukuki, felsefi, tarihsel ve sosyolojik boyutları olan çok yönlü bir kavram olma özelliği taşımaktadır. Disiplinlerin tanımlamaları arasında farklılaşan kuramsal zeminler söz konusu olmaktadır. Bu çok yönlülük kavramın tanımlanmasında "öznellik", "muğlaklık", "esneklik", "soyutluk" gibi farklı eleştirileri beraberinde getirmektedir (Dik, 2005:2; Göven, 1999: 253; Saraç, 2002: 16).

Kavramsal temelde kamu yararının kamu, kamusal ve kamusal alan kavramlarıyla ilişkisi, kavrama yüklenen anlamın kapsamını işaret etmektedir. Herkese açık olan, herkes anlamında kullanılan kamu kavramı, kamuoyunun olduğu alan olarak kamusal alanın temeli kabul edilmiştir (Demirkent, 2011: 9). Kamusal alan üzerinde yapılan tanımlamalarda, diyalog alanı, müzakere alanı, siyaset alanı, erdemlere dayalı siyasal yaşamın olduğu alan vurgusu yapılmaktadır (Onat, 2013:14). Yapılan tanımlamalarda kamusal alan kavramının herkes için ortak olan bir dünyayı ifade ettiği, her şeyin herkes tarafından görülebilir ve duyulabilir nitelikte açıklık içinde olduğu ön plana çıkarılmaktadır. Bu kamusal alanı paylaşan insanlar arasındaki ortaklık, kamu yararının doğuşu üzerinde düşünmeye sevk etmektedir.

Genelleyici olması açısından kamu yararı kavramının çerçevesi dar ve geniş anlamda çizilmektedir. Tunaya (1982) kamu yararı kavramının hukuki, teknik nitelikte dar anlamda; siyasal ve ideolojik niteliği ile geniş anlamda kapsamını belirlemektedir (akt. Mert, 2014: 36). Hukuki zeminde tanımlanan kamu yararı kavramı, kamu işlerinin hukuka uygunluğunu ölçme özelliğiyle dar anlamda tanımlanmaktadır. Bu tanımlama; temel hakların sınırlandırılma süreçlerini, idare hukukunun faaliyetlerini, kamunun yönetim fonksiyonlarını yerine getirmede hareket alanını bir hukuka uygunluk ölçüsü¹ olarak kamu yararı kavramıyla ilişki kurarak açıklamaktadır (Akıllıoğlu, 1991: 11).

Kamu yararı kavramının hukuki niteliğine vurgu yapan diğer bir tanımlama yasama ve yargı süreçleriyle ilişki kurmaktadır. Saraç (2002) kamu yararı kavramının, yasama faaliyetlerinin

¹ Flathman (1966)'a göre kamu yararı, ortak yarar tanımlamalarından farklı olarak devletin politika üretirken göz önünde tuttuğu ve yönetimin faaliyetlerini rahatlıkla yürütebilmesi için ona meşruluk sağlayan bir ölçüt olarak değerlendirmektedir (akt. Dik, 2005: 3).

asıl amacı ve sonucu olduğunu vurgulamakta; yargıç yetkilerinin belirlenmesi ve yargıya taşınan her somut olayla işlem ve eylemin öznelliğinin giderilmesi şeklinde açıklamaktadır (Saraç, 2002: 16). Hayek (1995) 'e göre bu vurgu, kamu yararının adaletle kurulan ilişkisini, ortak hukuk ve ortak adaletle ilişkisi kurulan yasaların ve yargılama süreçlerinin egemenliğini ön plana çıkarmaktadır (akt. Güven, 1999:8).

Siyasal ve ideolojik ilişkiler boyutuyla geniş anlamda tanımlanan kamu yararı; kişisel çıkarların üstünde, kişilerin bir arada yaşayarak oluşturdukları, toplumun varlığını sürdürmek üzere ortaya çıkan toplum yararı olarak kavramsallaştırılmaktadır (Keleş 1989'dan akt. Mert,2014: 35). Doğanay (1974) kamu yararının dar anlamda; toplum yararının geniş anlamda kullanılmaya uygun bir kavramsal arka plana sahip olduğuna dikkat çekmektedir. İki kavramın kapsam farklılaşması kavramların aynı anlamda kullanılmaması yönünde bir işaret olarak kabul edilmektedir (Doğanay,1974: 5-6). Özel mülkiyet hakkı ve bu hakkın sınırlarının belirlenmesinde kamu yararının kapsayıcılığına yönelik sorgulanma²; kapitalizmin gelişmesiyle kavramın başlangıçta belirlenen kamuyu, tüm toplumu kapsayıcı niteliğinde meydana gelecek gerilemeyi işaret etmektedir (Çaha, 1998: 83).

2. Kamu Yararı Kavramının Boyutları

Kamu yararı ile toplum yararının kapsamı ve tanımlanmasına ilişkin farklı görüşler ileri sürülmektedir. Kamu yararını iktidarı elinde tutanların çıkarlarını simgeleyen bir kavram olarak kabul eden görüş, toplum yararını ülkede yaşayanların ortak çıkarlarını yansıtan bir kavram olarak görmekteyken; iki kavramın ortak noktası olarak bireysel çıkarın üstünde, dışında bir tanımlamaya vurgu yapılmaktadır (Keleş, 1975'den akt. Akıllıoğlu, 1991: 14-15; Doğanay, 1974: 6). Farklılaşan tanımlamalar kamu yararı kavramının anlamında meydana gelen değişim, kavramı farklı boyutlarıyla analiz etme ihtiyacını ön plana çıkarmaktadır. Özlem (2002)'in sosyal bilimlerde kavramların tarihsel ve toplumsal yönüne yaptığı vurgu dikkate alınarak; kamu yararı kavramına yönelik yaklaşımların evrimi, hukuki, toplumsal, ekonomik ve siyasi boyutu ile ilişki kurularak bu kapsamda tespit edilmeye çalışılmaktadır (Özlem, 2002)

2.1. Temel Siyasal Yaklaşımlar Boyutu

² Toplum yararı ve kamu yararı kavramlarının Anayasa'da farklı amaçlar için kullanıldığı, Anayasada "toplum yararı"nın özel mülkiyetin kapsamını oluşturan yetkilerin kullanılma amacının belirlenmesinde bir ölçü (Anayasa Md. 36); "Kamu yararı" mülkiyet hakkının sınırlarının belli edilmesinde ve hakkın özüne müdahalede bir ölçü (Anayasa Md. 38). olarak kullanıldığına yönelik tespit (Doğanay, 1974: 6).

Avrupa siyasi tarihinin temel kavramlarından biri olan "ortak iyilik" kavramına eleştiri getirmek için kullanılan kamu yararı kavramı, 1789 Fransız Devrimi sonuçlarıyla ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Kavramın rasyonel ve gerçekçi niteliğine vurgu yapılarak kökeni doğaüstü nitelikleri³ vurgulayan ortak iyilik kavramının reddi yönündeki eylemlerin benimsenmesi söz konusu olmaktadır (Saraç, 2002: 16).

Ortak iyiliğin kavramsal anlamı Fransız Devrimi'nin etkisiyle değişmiştir. Toplumların bireylerin toplamından oluştuğu düşüncesini kabul eden, toplum yararını özel veya genel anlamda her türlü faaliyetin ortak amacı olarak kabul eden anlayış değişime uğramıştır. Değişimin göstergesi olarak hak ve yararların bütünü olan toplum sözleşmesi gösterilmiştir (Akıllıoğlu, 1991: 16). Toplum yararının bireysel yararın toplamı olmadığı, bireysel yararın toplum yararı ile çelişebileceği kabulüyle sözleşme temelinde çıkarların uzlaşmasını sağlayan bir yapı olarak devletin varlığı kabul edilmiştir. Bireysel çıkarlardan üstün olan genel iradenin talepleri doğrultusunda devlet; kamusal alanın sınırlarının belirlenmesinde, hukuk kurallarına uygun yönetimde yetkili hale gelmiştir (Dik, 2005: 5).

Kamusal alanın kontrol edilmesi ve yönlendirilmesinde rasyonel temelde oluşturulan devletin yetki sınırları kamu yararı tanımlamalarında da değişime neden olmuştur. Ortak iyilik kavramının kamu yararı yönünde evrilmesi arasında ilişki Habermas'a (1997)'a göre kamusal alanın dönüşümü ile kurulabilir. Yunan şehir devletlerinde kamuyu, ortak sorunların vatandaşlar arasındaki konuşmalarda dile getirildiği ve şekillendirildiği alan olarak tanımlayan Habermas, kamuya yüklenen ortak çıkarın gözetilmesini sağlayacak mekan olma özelliği ile kamusal alanın dönüştüğünü, ortak iyiliğin kamu yararıyla kavramsallaştığını açıklar (Habermas, 2017:64-72).

Serbest piyasa ekonomisinin etkisi, kapitalizmin kriz dönemleri, küreselleşme olgusuyla açıklanan neoliberal ekonomi politikalarının etkisiyle kamu yararı kavramının dar anlamda tanımlanan hukuki niteliklerinde değişim ortaya çıkmıştır. Bu değişimi bireysel yarar, ortak yarar ve toplum yararına yönelik farklı yaklaşımlar üzerinden açıklamak mümkündür (Tombaloğlu, 2014: 356).

Bireysel yarar yaklaşımı, klasik liberalizmin ilkeleriyle uyumluluk göstererek bireysel yararların toplamından meydana gelen bir kamu yararı tanımlamaktadır. Bireysel yararlar çelişen bir kamu yararının söz konusu edilemeyeceği, bireylerin kendisi için en iyi olanı bilerek hareket edebileceği ve bu yolla kamu yararının bireysel yararların toplamından

³ Akinolu Thomas'a göre, Toplumun iyiliği Tanrının yeryüzündeki ifadesidir. Bireyde toplumda Tanrı da birleşir.

meydana gelebileceğine yönelik bir arka plana sahiptir. Kavramsal temelde ortak iyiliği benimseyen bu yaklaşımda; bireyler, toplumda barış ve adaleti sağlamak üzere hak ve yetkilerini bir kişi veya kuruma devrederek kamu yararını sağlanması yönünde anlaşılmaktadır⁴. Sağlanan yarar bireysel yarar ile çatıştığında egemen güç olarak belirlenen devletin meşruiyetinin sorgulanması ve kamu yararının zarar görmesi söz konusu olacaktır (Tombaloğlu, 2014: 357).

Bireysel yararı savunan Jeremy Bentham, bireylerin toplamından meydana gelen toplumun hayali bir varlık olduğunu ve ortak çıkarın bireysel çıkarın somut bünyesinde işlevselleşeceğini savunmaktadır. Bireysel yararın sağlanmasında kişisel kazancın artırılması, kamuya zararlı kazanç elde edilmesinin engellenmesi için ceza kanunlarının yapılması vurgulanmıştır. Mert (2014), bireylerin kamunun yararından önce kendi yararları sağlamak için belirlenen kuralları kabul ederek kurullarla sınırlandırmaya rıza göstermesini David Hume atıfla yorumlamaktadır. (Mert, 2014:39-40).

Kamu yararını ortak yarar ile ilişkilendiren yaklaşım, bireylerin yararlarına odaklanmak yerine bireylerin çıkarını ortak yarar içinde tasarlamak gerektiğini kabul etmektedir. Tek tek bireylerin çıkarına odaklanılarak gerçekleştirilemeyecek olan yarar, kamu yararının teşvik edilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durum, tek tek bireylere ait olan yararların dışında ve bireysel çıkarın üstünde, ortak bir yarardan bahsedilmesi düşüncesini desteklemektedir. Adalet, savunma ve insan sağlığı konularını ortak yarar ile ilişkilendiren yaklaşım temsilcilerinden olan Jean Jacques Rousseau, kamu yararının toplumdaki bireylerin ortak yararından oluştuğunu kabul eder. Toplum sözleşmesiyle ortak yararı oluşturmak üzere bir araya gelen her bir birey kendisini bütünle birleştirdiğinde, sözleşme öncesindeki özgürlüğünde bir kayıp olmayacağı gibi herkes aynı şartlarda bir bütün oluşturacağından parçası olduğu bütünüün sahip olduğu yarara da ortak olabilmesi sebebiyle gücünü arttırmış olacaktır. Bireylerin kendilerinin sağlayamayacağı yararı genel irade ile sağlayabilecek olmaları oluşacak kamu yararının birey yararından üstün olmasının göstergesi olarak kabul edilmektedir (Dik, 2005: 6-7; Tombaloğlu, 2014: Wokler, 2003: 57-60).

Rousseau, kamu yararı anlayışında genel iradeye vermiş olduğu kuvvetli öncelik ve bireysel yararı göz ardı etmesi sebebiyle eleştirilmiş; asgari ortak yarar yaklaşımının kamu yararı kavramının temel hak ve özgürlüklerle ilişkili içeriği bakımından kullanılması Brain ve Norman Barry tarafından savunulmuştur. Korkut (2006)'a göre bu savunu, bireylerin başka bir yolla elde edemeyecekleri ve bireysel çıkarlarına zarar vermeyecek düzeyde toplumla

⁴ Bireysel yarar yaklaşımının temsilcisi Thomas Hobbes'un hakim görüşü.

paylaşılan çıkarlar temel hak ve özgürlüklerle uyumlu olarak paylaşılabilmesine yöneliktir. Bu paylaşım meşru kurullarla desteklendiğinde kamu yararı kavramı gelişir (Korkut, 2006: 98).

Kamu yararının açıklanmasında bir diğer yaklaşım toplum yararını esas almaktadır. Bu yaklaşım, birey ve toplum yararının çatışabilir olduğu düşüncesini reddetmektedir. Toplum yararına aykırı olacak bir birey yararının olmayacağı kabulü bu redde temel oluşturmaktadır. İnsanın toplumsal bir varlık olması ve tek başına yaşamasının mümkün olmaması⁵ sebebiyle birey çıkarının toplumsal yarara aykırı olmayacağı toplum yararı yaklaşımına dayanak oluşturmaktadır. Toplum yararını birey yararının üstünde kabul eden düşünürlerden olan Hegel, toplumdaki bir bireyin çıkarı ile toplumdaki diğer bireylerin çıkarlarının iç içe geçmiş olduğunu ve bu geçişken yapının devlet olmadan güvence sağlayamayacağını kabul etmektedir. Benzer bir bütünleşmeyi Cicero'ya atıfla Tombaloğlu (2014), belirli bir amaç doğrultusunda ve hukuksal bağlarla bir araya gelen çok sayıda insanla ilişki kurarak toplum yararı yaklaşımını açıklamaktadır (Tombaloğlu, 2014: 361).

2.2. Hukuki Boyut

Dar ve teknik anlamda kamu yararı tanımlanması kavramın hukuki boyutunu oluşturmaktadır. Kamu gücü kullanımında ayrıcalıklı konumda olan idarenin yeki kullanımı süresince hukuka uygun davranması hukuk devletinin bir gereğidir. Devletin yürütme fonksiyonu, belirlenen hukuk kuralları içinde yetki ve sorumluluklarını yerine getirmek, kamu hizmeti taleplerini karşılamak ve tüm eylem ve işlemlerinde kamu yararına uygun hareket etmek zorundadır. Bu zorunluluk normlar hiyerarşisine dayalı olarak anayasa ve yasalara uygunluk göstermelidir (Gözler ve Kaplan, 2018: 15).

İdarenin kuruluş ve işleyişine uygulanan kurallar idare hukukunu ortaya çıkarmaktadır. Yıldırım (2012)'a göre idare hukukunun iki amacı bulunmaktadır. Birinci amaç, kamu yararını en iyi şekilde karşılayacak etkin idari faaliyeti sağlamaktır. İkinci amaç ise kamu hizmetinden yararlananlara idare karşısında etkin koruma oluşturmaktır. Kamu yararı amacı idareye üstünlük ve ayrıcalık sağlarken, diğer amaç idarenin yetkilerinin sınırlandırılmasına imkan sağlamaktadır (Yıldırım, 2012).

Kamu yararı kavramının hukuki boyutu, evrensel temelde İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi ile ilişkilendirilir. Kanunları genel iradenin ifadesi ve koruyucusu yapan

⁵ Söylemin temelinde Aristoteles'in "insan siyasal bir hayvandır" vurgusu yer almaktadır. Bireyin tek başına yaşaması halinde ihtiyaçlarını karşılayamayacağı, mutluluğa ulaşamayacağı ve bu gereksinimlerini karşılamak için toplumu ve devleti oluşturmak zorunda olacağı kabulü söz konusu edilmektedir.

maddeleriyle beyanname, hukuk devleti ilkesine temel oluşturmaktadır⁶. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, 1982 Anayasası'nın 90/5.maddesi, "*Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir.*" temel hak ve özgürlüklerin kullanılması, idari işlem ve eylemlerde kanunilik ilkesinin uygulanması yönüyle idare hukukunun İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile uyumluluk göstermesi gerektiğine beyannameye taraf ülkelerden biri olarak yasal temel oluşturmaktadır. Türkiye'de kamu yararını temel alacak eylem ve işlem gerçekleştirilmesi düşüncesi anayasal bir temele dayanmaktadır. Tablo 1'de Anayasada kamu yararına vurgu yapan düzenlemelere yer verilmektedir.

Tablo 1

1982 Anayasası'nda Kamu ve Toplum Yararına İlişkin Düzenlemeler

1982 Anayasası	
Başlangıç/2. Kısım/Temel Haklar ve Ödevler	
2. Bölüm/Kişi Hak ve Ödevleri/ Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar	
Md. 39: İspat Hakkı	Kamu görev ve hizmetinde bulunanlara karşı, bu görev ve hizmetin yerine getirilmesiyle ilgili olarak yapılan isnatlardan dolayı açılan hakaret davalarında, sanık, isnadın doğruluğunu ispat hakkına sahiptir. Bunun dışındaki hallerde ispat isteminin kabulü, ancak isnat olunan fiilin doğru olup olmadığının anlaşılmasında kamu yararı bulunmasına veya şikâyetçinin ispata razı olmasına bağlıdır.
3. Bölüm/Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler /3. Alt Başlık/Kamu Yararı	
Md. 43: Kıyılardan Yararlanma	Kıyılar, Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararı gözetilir. Kıyılarla sahil şeritlerinin, kullanılış amaçlarına göre derinliği ve kişilerin bu yerlerden yararlanma imkân ve şartları kanunla düzenlenir.
Md. 44: Toprak mülkiyeti	Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alır. Kanun, bu amaçla, değişik tarım bölgeleri ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini tespit edebilir. Topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz. Bu amaçla dağıtılan topraklar bölünemez, miras hükümleri dışında başkalarına devredilemez ve ancak dağıtılan çiftçilerle mirasçıları tarafından işletilebilir. Bu şartların kaybı halinde, dağıtılan toprağın Devletçe geri alınmasına ilişkin esaslar kanunla düzenlenir.
Md. 45: Tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması	Devlet, tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır. Devlet, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline

⁶ Bkz: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>.

	geçmesi için gereken tedbirleri alır.
Md.46: Kamulaştırma	<p>Devlet ve kamu tüzelkişileri; kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idarî irtifaklar kurmaya yetkilidir.</p> <p>Kamulaştırma bedeli ile kesin hükme bağlanan artırım bedeli nakden ve peşin olarak ödenir. Ancak, tarım reformunun uygulanması, büyük enerji ve sulama projeleri ile iskân projelerinin gerçekleştirilmesi, yeni ormanların yetiştirilmesi, kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprakların bedellerinin ödenme şekli kanunla gösterilir.</p> <p>Kanunun taksitle ödemeyi öngörebileceği bu hallerde, taksitlendirme süresi beş yılı aşamaz; bu takdirde taksitler eşit olarak ödenir.</p> <p>Kamulaştırılan topraktan, o toprağı doğrudan doğruya işleyen küçük çiftçiye ait olanlarının bedeli, her halde peşin ödenir. İkinci fıkrada öngörülen taksitlendirmelerde ve herhangi bir sebeple ödenmemiş kamulaştırma bedellerinde kamu alacakları için öngörülen en yüksek faiz uygulanır.</p>
Md 47. Devletleştirme ve Özelleştirme	<p>Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde devletleştirilebilir. Devletleştirme gerçek karşılığı üzerinden yapılır. Gerçek karşılığın hesaplanma tarzı ve usulleri kanunla düzenlenir.</p> <p>Devletin, kamu iktisadî teşebbüslerinin ve diğer kamu tüzelkişilerinin mülkiyetinde bulunan işletme ve varlıkların özelleştirilmesine ilişkin esas ve usuller kanunla gösterilir.</p> <p>Devlet, kamu iktisadî teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzelkişilere yaptırılacağı veya devredilebileceği kanunla belirlenir.</p>
2. Bölüm/Yürütme/ IV.İdare	
Md. 127: Mahalli İdareler	Merkezî idare, mahallî idareler üzerinde, mahallî hizmetlerin idarenin bütünlüğü ilkesine uygun şekilde yürütülmesi, kamu görevlerinde birliğin sağlanması, toplum yararının korunması ve mahallî ihtiyaçların gereği gibi karşılanması amacıyla, kanunda belirtilen esas ve usuller dairesinde idarî vesayet yetkisine sahiptir.
4. Kısım/2. Bölüm/Ekonomik Hükümler	
Md.166: Planlama; Ekonomik ve Sosyal Konsey	Planda millî tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde dengeyi sağlayıcı, yatırım ve istihdamı geliştirici tedbirler öngörülür; yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri gözetilir ; kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınır. Kalkınma girişimleri, bu plana göre gerçekleştirilir.
Md.169: Ormanların Korunması ve Geliştirilmesi	Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz. Devlet ormanları kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir. Bu ormanlar zamanaşımı ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz.

Kaynak: 1982 Anayasası, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf.

İdarenin yapmış olduğu işlemin hukuka uygunluğunun denetiminde ve iptal sürecinde yapılan işlemin unsurları bakımından tamlik aranmaktadır. Yetki, şekil, sebep, konu ve amaç bakımından hukuka aykırılık gösteren işlemlerin iptali idari yargı eliyle

gerçekleştirilmektedir⁷. Anayasada kamu yararına vurgu yapan düzenlemeler, yapılacak tüm yönetsel işlemlerin amaç unsurunu ön plana çıkarmaktadır.

Toplumun ortak ihtiyaçlarının artan oranlı ilerlediği ve bu ilerlemeyle doğru orantılı kamu hizmeti sunmak söz konusu olduğunda, normatif düzeyde bir düzenlemeye ulaşmak zorlaşacaktır. İdari işlemin amacının kamu yararı ile sınırlandırılması, işlemi gerçekleştirecek olan yönetimlerin takdir yetkisi çerçevesinde amaç unsuru ile uyumlu idari fonksiyon gerçekleştirmesi beklenecektir. İdarenin takdir yetkisinin hukuka uygunluk düzeyinde denetlenmesi, hem idarenin işlemlerinden etkilenenlerin hukuk devleti sınırlarında korunmasına hem de idarenin işlemlerini yerine getirirken yerindelik denetiminin alanının sınırlandırılmasına imkan sağlayacaktır. Düzenlemelerde kamu yararı kavramına ek olarak, toplum yararı vurgusu yapıldığı tespit edilmektedir. Akıllıoğlu (1991)'e göre bu tespit; kavramlarla, bireysel çıkardan farklı olarak onun dışında ve üstünde bir yarar vurgusunu işaret etmektedir (Akıllıoğlu, 1991: 15).

Kamu yararı, soyut niteliği olan bir kavramdır. Kamu yararına aykırı eylem ve işlemlerin gerçekleşmesi Anayasa Mahkemesinin çok sayıda kararına konu edilmiştir. Kamu yararı kavramının dinamik olma özelliğiyle, alınan kararlarda; karara özgü şartların dikkate alınarak kamu yararının bağlayıcı yönü ön plana çıkarılmıştır. Saraç (2002) çalışmasında anayasal ve yasal zeminde yer alan düzenlemelerle Anayasa Mahkemesi kararlarına atıf yaparak hazırlanmış olduğu çalışmasında⁸ kamu yararı kavramına yönelik sınıflandırma yapmıştır. Bu sınıflandırmaya göre; kamu yararı kapsayıcı ve genel bir kavramdır. Toplum yararı ile uyumludur. Kamu hizmeti, kamu yararını doğurur. Kamu yararı bir sınırlama nedenidir. Kamu yararı, toplum yararadır, üstündür ve değişkendir. Kamu yararı nesnel ve zorunlu bir neden sonuç bağı gerektirir (Saraç, 2002: 7-9). Bu sınıflandırma yargılama süreçlerinde kamu yararının farklı özelliklerine odaklanılarak karar alındığına yönelik bir tespitte etkili olmaktadır.

2.3. Toplumsal ve Ekonomik Boyut

Kamu yararı kavramının toplumsal ve ekonomik boyutu, küreselleşme süreci ve beraberinde ekonomide yapısal ve işlevsel dönüşümle ilişkilendirilmektedir. 1980'li yıllar serbest piyasa ekonomisine dayalı yönetsel mekanizmaları gerektirmektedir. Yeniden yapılanma sürecine giren kamu yönetimi örgütleri, devletin özelleştirme süreciyle piyasayla kurulan ortaklık

⁷ Bkz: 2577 Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu, Md: 2, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2577.pdf>

⁸ Kamu Yararı Kavramı başlıklı çalışma.

sonucu küçülmüştür. Yeni sağ yaklaşımla⁹ sınırlandırılmış devlet anlayışı; vergilerin düşürülmesi, enflasyonun azaltılması, deregülasyon, özelleştirme politikalarının işlevselleşmesi, kamu sektörünün piyasaya devri, yapısal reform süreci, bireyci anlayışın ön plana çıkarılmasını benimsemektedir (Dik, 2005:8).

Devletin piyasaya müdahale alanının asgari düzeyde belirlenmesi, özelleştirme politikalarının güçlenmesinde etkili olmaktadır. Özelleştirme sürecini destekleyen, kamu yararına yönelik güncel yaklaşımlardan biri olan kamu tercihi yaklaşımı özellikle eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanlarında bireysel tercihlerin kolektif tercihleri yaratma etkisi üzerinde durmaktadır. Kamu tercihi yaklaşımına göre birey, kendi yararına olanı seçebilecek rasyonaliteye sahiptir. Piyasaya müdahale edilmesi bireyin seçme özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Toplumdaki bir kişinin faydasını maksimize etmeye çalışması toplumdaki diğer bireylerin bundan zarar göreceği anlamına gelmeyip, bu durumun toplumun bütünü üzerinde olumlu etki yaratması mümkün kabul edilmektedir. Bu süreçte, toplumdaki tüm bireylerin oy birliği ile hareket etmesi kamu yararına erişimi bireysel fayda temelinde sağlayacaktır (Tombaloğlu, 2014: 362).

Kamu tercihi yaklaşımın ön plana çıkardığı birey, karar alma süreçlerine katılım imkanı sunulması bakımından kamu yararının sağlayıcısı olarak görülmektedir. Torres (2007), bilgi teknolojilerinin kullanılmasıyla karar verme süreçlerine ilişkin bilgi düzeyini güçlendiren vatandaşların katılım düzeylerinde artışla kamu yararını bireysel tercihlerini yansıtarak oluşturduklarına vurgu yapmaktadır (Torres, 2007: 142).

Bireysel faydayı ön plana çıkararak kamu yararını oluşturmayı hedefleyen neoliberal yaklaşım, kamu sektörünün temel işlevinin sorgulanmasına ve yeni tanımlamaların yapılmasına olan ihtiyacı arttırmaktadır. Belirlenen kamu hizmetlerinin piyasa mekanizmasının işleyişine bırakılmasıyla hizmetten yararlanacak olan vatandaş kamu yararı beklentisi dışında hizmeti satın alacak bir müşteriye dönmekte; kamu yararı ve hizmeti yerini piyasa rekabeti sistemine bırakmaktadır. Toplumsal ve ekonomik boyutla ilişkilendirildiğinde kamusal alanda rekabet, kentsel mekanlar üzerinden görünür hale gelmektedir. Küreselleşme süreciyle üretim, dolaşım ve tüketim mekanı görülen kentler, sermaye birikimin tercih ettiği alanlar haline gelmektedir. Piyasa temelli ekonomik büyüme süreçleriyle önceliği kamu yararı oluşturma düşüncesinden uzaklaştığı yönünde eleştirilmektedir (Özalp ve Erkut, 2016: 244).

⁹ Yeni sağ, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde hem devlet hem de müdahalesini arttırma yönündeki akıma hem de liberal ve ilerici toplumsal değerlerin yayılmasına karşı bir devrim olarak ortaya çıkmıştır. Keynesçi sosyal demokrasinin işlev kaybı, toplumsal çözülme ve zayıflayan otorite hakkında artan kaygıları gidermek üzere benimsenmiştir (Heywood, 2015: 117-118).

Sonuç

Sosyal bilimlerde kavramların tarihsel ve toplumsal olma niteliği, kavramların anlamlarında farklılaşma seyrini nedenleriyle tespit etme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Çok yönlü anlama sahip ve tanımı konusunda bir uzlaşma sağlanmayan kavramların farklı boyutları, kavramın düşünsel çerçevesinin çizilmesi bakımından önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında bu yönde bir çaba ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kamu yararı, toplumsal yapı ve bileşenlerinden¹⁰ ayrı düşünülmecek bir kavramdır. Kavramın farklı disiplinlere konu edilmesi ve kamusal boyutuyla toplumun ortak çıkarı olarak genel gözleme açık olması yüklenen anlamın farklılaşma boyutlarıyla kavramı düşünmeyi gerektirmektedir.

Tarihsel süreçte birey yararına olanın toplum yararına olduğu kabulüne karşılık gelen ortak iyilik anlayışının Fransız Devrimi ile değişimi, kamu yararı kavramının toplumsallaşmasında bir başlangıç olarak görülmektedir. Birey ve toplum yararının bütünleşmediği kabulü, toplum sözleşmesinin ürünü olan genel iradeyi güçlendirmiş ve bu yolla sağlanan ortak yarar bireysel yarardan önce tutmuştur. Birey ve toplum yararının iç içe geçme durumunu temel alan toplum yararı yaklaşımı, bilinçli olarak bir araya gelen ve hukuksal bağlarla birleşmiş olan insan topluluğunun yararına vurgu yaparak yarar ilişkisini rasyonel birey ve hukuk kuralları çerçevesinde açıklamıştır.

Teknik niteliğiyle kamu yararı kavramı hukuki boyutuyla ilişkilendirilmektedir. Kamu gücü ayrıcalıklarını kullanan yönetsel mekanizmaların eylem ve işlemlerinde kamu yararı bir ölçüt olarak bağlayıcı özellik göstermektedir. Kanunilik ilkesi çerçevesinde sunulacak hizmetlerin hukuk devleti ilkesine uygun olması, yasama ve yargılama süreçlerinde kamu yararının temel alınması, normlar hiyerarşisinin bağlayıcılığına uygunluk beklenmektedir. Ekonomi politikalarındaki değişimin etkisiyle, serbest piyasa ekonomisinin güçlenmesi, devletin küçültülmesi, özelleştirme politikaları kamu yararı kavramı ile kentsel mekanlardaki müdahaleler arasında ilişki kurulmasında etkili olmuştur.

Farklı boyutlarıyla bakıldığında kamu yararı kavramına getirilen soyut, muğlak, öznel, esnek olma eleştirilerin tarihsel ve toplumsal temelde somut bir karşılık bulduğu tespit edilmektedir. Bu somut görüntünün oluşumunda aktörlerin rolü, içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar ve aktörden beklentiler kavrama yüklenen anlamın değişmesine yönelik seyrin devam edeceğini göstermektedir.

¹⁰ Siyaset, ekonomi, hukuk, kültür

Kaynakça

- Akıllıoğlu, Tekin. (1991). "Kamu Yararı Kavramı Üzerine Düşünceler", *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı:2, Cilt: 24, ss: 11-22. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/13697>, Erişim Tarihi: 25.06.2019.
- Çaha, Ömer. (1998). "İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü", *Doğu- Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 5, ss: 81-104. https://media.turuz.com/.../3230-05-Doghu_Bati_Dergisi-05.Sayi-Qamusal_Alan-1998, Erişim Tarihi: 26.06.2019.
- Çotuksöken, Betül. (2001). *Felsefeyi Anlamak Felsefe İle Anlamak*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Demirkent, Dinçer. (2011). "Kamusallığı Yeniden Düşünmek", *TMMOB Dergisi*, Kamusalılık Sayısı.
- Dik, Esra. (2005). "Kamu Yararı Anlayışında Değişim Baskısı", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:4, Cilt:2, ss:1-18. <http://sbed.mku.edu.tr/article/view/1038000562/1038000359>, Erişim Tarihi: 26.10.2021. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/55094>, Erişim Tarihi: 26.10.2021.
- Doğanay, Ümit. (1974). "Toplum Yararı ve Kamu Yararı Kavramları", *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 7, ss:5-6. <https://surdurulebilirodtu.wordpress.com/2018/09/28/toplum-yarari-ve-kamu-yarari-kavramlari-umit-doganay-mimarlik-dergisi-7-sayfa-56-1974/>, Erişim Tarihi: 26.10.2021.
- Göven, Yusuf. (1999). "Kamulaştırma İşlemlerinde "Kamu Yararı"', *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, ss: 247-262.
- Gözler, Kemal; Kaplan, Gürsel. (2018) *Kısa İdare Hukuku*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Habermas, Jürgen. (2017). *Kamusallığın Yapısal Dönüşüm*, Çeviren:Tanıl Bora & Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>, Erişim Tarihi: 27.06.2019.
- Korkut, Levent (2006). "Temel Hak ve Özgürlüklerin Bir Sınırlama Nedeni Olarak Kamu Yararı Kavramı", *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:44, Cilt: 11, ss: 77-98. <http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/44/06-levent-korkut-ozgurluklerin-bir-sinirlama-nedeni.pdf>, Erişim Tarihi: 26.10.2021.

Mert, Ahmet. (2014). "Türkiye'de Kentsel Planlamaya İlişkin Yargı Kararlarının Kamu Yararı Ölçütü Üzerinden Değerlendirilmesi", *İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Malatya.

Onat, Kazım. (2013). *Kamusal Alan ve Sınırları (Hannah Arent ve Jürgen Habermas'ın Yaklaşımları)*, Durak İstanbul, İstanbul.

Özalp, Seçil; Erkut, Gülden. (2016). "Kamu Yararı Perspektifinden İstanbul'da Kentsel Müdahaleler", *TMMOB Şehir Plancıları Odası, Sayı: 26, ss: 234-250*. https://www.journalagent.com/planlama/pdfs/PLAN_26_3_234_250.pdf, Erişim Tarihi: 26.10.2021.

Özlem, Doğan. (2002). *Kavramlar ve Tarihler-I, İnkılap Yayınları*, İstanbul.

Saraç, Osman. (2002). "Kamu Yararı Kavramı", *Maliye Dergisi, Sayı: 139, ss:16-26*.

Tombaloğlu, Nermin. (2014). "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kamu Yararı Kavramı", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Cilt: 5, ss: 353-388*. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/208442>, Erişim Tarihi: 27.10.2021

Torres, Lars Hasselblad. (2007). "Citizen Sourcing in the Public Interest", *Knowledge Management for Development Journal, Number: 3, Volume:1, ss: 134-145*.

Wokler, Robert. (2003). *Düşüncenin Ustaları: Rousseau, Çeviren: Cemal Atila, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul*.

Yıldırım, Ramazan. (2012). *İdare Hukukuna Giriş, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2466*.

1982 Anayasası, https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf, Erişim Tarihi: 27.06.2019.

2577 Sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2577.pdf>, Erişim Tarihi: 27.10.2021

**İSTANBUL TARİHİNE AKADEMİK BİR BAKIŞ: İSTANBUL TARİHİ
ODAĞINDAKİ LİSANSÜSTÜ TEZLER ÖZELİNDE BİR İNCELEME**

Melek TOPRAK*

Ayşe KAŞIKIRIK**

Özet

İstanbul geçmişten günümüze yerel ve küresel arasında önemli bir merkez olmuş, tarihte farklı imparatorluklara başkentlik yapmıştır. Bu eşsiz yönüyle bir dünya kenti olan İstanbul tarihi yıllardır çok sayıda akademik araştırmanın da konusu olmuştur. Bu çalışmada, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde arşivlenen yüksek lisans ve doktora tezleri özelinde bir tarama yapılmıştır. Tarama çalışması "İstanbul tarihi" odağında sürdürülmüş ve elde edilen bulgular karşılaştırmalı perspektifle analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, İstanbul tarihi odağındaki lisansüstü tezlerin yoğunlaştıkları tematik alanları, içerikleri ve kapsamı incelemektir. Aynı zamanda, İstanbul tarihinin yazımında yıllara göre ön plana çıkan konular tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, İstanbul tarihi, Lisansüstü, Tez, Akademi

**AN ACADEMIC LOOK AT THE HISTORY OF ISTANBUL: AN ANALYSIS OF THE
POSTGRADUATE THESES IN THE FOCUS OF ISTANBUL HISTORY**

Abstract

Istanbul has been an important center between the local and the global from past to present, and has been the capital of different empires in history. The history of Istanbul, which is a world city with this unique aspect, has been the subject of many academic studies for years. In this study, a search was made for master's and doctoral theses archived in the National Thesis Center of the Council of Higher Education. The scanning study was carried out with the focus of "Istanbul history" and the findings were analyzed with a comparative perspective. The aim of the study is to examine the thematic areas, contents and scope of the postgraduate theses focusing on the history of Istanbul. At the same time, the issues that come to the fore in the writing of the history of Istanbul according to the years are determined.

* İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktorant, melek@toprakarastirma.com , Orcid ID: 0000-0003-1763-407X

** İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktorant, aysekasikirik@yahoo.com , Orcid ID: 0000-0003-0624-1107

Keywords: Istanbul, Istanbul History, Graduate, Thesis, Academia

Giriş

Tarih boyunca kent ve tarih yazımı devletin resmi tarihçileri tarafından kaydedilmiş ve egemen olan erkek tarihçilerin bakış açısıyla ele alınmıştır. Toplumsal olarak seyahat eden, özgür sınıf erkekler seyahatnameler yazmış, savaş dönüşlerinde kendi tarihlerini inşa etmişlerdir. Bu araştırmalisansüstü öğrenciler tarafından hazırlanan İstanbul tarihi temalı akademik araştırmalarla İstanbul şehrinin yazınsal alanda yeniden inşa edilmesi üzerinedir.

Tarihsel olarak İstanbul, Antik Çağdan, Roma İmparatorluğu'na ve Osmanlı İmparatorluğuna başkentlik yapmış olan ve çeşitli imarethaneler, hanlar, hamamlar, saraylar inşa edilmiş ve çeşitli medeniyetleri barındırmış olan bir şehirdir. Bütün tarihsel yanıyla birlikte günümüzde yaşayan İstanbul'a bakıldığında hala günümüzde yaşamsal olarak dünya kenti olarak geçmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra başkent olma özelliğini kaybeden İstanbul, bir takım toplumsal özelliklerini de kaybetmiştir. Geleneksel şehir terk edilerek, modern bir sosyo kültürel yapıya geçmeye çalışılmıştır. Katmanlaşan medeniyet topografyasıyla birlikte her çağda yaşayan bir kent halindedir. 1960'larda sınıf -öğrenci sokak hareketlerinin yaşandığı, 1977'lerde keza yine İşçi Sınıfı hareketlerinin olduğu başat şehir İstanbul'dur. (Toprak, 2017) 1950'lerde sanayi kenti olan İstanbul, sanayinin iş gücü ihtiyacı nedeniyle Anadolu'dan gelen işçi ve işçilerin aileleriyle toplumsal olarak yeniden şekil almıştır. 1950'lerde inşa edilen gece kondular 2000'lere ulaşmadan çoğu bölgede yerini apartmanlara ve hatta gökdelen ve rezidanslara bırakmıştır. 2000'ler sonrasında sanayi kentinden finans ve hizmet kentine dönüşen İstanbul yeni bir süreç yaşamaktadır. İstanbul'daki sosyo-ekonomik ve kültürel alanlar modernleşmenin beraberinde getirdiği küreselleşmeyle birlikte ekonomi ve cazibe merkezleri haline gelmeye, meta olarak görülmeye başlamıştır. (Akça, 2017)

Araştırma kapsamında İstanbul'un tarihini anlatan Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez'de yer alan lisansüstü -yüksek lisans ve doktora- tezleri taranmıştır. İstanbul tarihi temalı lisansüstü tezlerde yazarların cinsiyet dağılımı, anahtar kelimeler, tez türü, konusu, yayımlanma yılı karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Çalışmada yazarların bu tezlerde hangi alt başlıklara odaklandıklarının keşfedilmesi ve öne çıkan konuların tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Tarama çalışması şeklinde nitel araştırma yöntemiyle desenlenmiş olan bu araştırmada eleştirel, tematik içerik analizi yöntemi kullanılmaktadır. Ulusal ve uluslararası alanda İstanbul tarihinin akademik çalışmalarla da farkındalık kazanması açısından bu çalışma özel bir önem taşımaktadır.

Araştırmamız da temel sorunsalımız; İstanbul kent tarihi konulu tezler ele alınırken daha çok hangi kavramlar, anahtar kelimeler üzerine yazılmıştır? Bu çalışma, genel olarak literatür ve kavramsal bir tartışma ile ele alınmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde yüzyıllardır yaşayan ve yaşanan şehir İstanbul tarihi ele alınmış olup, ikinci bölümde İstanbul tarihi odağında lisansüstü tezler üzerinden saha çalışmasına yer verilmiştir.

1. Yüzyıllardır Yaşayan ve Yaşanan Şehir İstanbul Tarihi

Araştırmamızın öznesini oluşturan İstanbul'un tarihsel olarak İstanbul ismini nasıl aldığına baktığımızda; Konstantinopolis kentinin adı Osmanlı döneminde İstanbul olarak kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir. İstanbul adı zaten kentin Bizans'lı sakinleri tarafından 10. Yüzyıldan beri kullanılan bir kelimedir, anlamı ise Yunanca'da "kentte" anlamındaki "eis tin polin" kelimesinden gelmektedir. Yani şehrin adının Konstantinopolis'ten İstanbul'a dönüşmesinde Osmanlı hükümdarlarının bilinçli bir karar almasıyla olmamıştır. (Çelik, 2016:27)

İstanbul efsanevi görkemi, serveti ve salt büyüklüğü ile diğer küresel kentlerden farklılaşarak her zaman bir dünya kenti olmuştur. İstanbul tarihsel süreçte Bizans ve Osmanlı İmparatorluğuna başkentlik yapmasının ötesinde bazı özgün özelliklere sahip olmuştur. İstanbul benzersiz coğrafi konumu ile hayati bir öneme sahiptir. (Keyder, 2013:9-10) Roma'dan günümüze surları, sarayları, hanları ve hamamlarıyla, tarihi çarşılarıyla, kilise ve cami bahçeleri gibi kamusal mekânları ve aynı zamanda çıkmaz sokaklarıyla pek çok seyyahı büyüleyerek pek çok seyahatnameye konu olmuştur. (Belge, 2006)

Tarihsel olarak İstanbul denildiğinde, sur içi alan "Tarihi Yarımada" olarak tanımlanan bölge tarif edilmektedir. Roma kentinin yedi tepesi olan tepeler İstanbul'un alınmasından sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından da korunmuş ve odak oluşturularak topoğrafya bozulmadan inşa edilmiştir. Yedi tepeden biri ve ilki olan tepeye, Antik Bizantion şehrinin kurulduğu, şehrin Sarayburnu'ndan içeri doğru açılan ve günümüzde Sultanahmet semti olarak bilinen yüksek bölgeyi ifade etmektedir. İkinci tepe ise birinci tepeden Babiâli'den Eminönü'ne kadar inen derin bir vadiyle ayrılan günümüzün Çemberlitaş bölgesine karşılık gelmektedir. Üçüncü tepe, bugünkü isimleriyle Beyazıt ve Süleymaniye bölgesine karşılık gelen ve güneyde Kumkapı ve Langa ile sonlanan alanı ifade etmektedir. Dördüncü tepe ise, günümüzde Aksaray ve Haliç'e doğru dökülen ve üzerinde Fatih Camii'nin bulunduğu yükseltidir. Beşinci ve altıncı tepe, Haliç ve batıda Balat'a kadar ulaşan bir vadi ile birbirinden ayrılmakta

olup, günümüzün Sultan Selim Camii ile Edirnekapı ve Ayvansaray mahallelerinin üzerinde kurulduğu yükselteleri ifade etmektedir. Yedinci tepe, Aksaray semtinden surlara inen ve Marmara denizi ile sonlanan alanı kapsamakta olup, günümüzde Topkapı, Aksaray ve Yedikule yükselteleri ile tanımlanmaktadır. (Roma İmparatorluğunun Yeni Başkenti, 1997) Diğer taraftan şehrin bu inşa edilmiş yapıları kadar İstanbul'un topoğrafyası, denizle olan ilişkisi, tarihi yarımada yer alması dolayısıyla şehre ayrı bir yaşam katmaktadır. (Kuban, 1996)

Şehri oluşturan temel yapıların bu yedi tepeden ve denizden oluştuğu sanılsın. Doğada kendiliğinden oluşan bir şehir yoktur. Şehirleri oluşturan insanlardır, yani toplumdur aslında. Ne var ki bazı şehirler sıfırdan oluşturulur, bazıları dönüştürülür İstanbul gibi. (Ökten, 2015) Nasıl ki Cumhuriyetin ilk yılları İstanbul'da sanayi canlandırılmak için Anadolu'dan işçi talep edildiyse, Fatih İstanbul'u fetih sonrası iskân politikasıyla İstanbul'un ticari hayatını canlandırmaya çalışmıştır. Tanınmış tacirler yeni başkent İstanbul'a davet edilmiştir. Fetihten sonra İstanbul Müslüman nüfusun yaşayabileceği şekilde tasarlanmıştır. İslam gereklerine göre inşa edilen külliye ve camilerle şehrin fiziki yapısında değişim yaşanmış olsa da Hıristiyan ve Yahudi hanelerde fetihten sonra artış yaşanmıştır. Bu da başkente teşvik, iskân politikasıyla olmuştur. (Çelik, 2016:29) Şehrin fiziki yapısında meydana gelen değişimler Aristoteles'in belirttiği gibi aslında siyasi değişimlerle meydana gelmektedir. (Sennett, 2011:31) Seyyahların, tarihçilerin araştırmaları sadece İstanbul'daki mimari yapılar, hali ve deniz üzerine değildir. Aslında, İstanbul'da yaşayan toplumsal yaşam şekilleri ve yemek kültürü vb. konular üzerinedir. Örneğin Türklerin yazlık kışlık hayatının varlığına, evinin içindeki kullanılan minder, döşek, iskemle, tabure gibi unsurlardan da söz etmektedirler. (Baykara, 2010:379-381)

Galata Kulesi ve Çemberlitaş, Ayasofya ve Süleymaniye gibi pek çok semt mimari yapılarıyla, tarihi hipodrom meydanıyla, şehirden gurur duyanlar ve meydanlarda yaşanan idamlarla, acılarıyla gösteri şehri olan İstanbul'dur. Öyle ki Constantinus'un ve Fatih'in şehri olmuş görünen İstanbul'da belirli zamanlarda hem şehir kapıları hem hane kapılarından her kapı, her kule, her meydan, her cami, her meydan bir mucizeyi, bir katliamı, bir sevdayı, bir sırrı hafızalarda canlandırır. (Amicis, 1981:137) Örneğin günümüzde Sultanahmet Bölgesinde bulunan At Meydanı 17 yy. boyunca "infazlar, yeniçerilerin ve sipahilerin ayaklanması gibi pek çok kanlı olaya tanık olur."Diğer yandan halk bayramları burada kutlanır ve at oyunları ciritler burada oynanır. (Müller-Wiener, 2016:69)

Osmanlı döneminde kamusal yaşam ve mekân düşünülürken; temsili kamusal mekânlar olarak ise tören alanlarını görürüz. Doğu Roma İmparatorluğu'ndan miras kalan Sultanahmet Meydanı, en önemli tören, bayram alanı olarak kabul edilir. Burada padişahın namaz için camiye gidişlerinin de bir tören havasında yapılması ve namazı kıldığı caminin önünde gerçekleştirilen seremoni de temsili kamusal yaşamın yansıması olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca idamların, Batıda olduğu gibi, geniş açıklıklarda, meydanlarda yapılması da temsili kamusal yaşamın kent mekânına bir başka yansıması, teşhiridir. (Bilgihan, 2006:80)

İstanbul bugün artık aşırı kentleşme ile uçsuz bucaksız, hatta içinde yaşayanların bile tam anlamıyla sınırlarını kavrayamadıkları bir metropol şehirdir. (Perouse, 2016) Öyle ki bu sınırlar ne nüfus ne de fiziki sınırlarla belirsizleşmiş ve uçsuz bucaksız hale gelmiştir. Tüm bu yapıyla İstanbul hem geçmişte hem günümüzde birçok esere konu olmuş ve olmaktadır. Şehirler Orhan Pamuk ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanında ayrı, Orhan Kemal'de daha bir ayrı kurgulanmıştır. Orhan Kemal için sıkıntı ve yoksulluk şehri iken, Tanpınar'da geçmişin güzellikleriyle dolu İmparatorluk şehri, mazilerle anılır İstanbul. Hangi İstanbul ve hangisi İstanbul diye hem yaşarken hem de okurken düşündürmektedir İstanbul şehri. (İnci, 2020:151-156)

Gerçekte bugün gördüğümüz ve yaşadığımız İstanbul şehri belirli dönemlerde yeniden inşa edilmiştir. Örneğin Taksim Gezi Parkı, AKM, Harbiye, Cemil Topuzlu Açık Hava Sahnesi Cumhuriyetin ilk yıllarında modern anlamda inşa edilmiştir. (Pinon, 2010:49-73) Tarihsel olarak baktığımızda şehrin planlanması hep bir değişiklik arz ettiğini de görmekteyiz. Misal Taksim'in ilk kez meydan olarak planlanma sürecinde böyle olmadığı aşikârdı. Cumhuriyet dönemi meydanlarından Taksim, Prost ve yardımcısı Angel'in Planlarına göre, Harbiye'den İnönü Stadyumu'nun aşağısına kadar devam ediyordu. (Boysan, 1999:30-39)

İnşa edilmiş olan mekanlar zaman içinde kentsel hafızayı inşa etmektedir. İstanbul mekânsal olarak stratejik konumu ile bu topraklarda yaşam bulmuş farklı medeniyet ve uluslara ait farklı dini ve kültürel dokuları bugün de bünyesinde barındırmaktadır. Galata Kulesi ve Çemberlitaş, Ayasofya ve Süleymaniye gibi pek çok semt mimari yapılarıyla, tarihi hipodrom meydanıyla, şehirden gurur duyanlar ve meydanlarda yaşanan idamlarla, acılarla gösteri şehri olan İstanbul'dur. (Günaçan & Erdoğan, 2018)

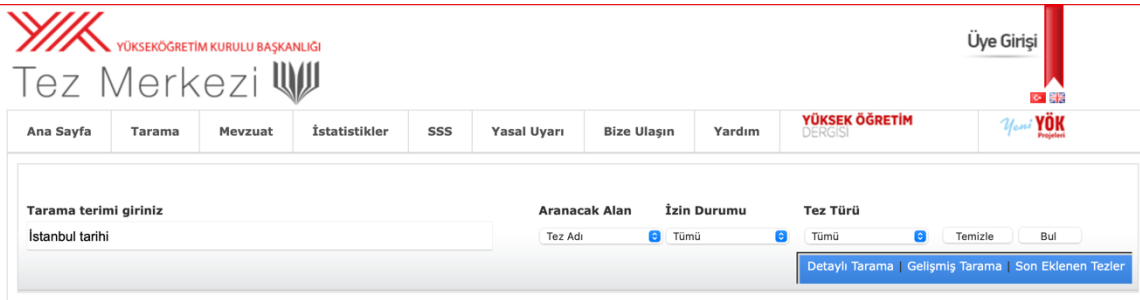
Araştırmamızın bu kısmına kadar İstanbul'u tarihsel olarak anlattık. Şimdi de tarih nedir üzerine kuramsal bir bakış açısı sunacağız. Tarih ve tarihsel olgular hakkında tarihçi Carr'ın vurguladığı temel nokta; tarihin olguları bize hiçbir zaman pür, saf bir biçimde gelmezler, çünkü saf, arı bir yapı içinde var olmazlar. Tarih her zaman kayıt tutanın yani yazanın/yazarın

zihninden kırılarak yansılar, o şekilde aktarılırlar. Bir diğer nokta ise; tarihinin araştırdığı insanların zihniyetlerini, eylemlerinin gerisindeki düşüncelerini anlama ihtiyacıdır. Son temel nokta da şudur: Biz geçmişini yani tarihi ve tarihsel verileri ancak günümüz açısından inceleriz. Tarihsel geçmiş anlayışımızı bugünün ve anın gözleriyle, kavramlarıyla, değerleriyle zihnimize oluşturabiliriz. Geçmişini anlamaya, aktarmaya çalışan tarihsel araştırmacılar, tarihçiler çağının insanıdır ve çağına insan varoluşunun koşullarıyla bağlanmaya çalışır. (Carr, 1991, s. 29-32) Bizim de araştırmamızda incelediğimiz akademik lisansüstü tezlerdeki ele alınan konular, İstanbul konusundaki tarihsel metinler; “olayı gören ve yazıya dökenlerin zihninde kırılmaya uğradı, kendilerince anlamlandırdılar ve yazdılar. Bizde onların anlamlandırdıkları şeyi kendimizce bir daha anlamlandırmaya çalışıyor ve bugünden geçmişe bugünün değer yargıları içinde bakıyoruz.”(Toprak, 2017:48)

2. İstanbul Tarihi Odağındaki Lisansüstü Tezler Özelinde Bir İnceleme

Bu çalışmada, Türkiye’de “İstanbul tarihi” odağında yapılmış olan lisansüstü tezlerin çeşitli sorular odağında dağılımını analiz ederek değerlendirmek amaçlanmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini 1986’dan itibaren YÖK Tez’de arşivlenen tezler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme tez adında “İstanbul tarihi” ifadesi olan lisansüstü tezlerdir(şek. 1).

YÖK Tez’de arşivlenen lisansüstü tezler “İstanbul tarihi” odağında taranmış ve toplamda 60 kayıt bulunmuştur.¹¹Araştırma kapsamında yer alan bu 60 tez içerik analizi yöntemi ile incelenmiş ve sonuçlar karşılaştırmalı perspektifle sunulmuştur.

Şekil 1:YÖK Tez’de “İstanbul Tarihi” isimli tezlerin arama sonucu

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Araştırma kapsamındaki 60 lisansüstü tez“türü”, “yazarların cinsiyetine göre dağılımı”, “üniversitelere göre dağılımı”, “anahtar kelimelere göre dağılımı”, “yayımlandığı yıllara göre dağılımı”ve

¹¹ YÖK TEZ. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden 10.05.2021 tarihinde alındı, (2021)

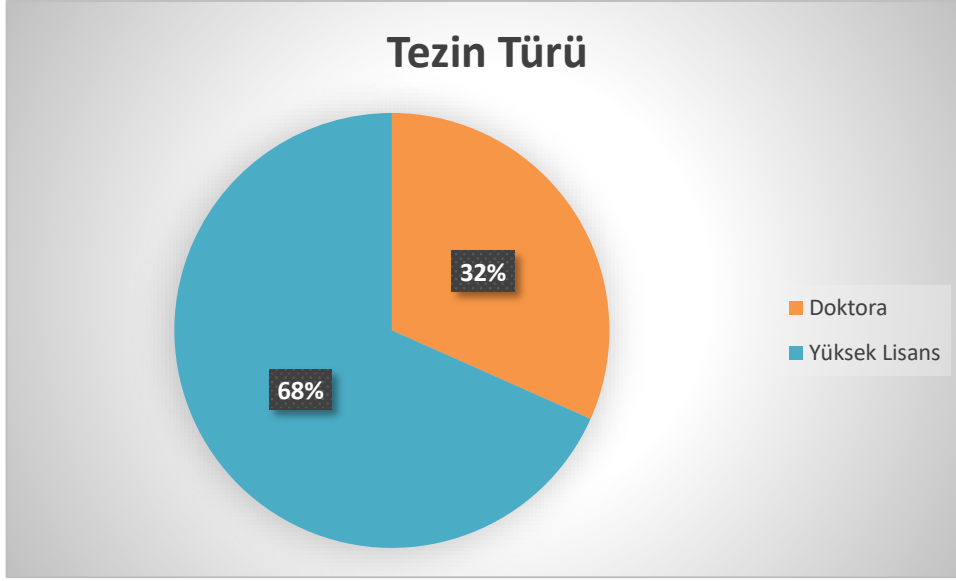
“anabilim dallarına göre dağılımı” açısından karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında cevabı aranan sorular aşağıda yer almaktadır:

1. “İstanbul tarihi” konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerintürüne göre dağılımı nasıl gerçekleşmektedir?
2. “İstanbul tarihi” konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin ana bilim dallarına göre dağılımı nasıl gerçekleşmektedir?
3. “İstanbul tarihi” konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı nasıl gerçekleşmektedir?
4. “İstanbul tarihi” konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin yayımlandığı üniversitelere göre dağılımı nasıl gerçekleşmektedir?
5. “İstanbul tarihi” konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerde kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı nasıl gerçekleşmektedir?
6. “İstanbul tarihi” konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin yazarlarının cinsiyet dağılımı nasıl gerçekleşmektedir?

Araştırma, YÖK Tez’de arşivlenen ve tez adında“İstanbul tarihi” olantezler ile sınırlıdır. Ancak, “İstanbul tarihi” odağında yapılan akademik çalışmalar YÖK Tez’de arşivlenen lisansüstü tezler ile sınırlı değildir.

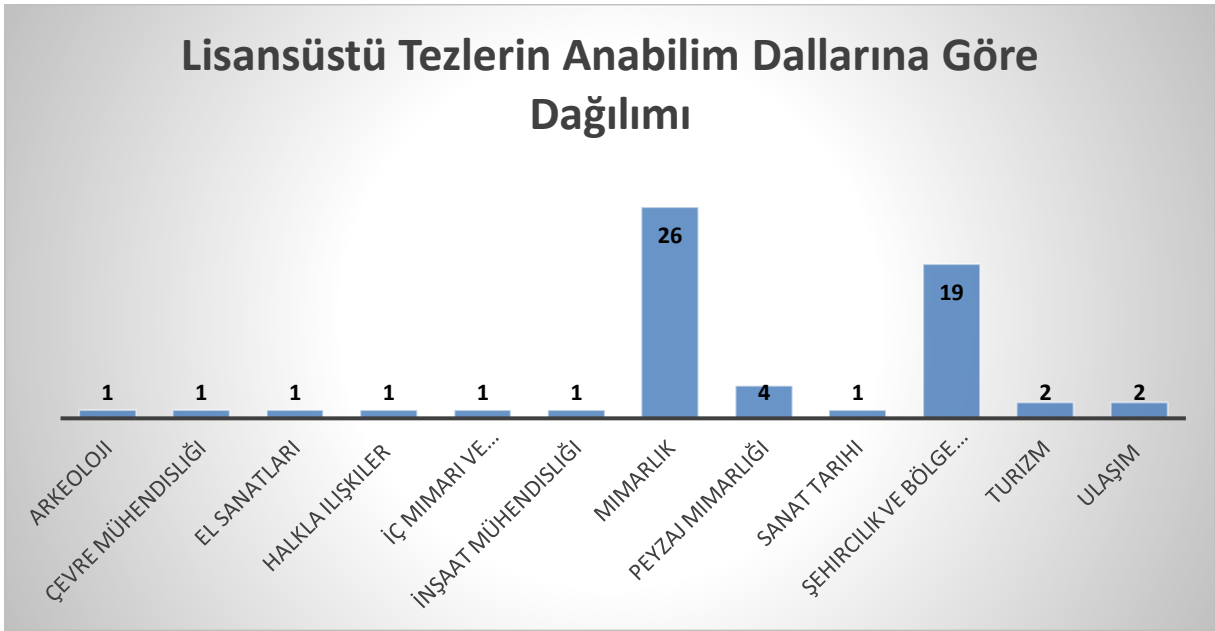
Araştırmanın Bulguları

YÖK Tez’de İstanbul tarihi temalı arşivlenen lisansüstü tezlerin tamamı tarandığındaçarpıcı sonuçlar elde edilmiştir. Şekil 2’de gösterildiği gibi 19 tane doktora tezi ve 41 yüksek lisans tezi olmak üzere toplamda 60 tane yüksek lisans ve doktora tez kaydı tespit edilmiştir(şek. 2).

Şekil 2:Lisansüstü tezlerin türü açısından dağılımı

Araştırmanın örnekleminde yer alan lisansüstü tezlerin ana bilim dallarına göre dağılımı incelendiğinde 26 tez ile mimarlık bölümünün yoğun olduğu gözlemlenmektedir. Mimarlık bölümünü 19 tez ile “Şehir ve Bölge Planlama” bölümü takip etmektedir. Şekil 3’te araştırma kapsamındaki lisansüstü tezlerin ana bilim dallarına göre dağılımı yer almaktadır (şek. 3).

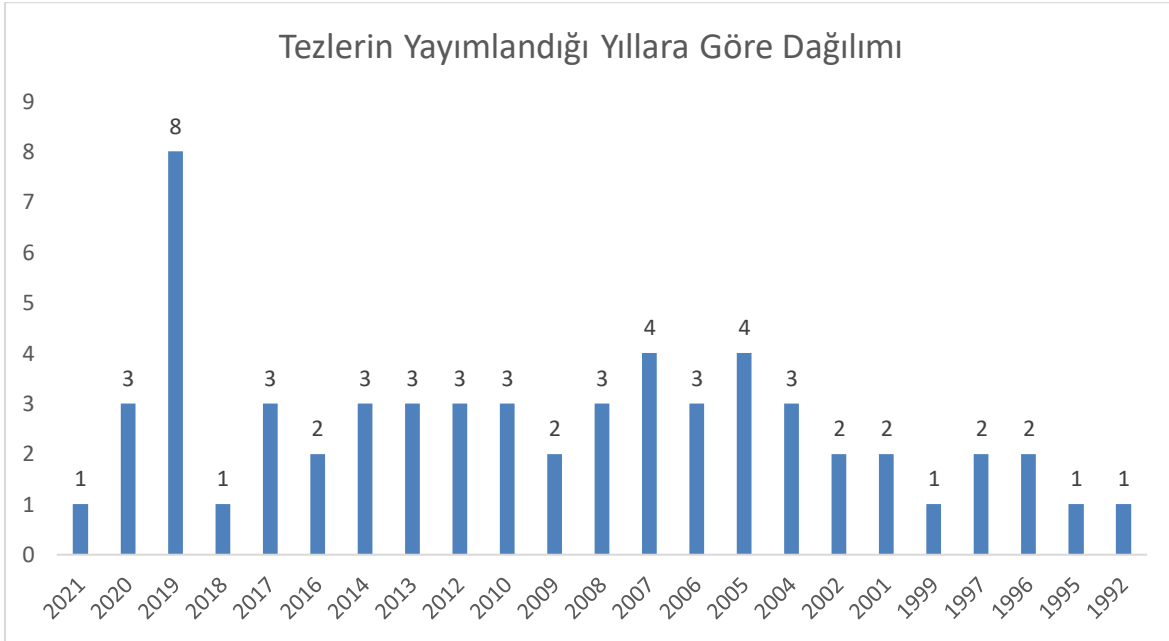
Şekil 3:Lisansüstü Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Araştırmanın örnekleminde yer alan lisansüstü tezlerin 16’sı (%27) kadınlar ve 44’ü (%73) erkekler tarafından yazılmıştır. Şekil 4’te görüldüğü gibi “İstanbul tarihi” odağındaki lisansüstü tezlerin yazarları arasında erkeklerin yoğunlaştığı gözlemlenmektedir.

Şekil 4:Yazarların cinsiyet dağılımı

Araştırma kapsamındaki lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde Şekil 5’te görüldüğü gibi en fazla 2019 yılında yayımlandığı tespit edilmiştir. 2019 yılında “İstanbul tarihi” odağında toplam 8 tez yazılmıştır(şek. 5).

Şekil 5: Lisansüstü Tezlerin Yayımlandığı Yıllara Göre Dağılımı

Araştırmanın örnekleminde yer alan lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı incelendiğinde Yıldız Teknik Üniversitesi ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinin önde geldiği tespit edilmiştir. Şekil 6’da görüldüğü gibi “İstanbul tarihi” odağında hazırlanan lisansüstü tezlerin neredeyse tamamının İstanbul’da bulunan üniversitelerden olduğu tespit edilmiştir(şek. 6).

konulu tezlerin sayısının fazla olmasına rağmen ağırlıklı olarak “Mimarlık” ve “Şehir ve Bölge Planlama” ana bilim dalları odağında hazırlandığı tespit edilmiştir. Böylece, “İstanbul tarihi” konulu lisansüstü tezler “kentsel yenileme”, “restorasyon”, “kentsel mimari” ve “kent planlama” ön plana çıkarken; sosyolojik, siyasi, iktisadi ve toplumsal boyut geri planda kalmıştır. “İstanbul tarihi” konulu lisansüstü tezlerin neredeyse tamamının İstanbul’da bulunan üniversitelerden olması yaşanan mekân ve çalışılan konu arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Aynı zamanda, araştırma kapsamındaki lisansüstü tezlerin çoğunluğunun kadınlar tarafından yazıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kadınların “İstanbul tarihi” konusuna daha çok ilgi gösterdiği saptanmıştır. Türkiye’de “İstanbul tarihi” konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin sayısının yüksek olmakla birlikte, anabilim dallarına göre dağılımı çeşitlilik göstermemektedir. “İstanbul tarihi” konulu tezlerin neredeyse tamamının fen bilimleri alanlarından geldiği, sosyal bilimler disiplininden gelen tezlerin sayısının az olduğu önemli bir eksiklik olarak saptanmıştır. Bu nedenle, lisansüstü tezlerin disiplinler arası bakış açısıyla hazırlanmasında “İstanbul tarihi” akademik çalışma alanına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak, “İstanbul tarihi” konusuna akademik bir bakış açısı sunmaya çalıştığımız bu araştırmanın gelecekte yapılacak katma değeri yüksek lisansüstü tezlerin hazırlanmasına katkı sunmasını bekliyoruz.

Kaynakça

- Akça, S. (2017). Kültürel miras yönetimi; İstanbul tarihi yarımada örneği değerlendirme ve öneriler. *İdeal Kent*, 8(22), 1307-9905. 04 16, 2021 tarihinde https://d1wqtxs1xzle7.cloudfront.net/65759132/11_Yay%C4%B1n_Dergi_Saniye_Akca_Makale.pdf?1614081833=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DKulturel_Miras_Yonetimi_Istanbul_Tarihi.pdf&Expires=1623789723&Signature=e7DD--kq-8xQyWJ4dssQ7MZMZVm909 adresinden alındı
- Amicis, E. D. (1981). *İstanbul (1874)* (1. b.). (P. B. Akyavaş, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Baykara, A. (2010). Sultanlar şehri İstanbul. *Tarih İncelemeleri Dergisi*(1), 379-381. 05 21, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/58754> adresinden alındı
- Belge, M. (2006). *İstanbul Gezi Rehberi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Bilgihan, G. (2006). Kentsel Meydanların Dönüşümü. *Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi/ Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Boysan, B. (1999). Aron Angel İle Söyleyişi. *Mimarlık*, 30-39.

- Carr, E. H. (1991). *Tarih Nedir*. (G. M. Gürtürk, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, Z. (2016). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul* (2. b.). (S. Deringil, Çev.) İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Günaçan, S., & Erdoğan, E. (2018). Peyzaj Mimarlığı ve Hafıza Mekânları: İstanbul, Tarihi Yarımada Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 3(1), 34-53. 12 21, 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/446173> adresinden alındı
- İnci, H. (2020). Hangi İstanbul? Ahmet Hamdi Tanpınar ve Orhan Kemal'in Gözünden Şehre Bakmak. *YILLIK: Annual of Istanbul Studies* 2, 2, 151-156. 02 26, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yillik/issue/58492/844922> adresinden alındı
- Keyder, Ç. (2013). *İstanbul Küresel ile Yerel Arasında* (4 b.). İstanbul: Metis.
- Kuban, D. (1996). *İstanbul Bir Kent Tarihi*. (Z. Rona, Çev.) İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Müller-Wiener, W. (2016). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* (4. b.). (Ü. Sayın, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi.
- Ökten, S. (2015). *İçimde AVM Var Şehir ve Medeniyet* (1. b.). İstanbul: Tuti Kitap.
- Perouse, J.-F. (2016). *İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri Çeperler, Hareketlilik ve Kentsel Bellek* (3 b.). (İ. K. Tuncer, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Pinon, P. (2010). Henri Prost'un Şehirciliği ve İstanbul'un Dönüşümleri. *İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması(1936-1951)* (s. 49-73). içinde İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Roma İmparatorluğunun Yeni Başkenti. (1997). *Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent İstanbul* (s. 56-57). içinde İstanbul: İSTANBUL TİCARET ODASI.
- Sennett, R. (2011). *Ten ve Taş : Batı Uygarlığında Beden ve Şehir* (4 b.). İstanbul: Metis.
- Toprak, M. (2017). *Meydanların Sosyo- Politik Dönüşümü Üzerine Bir Analiz: Taksim Meydanı Örneği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 04 14, 2021 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı
- YÖK TEZ (2021). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden 10.05.2021 tarihinde alındı

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ MİHENKLERİNDEN: BALKAN PAKTI

Güney Ferhat BATI*

Özet

Türkiye, Lozan'dan kalan sorunları çözüme kavuşturduğu için, uluslararası siyasette daha aktif bir dış politika takip edebilecek bir duruma gelmiştir. Bu nedenle, Türkiye sadece kendini ilgilendiren konularda değil, dünya barışını korumak amacıyla, aynı zamanda dünyada ki genel dış politika konularıyla ilgilenmekten geri kalmamıştır. 1932-1938 yılları arasında uluslararası siyasette hem ekonomik hem de siyasi boyutu söz konusu olmuştur. 1929-1930 dünya ekonomik bunalımı ‘‘buhran’’ devletlerin dış politikalarını iktisadi anlamda da yeniden gözdem geçirmelerine neden olmuştur. Uluslararası siyasette ekonomik çıkarlar önemli olduğu için, devletlerarasında bir takım gruplaşmalar meydana gelmiştir. Bu nedenle, bir tarafta Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanmış olan antlaşmalar ile kurulmuş ve mevcut durumu (*Status Quo*) korumaya çalışan anti revizyonist galipler, diğer tarafta ise mevcut durumu değiştirmek isteyen Almanya, Japonya ve galip devlet olmasına rağmen umduğunu bulamayan İtalya'dan oluşan revizyonist devletler yer almıştır. Bu dönemde, mevcut durumu değiştirmek isteyen grup sürekli olarak saldırgan bir dış politika izlerken, statükonun korunmasını isteyen devletlerden oluşan grup yatıştırma ve ödün verme politikası takip etmiştir. Bu gelişmeler karşısında Türkiye, pek çok zorlukla elde etmiş olduğu kazanımları korumak istemiş, Atatürk'ün ‘‘Yurtta Sulh Cihanda Sulh’’ perspektifiyle dünya barışının korunması ve ülkemizin de korunmasını hedef alan bir dış politika anlayışı benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Türk Dış Politikası, Balkanlar, Balkan Pakti

FROM THE FIXTURES OF TURKISH FOREIGN POLICY: THE BALKAN PACT

Abstract

Since Turkey has resolved the problems left over from Lausanne, it has come to a position to follow a more active foreign policy in international politics. For this reason, Turkey did not fail to deal with not only the issues that concern itself, but also the general foreign policy

* Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü; Öğretim Görevlisi, guneyferhat26@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-4930-5409

issues in the world, in order to maintain world peace. Between 1932 and 1938, both economic and political dimensions were mentioned in international politics. The 1929-1930 world economic crisis "depression" caused the states to reconsider their foreign policies in economic terms. Since economic interests are important in international politics, a number of groupings have occurred among states. For this reason, on the one hand, the anti-revisionist winners, which were established by the treaties signed after the First World War and trying to preserve the current situation (Status Quo), on the other hand, the revisionist states consisting of Germany, Japan, and Italy, who wanted to change the current situation, and Italy, who could not find what they expected despite the victorious state. Has taken place. During this period, the group that wanted to change the current situation followed an aggressive foreign policy, while the group of states that wanted the status quo to be preserved followed a policy of appeasement and concession. In the face of these developments, Turkey wanted to preserve the gains it had achieved through many difficulties, and a foreign policy understanding aimed at maintaining world peace and protecting our country was adopted with the perspective of Atatürk's "Peace at Home, Peace in the World".

Keywords: First World War, Turkish Foreign Policy, Balkans, Balkan Pact

Giriş

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'yla dünya devletlerine varlığını tanıtmayı başaran yeni Türkiye Devleti, 29 Ekim 1923 tarihinde de yönetim şeklini cumhuriyet olarak belirlemiş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak uluslararası alandaki yerini almıştır. Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ve dolayısıyla genç Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920'li ve 30'lu yıllardaki dış politikası, genellikle yeni devletin milli çıkarlarını, güvenliğini korumak ilkesi yönünde olmuş ve bu dönemde barışçı, gerçekçi bir dış politika izlenmesine özen gösterilmiştir (Ertem, 2010:2). Atatürk, takip edilen dış politikada ısrarla, diğer devletlerin Türkiye'nin milli bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duymasını istemiş ve sadece devletlerin eşitliği ilkesine saygılı olup, içişlerimize karışmayan devletlerle dostluk ilişkileri içerisinde yaşamaktan yana olmuştur. Bu çerçevede barışın her devletin işine yarayacağını savunan Atatürk, özellikle "*Yurt Barış Dünyada Barış*" ilkesi doğrultusunda Türk dış politikasını şekillendirmiştir. Türk dış politikasını belirleyen diğer bir etkende, Türkiye'nin coğrafi ve stratejik konumu olmuştur. Türkiye'nin tarihten kalan sorunlarını da bu hassas konu ihmal edilemeyecek kadar önemli olmuştur. Dış politika belirlenirken ve üretilirken bu yapının dün olduğu gibi bugünde ihmal edilmemesi ve dış tehdit algılamalarında bunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Dinç, 2008:6).

1. Birinci Dünya Savaşı ve Balkanlar

Kıta Avrupa'sında 19. yüzyılın sonlarına doğru cepheleşme olmaya başladı. Bir tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın olduğu İttifak cephesi, öbür tarafta Fransa, Rusya ve İngiltere'nin birlikte olduğu İtilaf cephesidir. Bu ülkelerin yıllardır savaşmak için hazırlık yaptığını vurgulamak gerekir. Savaşın başlaması 1914'te Saraybosna'yı ziyaret eden Avusturya veliahdı ve eşinin öldürülmesiyle başladı. Avusturya-Macaristan imparatorluğu bünyesinde büyük bir Slav nüfusu vardı ve Sırbistan'ın Slavlarla ilgisini ister istemez tehlikeli görüyordu. Ve suikasttan Sırbistan'ı sorumlu tutuyordu, haddini bildirmek istiyordu. Sırbistan'a dayatılan ağır şartlar reddedildi ve Avusturya-Macaristan savaş ilan etti (Akşin, 2021: 93-94). Sırbistan'a savaş ilanı demek, bir nevi Rusya'ya demek olurdu, nitekim öyle oldu. Rusya küçük kardeş sayılan Sırbistan'ın hâkimiyetini korumak yönünü seçti. Kıta Avrupa'sında zaten kutuplaşmalar başlamıştı. Avrupa'nın ekonomik ve fazlasıyla siyasi menfaat ve çıkar çatışmaları birikiyordu (Ortaylı, 2012: 40-41).

Birinci Dünya Savaşı, monarşi imparatorlukların yer aldığı dünyayı yok etti, meydana çıkan "Yeni Dünya" ise ileride İkinci Dünya Savaşının çıkmasına tezahür edecekti. David Fromkin şunları demiştir: Birinci Dünya Savaşı sonunda birçok gizli antlaşmalar ve toprak paylaşımları olacaktı ki, örneğin Sevr ve Versay gibi antlaşmaları üzerinden zalim bir "Yeni Dünya" kurulacaktı, bütün barış umutları ölecek, isminde "barış" aslında "savaş" getirecek antlaşmalar olacaktı. Birinci Dünya Savaşı İngiltere haricinde bütün monarşileri yıktı; Osmanlı, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan daha sonra Çin imparatorlukları tarihten silindi. İngiliz kraliyeti devam etti ve günümüzde varlıkları devam etmekte, ne var ki İngiliz sömürge imparatorluğunun çöküşü hızlandı. Avrupa yayılmacılığının, yani sömürgeciliğin 1914 yılında "doruk noktasına" ulaştığını vurgulamak gerekir. ABD ve Japonya güçlenecek, Rusya'da totaliter komünist rejim zamanla müthiş bir askeri güç haline gelecekti. Birinci Dünya Savaşının galipleri, özellikle İngiltere ve Fransa kendi üstünlüklerini daha da artırmak niyetiyle zaferden sonra bir "Yeni Dünya" kurmak istemişlerdi. İngiltere ve Fransa savaştan bitkin çıkmalarına rağmen Osmanlı imparatorluğunun topraklarını işgallerle paylaşmayı amaçlayacak ve savaş öncesinde gizli antlaşmaları bazı revizyonlarla uygulamaya koyacaklardı (Akyol, 2016:13-14).

Atatürk'ün gerek genel barış politikası gerekse özellikle kolektif barış politikası bakımından atmış olduğu en önemli adımlardan birini de Balkan Birliği ve Balkan İttifakı teşkil etmektedir. Atatürk'ün Balkan politikası için bazı noktaları belirtmek gerekir. Bir defa, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz elli yılı içinde, Balkan meselelerinin ve Balkan

kaynaşmalarının, İmparatorluğun dış politikasında ne derece geniş bir yer işgal etmiş olduğu ve Osmanlı Devleti için büyük bir huzursuzluk doğurmuş bulunduğu Atatürk'ün gözünden kaçamazdı. Bu durumda, Balkan milletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelen ihtirasları kadar, birbirlerine yönelttikleri ihtiraslar da büyük bir rol oynamıştı (Armaoğlu, 2018: 54-55). Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren gerek dünya barışına hizmet bakımından, gerekse bölgesel paktlar kurarak çevresindeki ülkeler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu minvalde, Türkiye sırasıyla 15 Aralık 1923'te Arnavutluk, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan ve 25 Ekim 1925'te Yugoslavya ile birer dostluk antlaşmaları imzalamıştır. 1930 yılına gelindiğinde Türkiye – Yunanistan yakınlaşmasının gerçekleşmesi, Balkan Paktının kurulmasında bir anlamda alt yapı vazifesi görmüştür. Bu bağlamda, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın katılımıyla Atina'da 5 Ekim 1930'da Birinci Balkan Konferansı toplanmıştır (Kodal, 2011: 219). Balkanlar bir barış ve iş birliği bölgesi haline gelince, Avrupa buhranlarının ve Avrupa barışını bozan gelişmelerin gerek Türkiye gerekse bütün Balkan memleketleri üzerindeki etkisi de azalacaktı. Avrupa buhranlarının doğuya doğru genişlemesinde, Balkanların barış bölgesi, adeta bir kalkan, bir set görevini ifa edecekti. Atatürk, Balkan Birliğinin ekonomik ve kültürel temellerini ön planda tutmakla beraber, böyle birlik ve iş birliğinin yolundaki en önemli engelin, siyasal, yani Balkanların birbirlerine yönelen toprak ihtirasları olduğunu da biliyordu (Armaoğlu, 2018: 55).

Balkan Konferansları sırasıyla 20-26 Ekim 1931'de İstanbul, 23-26 Ekim 1932'de Bükreş ve 5-11 Kasım 1933'te Selanik'te düzenlenmiştir. Bu konferanslarda, Balkan ülkeleri arasında çeşitli alanlarda işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır. Ne var ki, özellikle Arnavutluk ve Bulgaristan'ın dolaylı olarak Balkanların statüsünün değiştirilmesini istemesi nedeniyle siyasi birlik kurulamamıştır. Bu da diğer Balkan ülkelerini birbirine yaklaştırmıştır. Keza Almanya ve İtalya'nın takip ettiği saldırgan dış politika, Balkan devletlerini daha yakın işbirliğine zorlamıştır (Kodal, 2011: 220). Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında Balkan Paktı 9 Şubat 1934'te imzalanmıştır. Bulgaristan'ın toprak ihtiraslarından vazgeçmemesi, Atatürk'ün isteğine rağmen, Balkan Paktı'nın Bulgaristansız kurulmasına ve bu Pakt'ın Bulgaristan'a yönelmesine sebep olmuştur. Zira bu tatmin ediciydi, çünkü Bulgaristan'ın Balkan statükosunu bozmasının ihtimalini önlemişti (Armaoğlu, 2018:56).

2. Balkan Paktı ve Süreci

Birinci Dünya Savaşını izleyen sancılı dönemde, Balkan devletleri bir yandan yeni sınırları içinde uluslaşma çabalarını sürdürürken, bir yandan da aralarındaki sorunları çözümlenmeye

çabalıyorlardı. Bu arada Avrupa “revizyonist” ve “anti-revizyonist” olarak iki blok içinde cepheleşmeye başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan durumun değiştirilmesini isteyenler (revizyonist) arasında İtalya ve Almanya vardı. İngiltere ve Fransa ise durumun korunmasından yanaydılar. Bu cepheleşme elbette Balkanlarda da etkilerini hissettiriyordu. Ancak bu durumda bile Balkan devletleri aralarında işbirliği olanaklarını zorlamaktan geri durmamışlardır (Ateş, 1986:91).

Birinci Dünya Savaşından sonra Avrupa’da statükonun muhafazası için yapılan Locarno antlaşmaları ve Fransa’nın öncülüğünde Orta Avrupa’da gerçekleştirilen Küçük Antant, Balkanlar’da, olumlu yankılar uyandırmıştı. Bu olumlu hava üzerine Türkiye 1926 yılında Balkanlar ve Avrupa’nın güvenliği için bir “Balkan Locarno”su ileri sürmüştür. Fakat bu sırada Bulgaristan’ın Yugoslavya ve Yunanistan ile ilişkilerinin gergin olması sebebiyle bu tekliften herhangi bir sonuç alınamamıştır. 1926 yılından sonra Balkan Devletleri arasında ilişkiler yavaş yavaş düzelmeye başlamıştır. Yugoslavya ve Romanya’nın Küçük Antant içinde zaten işbirliği vardı. Bulgaristan’ın ise 1929 yılına doğru Yunanistan ve Yugoslavya ile olan ilişkilerinde bir yumuşama ortaya çıkmıştır. Türkiye bu yıllarda Balkan ülkeleri ile olan ilişkilerinde büyük ilerleme kaydetmişti. Bu olumlu gelişmelerin yanında Locarno ve Küçük Antant’tan sonra, Briant-Kellog Paktı ve Litvinov Protokolü gibi barışçı ve Avrupa devletlerinin revizyonist ve anti-revizyonist iki grup teşkil etmeye başlamaları da Balkan Birliğini teşvik edici olmuştur (Sarınay, 1986:242-243). Türkiye, Balkan komşuları ve Sovyet Rusya ile paktlar imzalayarak gerçekleştirdiği girişimlerde başarı sağlamıştır. Yunanistan ile 14 Eylül’de Samimi Antlaşma Paktı, 17 Ekim Romanya ve 27 Kasım Yugoslavya ile Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma antlaşmaları imzalamıştır (Çelik, 2017:28).

İlk olarak 1926 yılında Romanya’daki Türk diplomatı Hüseyin Ragıp Bey, Rumen Dışişleri Bakanı Duca’ya Balkan Birliği fikrinden bahsetmiştir. Atatürk dönemi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ise Balkanlar’ın kaderinin Balkan milletleri tarafından tayin edilmesi gerektiğini savunan bir paktın kurulmasının yararlı olacağını belirtmiştir. Türk Dışişleri Bakanı’nın bu fikri 1928 yılında Yunanistan’da iktidara gelen Venizelos tarafından da destek görmüştür. Balkan Antantı yolunda ilk adımlar ise gayri resmi çabalarla atılmıştır. Merkezi Cenevre’de bulunan Milletlerarası Barış Bürosu’nun, 6-10 Ekim 1929 tarihleri arasında Atina’da düzenlemiş olduğu Evrensel Barış Kongresi’nin 27. oturumunda, Kongre Başkanı ve eski Yunanistan Başbakanları’ndan Aleksander Papanastasiu bir “Balkan Birliği” kurulması fikrini ortaya atmıştır. Türkiye’nin de dahil olduğu bütün Balkan ülkeleri delegasyonlarının

bu fikri kabul etmeleri üzerine, 1930 Ekimi'nde Atina'da Birinci Balkan Konferansı toplanmıştı (Işık, 2011:32).

Atina'da yapılan Birinci Balkan Konferansı'nda kabul edilen bir kararla, Balkan Konferansları'nın ikincisinin İstanbul'da yapılmasına karar verilmişti. Bu karara binaen Türk Hükümeti konferansın yapılacağı 1931 senesi ortalarından itibaren hazırlık çalışmalarına başlamıştır. Hazırlık çalışmaları konusunda iki ayrı heyet oluşturulmuştu. Heyetlerden birincisi; konferansta Türkiye'yi temsil edecek olan heyetin de başkanı olan Trabzon milletvekili ve Meclis Başkan Vekillerinden Hasan (Saka) Bey başkanlığında oluşturulmuştu. Heyet içerisinde ayrıca Afyonkarahisar milletvekili ve aynı zamanda Türkiye Balkan Birliği Genel Sekreteri Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey bulunuyordu. Heyette, konferansta Türk tarafının siyasî, iktisadî, sağlık ve diğer konulardaki görüşlerini oluşturmak amacıyla çeşitli kesimlerden ve özellikle Darülfünun hocalarından oluşturulmuş komitelere mensup kişiler bulunmaktaydı (Akandere, 2003:255).

Ekim 1932'de Bükreş'te toplanan Üçüncü Balkan Konferansı'nda azınlıklar meselesi önemini korumuştur. Konferansta Türk ve Yunan temsilciler bu sorunun sonraya bırakılarak bir sene içinde ilgili devletlerarasında çözümlenmesini teklif etmişler ancak buna Bulgaristan karşı çıkmıştır. Nitekim Bulgaristan konferansı azınlık meselelerini bahane ederek terk ederken, diğer beş ülke bu konferansta kendi aralarında bir gümrük birliği kurulmasına karar vererek, Balkan Paketi'nin gerçekleştirilmesi konusunda anlaşmışlardır. 11 Eylül 1933'te Yunan Başbakanı Çaldaris ile Dışişleri Bakanı Maksimos Ankara'ya gelmiş ve iki taraf arasında yapılan görüşmelerde bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın birinci maddesinde, dışarıdan gelecek üçüncü bir devletin saldırısına karşı, her iki devletin sınırlarının güvenliğinin sağlanması öngörülmüştü. Bu madde daha önce de bahsettiğimiz gibi Bulgaristan'ı oldukça rahatsız ediyordu. Çünkü Bulgaristan'a göre bu anlaşma, Yunanistan'ın kendisine karşı Türkiye'den güvence sağlamasına yaramıştı. Dördüncü Balkan Konferansı toplanmadan önce Bulgaristan'ın bu tereddütlerini ortadan kaldırmak amacıyla 20-24 Eylül 1933 tarihinde Türk Başbakanı İsmet İnönü başkanlığındaki heyet Sofya'ya gitmiş ve Bulgaristan'ı birliğe dâhil etmek amacıyla yoğun diplomatik girişimlerde bulunulmuştur (Önal ve Ultan, 2012:75).

Cenevre'de 4 Şubat 1934 tarihinde parafede edilen Balkan Antantı ve Ek Protokolü 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katılımıyla Atina'da imzalanmıştır. Üç maddeden oluşan pakt, adı geçen devletlerin siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda işbirliği yapmalarını öngörmesinin ötesinde, Balkanlarda mevcut toprak düzeninin

devam ettirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, Paktı imzalayan devletlerin sınırlarını birbirlerine karşı güvence altına almış ve bir Balkan devletince girişilecek bir saldırı durumunda yardımlaşmayı şart koşmuştur (Sarıkoyuncu Değerli, 2006:255). Atatürk için Balkan paktı da Balkanlılar arasında daha şümüllü bir birliğin merhalesinden ibaretti. Bunun içindir ki her fırsatta 'Balkan Birliği'nden bahsediyordu. Atatürk Balkanları, tarihte misli görülmemiş bir sükûn ve huzur içinde bıraktı. İstikbal hakkındaki ümitlerinin tahakkuku için çalışmak Balkanlılara terettüp eden mukaddes bir vazife halini almıştır (Esmer, 1938:3).

Balkanlar'ın dışında bir devlet bu paktı imzalamış dört devletten birine saldırırsa ve eğer bir Balkan devleti bu Balkanlı olmayan devletin yanında savaşa katılırsa paktın hükümleri bu Balkan devlete karşı uygulanacaktı. Daha öz bir ifadeyle paktı imzalayan bu dört Balkan devleti, Balkanlar dışındaki devlet ya da devletler tarafından saldırıya uğrarlarsa sadece savaşa giren Balkan devlete karşı eyleme geçeceklerdi (Değerli, 2008:127). Balkan Paktı ile önceleri sulh ve sükûn sağlanmıştır. Çünkü Atatürk'ün düşünce sistemine uygun hükümler geçerliliğini sürdürmekteydi. Ancak daha sonraki gelişmeler, Atatürk'ün düşünce sisteminden sapıldığı için, ülkelerarası işbirliği anlamını yitirmiştir. 1936'dan sonra Avrupa'da buhranlar şiddetlendiği zaman, Balkan Devletleri, Atatürk'ün öngördüğü sıkı bir işbirliği ve barış zihniyetiyle hareket etmiş olsalardı, İkinci Dünya Savaşına giden olaylar ve bundan sonraki gelişmeler, bambaşka bir yön alabilirdi ve daha da önemlisi, kendilerini kurtarabilirdi (Talas, 2004:351).

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti dış politikada komşularıyla ve çevresindeki coğrafyalar ile barışçıl ve güvenilir ilişkiler geliştirmeye gayret göstermiştir. Türk dış politikasının mihenklerinden biri olan Balkan Paktı; Türkiye'nin komşularıyla iyi ilişkiler doğrultusundaki gelişmelerinden biridir. Özellikle Balkan savaşlarında ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlıklarını kazanmış Balkan ulus-devletleriyle Türkiye'nin ortak bir payda da yani bir pakt çevresinde birlikte olması kolay değildi. Zira bu devletlerin/ulusların çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeydi, dolayısıyla geçmişte yaşananlar ilişkilerin güven anlamında oluşması için çok taraflılığı gerektiriyordu. Bunların yanında, Balkan ulusları yüzyıllardır zaten kendi aralarında uzlaşmamış ve rekabet içerisinde olmuştur. Balkan Paktına uzanan süreçte Türkiye'nin çabaları yadsınamaz, yapılan antlaşmalar bunun belirleyicisi olmuştur. Balkan Paktı, gerek Balkan devletleri arasındaki iş birliğini geliştirdiği gibi gerekse coğrafyada ki sorunların çözümünde barışı da sağlamlaştırmıştır. Ne var ki, burada Arnavutluk ve Bulgaristan'ı

dışarıda tutmak lazım, iki ülkede tarihsel perspektiften bakıldığında biçilen rollerinin olduğunu söylemekle birlikte revizyonist politika güdüyorlardı. Aslında Balkan devletleri Balkan Paktı'nın önemini bilseydiler, İkinci Dünya Savaşına doğru var olan olaylardan ve gelişmelerden kendilerini koruyabilirdiler. Ne yazık ki, Balkan devletleri arasındaki toprak kazanma ihtirasları ve öngörülerinin kılığı nedeniyle İkinci Dünya Savaşında felaketleri yaşadılar. Ezcümle; Türkiye'nin dış politikasında tarihsel anlamda Balkan Paktı önemli olmakla birlikte, aynı zamanda bölgede barış, istikrar ve iş birliği için çabaladığını, bunu da konjonktürel olumsuzluklara rağmen gerçekleştirmiştir.

Kaynakça

- Armaoğlu, F. (2018). "Türk Dış Politikası Tarihi", İstanbul, Kronik Kitap, 1.Baskı, s.54-56.
- Akşin, S. (2021). "Kısa Türkiye Tarihi", İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 28. Baskı, s.93-96.
- Akandere, O. (2003), 20-26 Ekim 1931 Tarihlerinde İstanbul'da Toplanan İkinci Balkan Konferansı ve Sonuçları, İkinci Balkan Konferansı ve Sonuçları, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 14, s.255.
- Ateş. T. (1986), Geçmişte ve Günümüzde Balkanlar, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 44, Sayı 1-4, s.91.
- Akyol, T. (2016). "1919-1920 Mondros, Sevr ve Kuvayı Milliye", İstanbul, Doğan Kitap, 1.Baskı, s.13-14.
- Çelik, M.E. (2017), İngiliz Büyükelçilik Yıllık Raporlarında Türk Dış Politikası (1933-1937), Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, s.28.
- Esmer, A.Ş. (18.11.1938), Atatürk ve Balkan Antantı, Ulus Gazetesi, s.3.
- Ertem, B. (2010), Atatürk'ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi'nde Türkiye – Balkan Devletleri İlişkileri, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 21, s.2.
- Değerli, E. (2008), Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE Dergisi 9(2), s.127
- Diñç, S. (2008), Atatürk Döneminde (1920- 1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok uluslu İlişkiler, Çukurova Üniversitesi SBE, Sayı, s.6.

Ortaylı, İ. (2012). ‘‘Cumhuriyet’in İlk Yüzyılı 1923-2023’’, İstanbul, Timaş Yayınları, 1.Baskı, s.40-41.

Önal, B. ve Ultan, M.Ö. (2012), Balkan Paktı (1934) ve Dışarıdaki Yansımaları, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi SBE Dergisi, Yıl 13, Sayı 22. s.75.

Sarınay, Y. (1986), İki Savaş Arası Dönemde Türkiye’nin Balkan Ülkeleri ile Münasebetleri (1919 – 1939), 19 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Cilt 1, Sayı 2, s.242-243.

Sarıkoçuncu Değerli, E. (2006), Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri, Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı 15, s.255

Talas, M. (2004), Örnek Bir Dış Siyaset Modeli Olarak Atatürk’ün ‘‘Yurtta Barış Dünyada Barış’’ Politikası, Sayı 15, s.351.

İnan, S. ve Haytoğlu, E. (2011). ‘‘Yakın Dönem Türk Politik Tarihi’’, içindeki ‘‘Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası 1923-1938’’, Ankara, Anı Yayıncılık, 3.Baskı, s.219-221

Işık, S. (2011), Balkan Antantı, Balkan Paktı ve Türkiye, Trakya Üniversitesi SBE Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, s.32.